

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим
вазирлиги
Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий
университети

“Иқтисодиёт назарияси”

кафедраси томонидан ўқитиладиган

“ИҚТИСОДИЙ ХАВФСИЗЛИК”

фани бўйича

ЎҚУВ УСЛУБИЙ МАЖМУА

Тузувчилар: проф. Абулқосимов Ҳ.П.

ўқ. Абулқосимов М.Ҳ.

Тошкент 2018

*“Иқтисодий хавфсизлик” фанидан ўқув-услубий мажмуа. Тузувчилар:
Абулқосимов Ҳ.П., Абулқосимов М.Ҳ.-Тошкент, 2018*

Тақризчилар:

*Мўминов Н.Г.-ЎзМУ “Иқтисодиёт назарияси” кафедраси мудири,
и.ф.н., доц.*

*Жўраев Т.Т.- Тошкент молия институти “Иқтисодиёт назарияси”
кафедраси профессори, и.ф.д.*

*“ИҚТИСОДИЙ ХАВФСИЗЛИК” фанидан тайёрланган ўқув –услубий мажмуа
ЎзМУ Иқтисодиёт факултети Услубий кенгашининг 2018 йил 29 августдаги
I-сонли қарори билан тасдиқлашга тавсия этилган.*

Мундарижа

- 1.Фаннинг намунавий дастури
- 2..Фаннинг ишчи дастури
3. Маъруза матнлари
- 4.Тест саволлари
- 5.Назорат саволлари
- 6, Мустақил таълим саволлари
- 7.Глоссарий.
8. Адабиётлар рўйхати

Ўзбекистон Республикаси олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги
Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети

“ТАСДИКЛАЙМАН”

Ўқув ишлари бўйича 1-проректор

2018 йил « »

“ИҚТИСОДИЙ ХАВФСИЗЛИК”

ФАНИНИНГ ИШЧИ ЎҚУВ ДАСТУРИ

Таълим соҳаси:	230000	- Иқтисод
Таълим йўналиши	5230100	-Иқтисодиёт (реал сектор)
Умумий ўқув соати		-190 соат
<i>шу жумладан:</i>		
Маъруза		-54 соат
Амалий машғулотлар		-54 соат
Мустақил таълим соати		-82 соат

ТОШКЕНТ-2018

Фаннинг ишчи ўқув дастури 5230100 - Иқтисодиёт (реал сектор)
йўналишининг ишчи ўқув режасига мос ҳолда ишлаб чиқилган

Фан дастури Ўзбекистон Миллий университети ўқув-услубий
кенгашининг 2018 йил “26” 06 даги 4 -сонли баёни билан
тасдиқланган.

Тузувчи:

Абулқосимов Ҳ.П. – ЎзМУ “Иқтисодиёт назарияси” кафедраси
профессори, иқтисодиёт фанлари доктори

Такризчи:

Хошимов П.З. -ЎзМУ “Иқтисодиёт назарияси” кафедраси доценти,
иқтисод фанлари номзоди

ЎзМУ Иқтисодиёт
факультети декани:
2018 йил “ ”

“Иқтисодиёт назарияси”
кафедраси мудири:
2018 йил “ ”

Ўқув-услубий бошқарма
бошлиғи ўринбосари:
2018 йил “ ”

А.Т.Умаров

Н.Г.Муминов

Д.А.Толипов

Кириш.

"Иқтисодий хавфсизлик" фанининг мақсади: талабаларда давлат на шахснинг муҳим ҳаётий манфаатларини тан олган ҳолда мамлакаг иқтисодий-хавфсизлигини таъминлашнинг устивор йўналишларини белгилаш бўйича назарий на амалий билимлар бериш.

Ўқув курсининг вазифаси талабаларда бозор иқтисодиёти муносабатлари шароитида шахс, корхона (фирма) ва миллий иқтисодиёт хавфсизлигини таъминлаш бўйича илмий-назарий жиҳатдан таҳлил қилиш асосида зарур билимлар ва кўникмаларни шакллантириш ҳисобланади.

1.Ўқув фани ўқитилиши бўйича услубий кўрсатмалар

"Иқтисодий хавфсизлик" ўқув фанини ўзлаштириш жараёнида амалга ошириладиган масалалар доирасида талаба:

- иқтисодий хавфсизлик тушунчасининг моҳияти, намоён бўлиш шакллари ва кўрсаткичларини, ташқи ва ички таҳдидларни, иқтисодий хавфсизликни таъминлаш механизми тўғрисидаги **билимларга эга бўлиши**;

- шахс, корхона (фирма)нинг, давлатнинг ички ва ташқи иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш механизми тўғрисидаги тасаввурларга эга бўлиши;

- хўжалик фаолиятининг молия, пул-кредит соҳасидаги, энергетик ва озиқ-овқат, экологик ва ахборот хавфсизлиги бўйича **назарий билим ва амалий кўникмаларга эга бўлиши**;

- хуфёна иқтисодиёт ва коррупцияга қарши кураш, минтақа иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш бўйича **билим, тасаввур ҳамда кўникмаларга эга бўлиши ва улардан амалиётда фойдалана олиши**;

- мамлакат иқтисодий хавфсизлигини ва жаҳон хўжалик тизимида рақобатбардошлигини таъминлашнинг асосий йўлига таъсир этувчи омилларни **билиши керак**.

- иқтисодий хавфсизлик бўйича олиб борилаётган фаолиятларни таҳлил қила олиши, бу борада таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқиш бўйича **малакаларга эга бўлиши керак**.

2.Маъруза машғулоти

7-семестр

Маъруза мавзулари ва уларнинг қисқача мазмуни.

1. Иқтисодий хавфсизликнинг моҳияти ва миллий хавфсизлик тизимида тутган ўрни

Хавфсизлик тушунчасининг мазмуни, жамиятда ва инсоннинг ҳаёт фаолиятида тутган ўрни. Миллий хавфсизликнинг мазмуни ва таркибий элементлари. Миллий хавфсизлик объектлари ва субъектлари. Миллий таъминлашнинг принциплари. Иқтисодий хавфсизлик тушунчаси. Иқтисодий хавфсизлик миллий хавфсизликнинг таркибий қисми. Иқтисодий хавфсизликнинг таркибий элементлари. Иқтисодий хавфсизликнинг назарий концепциялари.

2. Иқтисодий хавфсизликнинг шакллари ва асосий кўрсаткичлари

Иқтисодий хавфсизликнинг намоён бўлиш шакллари. Иқтисодиёт субъектларининг хавфсизлик шакллари. Иқтисодий фаолият соҳалари бўйича хавфсизликнинг намоён бўлиш шакллари. Иқтисодий хавфсизликни баҳолаш мезонлари ва кўрсаткичлари тизими. Иқтисодий хавфсизликнинг умумий кўрсаткичлари. Иқтисодий кўрсаткичларнинг ҳудудий даражадаги кўрсаткичлари. Иқтисодий хавфсизликнинг таҳликали чегараси ва уни аниқлашнинг зарурлиги ҳамда аҳамияти. Амалиётда фойдаланилаётган иқтисодий хавфсизлик кўрсаткичларининг таҳликали чегара мезонлари. (**Мунозара, суҳбат, мотивация**).

3.Иқтисодий хавфсизликка таҳдидлар

Иқтисодий хавфсизликка таҳдидлар. Иқтисодий риск ва хавфсизлик. Иқтисодий манфаатларга таҳдидларнинг вужудга келиши сабаблари.

Таҳдид тушунчасининг моҳияти. Таҳдид турлари. Иқтисодий таҳдидларнинг мазмуни ва ўзига хос хусусиятлари. Иқтисодий таҳдидларнинг турлари. Инсоннинг фаолият соҳаларига боғлиқ, объектив ва субъектив оқибатига кўра таҳдидларнинг туркумланиши.

Ички ва ташқи таҳдидлар. Ички таҳдидлар. Иқтисодий тизимнинг циклик ривожланиш қонуниятларига боғлиқ таҳдидлар. Хўжалик тизими элементларини такрор ишлаб чиқариш шароитларидаги нохуш, салбий тенденцияларининг узок муддат давомида тўпланиши билан боғлиқ таҳдидлар. Иқтисодий танглик, кризис ва турғунлик. Ишсизлик. Камбағаллик. Ташқи таҳдидлар. Иқтисодиётнинг хомашё ишлаб чиқаришга йўналтирилганлиги. Мамлакатнинг импортга боғлиқлиги. Ташқи қарз. Молиявий, ташкилий, ахборот, транспорт инфратузилмасининг ривожланиши даражасига боғлиқ таҳдидлар. Мамлакатнинг халқаро иқтисодий уюшма, ташкилотларда иштирок этиши билан боғлиқ таҳдидлар. **(Мунозара, суҳбат, мотивация).**

4. Иқтисодий хавфсизликни таъминлаш механизми

Иқтисодий хавфсизликнинг институционал шарт-шароитлари. Трансакцион харажатлар ва хизматлар. Давлатнинг иқтисодий хавфсизликни таъминлашдаги вазифалари. Институционал ўзгаришларни амалга ошириш. Иқтисодиёт субъектлари учун ижтимоий-иқтисодий хатти-ҳаракатларнинг умумий принципларини ишлаб чиқиш, қабул қилиш ва назорат қилиш.

Иқтисодиётни давлат томонидан тартибга солиш. Иқтисодий бошқаришнинг хавфсизликни таъминлашдаги аҳамияти. Иқтисодий хавфсизликни давлат томонидан бошқаришнинг ташкилий шакллари ва иқтисодий усуллари. Экспорт баҳолаш усулларида фойдаланиш.

Иқтисодиёт субъектлари ўртасидаги келишмовчилик ва зиддиятларни ҳал этиш механизмини яратиш. Ижтимоий барқарорликни таъминлаш.

Самарали ва рақобатбардош ишлаб чиқаришларни қўллаб-қувватлаш. Мамлакатни ва ишлаб чиқаришни модернизация қилиш.

Макроиқтисодиёт ва микроиқтисодий даражадаги таркибий сиёсатларни амалга ошириш. Экспортга йўналтирилган иқтисодиёт таркибини шакллантириш. Давлатнинг иқтисодий хавфсизлик концепциясини ишлаб чиқиш. Ўзбекистонда иқтисодий хавфсизликни таъминлашнинг ўзига хос хусусиятлари ва муаммолари. Иқтисодий хавфсизликни таъминлашга таъсир этувчи ички ва ташқи омиллар. Иқтисодий хавфсизликни таъминлаш воситалари ва устувор йўналишлари. **(Ақлий ҳужум, гуруҳда ишлаш, блиц-сўров).**

5. Шахснинг иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш йўллари

Шахс эркинликлари ва унинг иқтисодий мустақиллиги. Шахснинг ижтимоий-иқтисодий эҳтиёжлари ва манфаати. Шахс манфаатларига таъсир этувчи иқтисодий таҳдидлар. Шахсга нисбатан шантаж ва террор. Ишсизлик, камбағалликнинг вужудга келиши сабаблари.

Бозор иқтисодиётига ўтиш шароитида инсоннинг ижтимоий-иқтисодий ҳуқуқлари ва хавф-хатарлар. Шахснинг ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан ҳимояланиши. Инсоннинг интеллектуал ва иқтисодий манфаатларини ҳимоялаш. Шахснинг иқтисодий хавфсизлигини таъминлашнинг устувор йўналишлар. Аҳолининг иш билан бандлигининг инсонпарварликка йўналтирилган моделини шакллантириш. Ишсизлик хавфи ва унинг олдини олиш. Даромадларни ишлаб топиш учун ижтимоий-иқтисодий шарт-шароитларни яратиш йўллари. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш. Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг кучли тизимини яратиш масалалари. **(Гуруҳий ишлаш, топширик, ақлий ҳужум).**

6. Корхона ва тадбиркорлик фаолияти иқтисодий хавфсизлиги.

Корхонанинг иқтисодий манфаатлари. Корхона фаолиятидаги ноаниқлик ва рисклар, иқтисодий таҳдидлар. Ишлаб чиқариш, тижорат, молиявий, иқтисодиёт рисклари ва таҳдидлар. Корхона фаолиятига таъсир этувчи ички ва ташқи иқтисодий таҳдидлар.

Иқтисодий риск ва таҳдидларни аниқлаш, уларни кўзда тутиш, камайтириш йўллари. Банкрот бўлиш хавфи ва унинг олдини олиш масалалари. Корхонанинг рискларни бошқариши. Иқтисодий хавфсизлик чора-тадбирларини ишлаб чиқиш ва таъминлаш йўллари. Ишлаб чиқариш, молиявий фаолият хавфсизлигини таъминлаш.

Иқтисодий барқарорликни таъминлаш. Хўжалик фаолиятини ва персонални иқтисодий жиҳатдан ҳимоя қилиш. Корхонада хавфсизлик хизматини ташкил этиш ва унинг вазифалари. Корхонанинг тижорат сирини сақлаш ва ахборот объектларини ҳимоя қилиш. **(Кластер, синквейн, ақлий ҳужум, блиц-сўров).**

7. Иқтисодиётнинг реал секторида хавфсизликни таъминлаш

Иқтисодиётнинг реал секторида иқтисодий хавфсизликни таъминлашнинг методологияси. Иқтисодиётнинг реал секторида иқтисодий хавфсизликка ички ва ташқи таҳдидлар. Иқтисодиётнинг реал секторида иқтисодий хавфсизлик тизимини шакллантиришнинг концептуал асослари. Иқтисодиётнинг реал секторида иқтисодий хавфсизликни таъминлашнинг устувор йўналишлари. Иқтисодиёт таркибий тузилишини тубдан ўзгартириш ва диверсификация қилиш. Саноат сиёсати ва саноатнинг етакчи тармоқларини модернизация қилиш, техник ва технологик қайта қуrolлантириш. Ўзбекистонда иқтисодиётнинг реал секторида иқтисодий хавфсизликни таъминлаш муаммолари. Иқтисодиё реал секторининг иқтисодий хавфсизлигини таъминлашнинг устувор йўналишлари. **(Гуруҳий ишлаш, топширик, ақлий ҳужум).**

8. Иқтисодиётни инновацион ривожланиш йўлига ўтишидаги хавфсизлик шартлари

Инновация ва инновацион иқтисодиёт. Инновация соҳасидаги иқтисодий хавфсизлик ва унга хавф солувчи таҳдидлар. Инновацион ривожланиш йўлига ўтишда хавфсизликнинг инвестицион мезонлари. Инновацион иқтисодиётга ўтишда хавфсизлик мезонлари. Фан ва билим инновация соҳасида иқтисодий хавфсизликни таъминлаш механизмнинг муҳим элементларидир. Инновация соҳасида иқтисодий хавфсизликни таъминлашнинг истиқбол йўналишлари. Ўзбекистонда инновация сиёсати ва унинг асосий йўналишлари. Мамлакатда инновация соҳасида иқтисодий хавфсизликни таъминлашнинг устувор йўналишлари. **(Мунозара, инсерт, мотивация, ақлий ҳужум).**

9. Хўжалик фаолиятининг молия, пул-кредит соҳасидаги иқтисодий хавфсизлиги

Молиявий ташкилот ва муассасалар иқтисодий манфаатларининг ўзига хос хусусиятлари. Молиявий ташкилот ишончилиги ва мустаҳкамлиги мезонлари. Молиявий муассасалар ўртасидаги рақобат курашининг хусусиятлари ва шакллари.

Молиявий оқимлар. Инвестицион ресурслар ва инвестициялаш билан боғлиқ таҳдидлар. Капиталнинг қочиши ва унинг кўринишлари. Валютани тартибга солишдаги тартибсизликлар ва капиталнинг қочиши. Молиявий соғломлаштириш ва капитал қочишининг олдини олишни ташкилий-иқтисодий чора-тадбирлари.

Пул муомаласидаги криминал ҳолатларнинг юзага келиш сабаблари. Қалбаки пул чиқариш. Иқтисодий товламачилик. Тижорат муассасаларининг лицензиясиз фаолият юритиши. Асосиз кредит бериш. Тижорат муассасаларида қўлланмаётган компьютер техникаси билан боғлиқ қонунбузарлик, иқтисодий жиноятлар. Молиявий муассасалардаги криминаллашув жараёнларининг ижтимоий жиҳатлари.

Молия, пул муомаласи ва кредит соҳаларида иқтисодий хавфсизликни таъминлаш вазифалари. Банкларнинг иқтисодий хавфсизлиги даражасини тартибга солиш дастаклари берилган кредитларнинг мониторинг назорати.

Молиявий муассасаларда хавфсизликни таъминлаш тизимини ишлаб чиқиш ва жорий этиш. Иқтисодий товламачилик ҳолатларини аниқлаш. Ички ва ташқи аудиторлик текширишларини ташкил этиш. Базель келишуви ва унинг аҳамияти.

Пул муомаласидаги иқтисодий хавфсизликни таъминлаш. Пулнинг мамлакатдан “қочиши” ва унинг олдини олиш чоралари. Жиноятчилик ва хуфёна иқтисодий фаолият туфайли олинган даромадларнинг легаллашувига қарши чора-тадбирлар. Миллий пул муомаласида долларлаштириш муаммоси ва уни жиловлаш йўллари. Ўзбекистонда сўм курсини давлат томонидан тартибга солиш ва валюта сиёсатининг ўзига хос хусусиятлари. Валюта сиёсати. Миллий валюта-сўм барқарорлигини кафолатлаш тизими. Иқтисодий хавфсизликни таъминлашда фонд бозорининг ўрни ва аҳамияти. Қимматли қоғоз эгалари ва инвесторлар ҳуқуқларини ҳимоялаш. **(Муаммоли вазият, Т-схема, ақлий ҳужум, блиц-сўров).**

10. Энергетика соҳасидаги хавфсизликни таъминлаш

Энергетика ва энергия тушунчаларининг иқтисодий ресурс сифатидаги моҳияти ва аҳамияти. Энергетика хавфсизлиги тушунчасининг моҳияти. Энергетик хавфсизликнинг миллий ва иқтисодий хавфсизлик тизимидаги ўрни ва аҳамияти. Энергетика хавфсизлиги компонентлари. Энергетик хавфсизликка таҳдидлар. Марказий Осиё ва Ўзбекистон минтақасида энергетик хавфсизликка таҳдидлар.

Энергетика хавфсизлигини таъминлаш механизми. Энергетика хавфсизлигини таъминлашнинг йўналишлари. Жаҳонда энергетика хавфсизлигини таъминлаш борасида амалга оширилаётган чора-тадбирлар. Ўзбекистонда мустақиллик йилларида энергетика хавфсизлигини таъминлаш борасида амалга оширилган тадбирлар. “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси”да мамлакатимизда ёқилғи-энергетика тизимини янада ривожлантириш бўйича белгиланган вазифалари. **(Мунозара, баҳс, муаммоли вазият, ақлий ҳужум).**

11. Озиқ-овқат хавфсизлиги

Озиқ-овқат хавфсизлиги тушунчасининг моҳияти. Жаҳонда аҳолини озиқ-овқат билан таъминланишидаги хавф-хатарлар. Озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашнинг глобал муаммолари. Озиқ-овқат хавфсизлигининг жисмоний, иқтисодий ва ижтимоий жиҳатдан таяминланиши.

Ўзбекистонда озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш борасида амалга оширилган чора-тадбирлар. Қишлоқ хўжалигидаги таркибий ўзгаришлар озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш омили эканлиги. Озиқ-овқат саноатининг озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашдаги ўрни ва аҳамияти. Озиқ-овқат маҳсулотлари импорти хавфсизлигини таъминлаш. Ўзбекистон Республикасининг “Озиқ-овқат маҳсулотлари хавфсизлиги тўғрисида”ги қонунининг моҳияти ва аҳамияти. Истеъмолчилар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш.

“2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси”да мамлакатимизда озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш бўйича белгиланган вазифалари. Ўзбекистонда қишлоқ хўжалигини янада ривожлантириш ва озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқаришни кўпайтириш истиқболлари. **(Ақлий ҳужум, мунозара, баҳс, муаммоли вазият).**

12. Мамлакатнинг транспорт тизимида хавфсизликни таъминлаш масалалари

Мамлакат транспорт тизимининг иқтисодий хавфсизликни таъминлашдаги ўрни ва роли. Транспорт тизими иқтисодий хавфсизлигига ички ва ташқи таҳдидлар. Мамлакат транспорт тизими иқтисодий хавфсизлигини таъминлашнинг устувор йўналишлари. Ўзбекистонда давлатнинг транспорт сиёсатининг моҳияти. Мамлакат транспорт тизимининг иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш йўллари. **(Мунозара, баҳс, муаммоли вазият, Т-схема, ақлий ҳужум).**

13. Экологик хавфсизликни таъминлаш - иқтисодий ривожланишнинг муҳим омили

Экологик хавфсизлик тушунчасининг моҳияти. Экологик муаммоларнинг иқтисодий ривожланишга салбий таъсири. Экологик хавфсизликка таҳдидлар. Экологик хавфсизликни таъминлашнинг иқтисодий асослари. Табиатдан фойдаланишни тартибга солишнинг иқтисодий механизми ва дастаклари. Ўзбекистонда экологик муаммолар ва экологик таҳдидлар. Мамлакатда экологик хавфсизликни таъминлаш йўналишлари. **(Мунозара, инсерт, мотивация, ақлий ҳужум).**

14. Ахборот хавфсизлигини таъминлашнинг ўзига хос хусусиятлари

Ахборот хизматлари бозори ва унинг хавфсизлигини таъминлаш. Ахборот хавфсизлигининг моҳияти ва унинг иқтисодий хавфсизлик тизимида тутган ўрни ва роли. Ахборот хавфсизлигига таҳдидлар. Ахборот хавфсизлигини таъминлаш механизми. Ўзбекистонда ахборот хавфсизлигини ҳимоялашнинг давлат тизими. Ахборот хавфсизлигини таъминлашнинг устувор йўналишлари. **. (Муаммоли вазият, Т-схема, ақлий ҳужум, блиц-сўров).**

15. Ижтимоий соҳадаги хавфсизликни таъминлаш йўллари

Ижтимоий соҳа ва ижтимоий хавф-ҳатар. Ижтимоий соҳадаги таҳдидлар. Ижтимоий соҳадаги хавфсизликнинг индикаторлари. Ишсизлик мамлакат иқтисодий хавфсизлигининг ижтимоий индикатори. Камбағаллик ва қашшоқлик миллий ҳамда иқтисодий хавфсизликнинг индикатори. Демографик соҳадаги таҳдидлар. Таълим ва соғлиқни сақлаш соҳасидаги иқтисодий хавфсизлик. Давлатнинг ижтимоий сиёсати ва ижтимоий соҳадаги хавфсизликни таъминлаш механизми. Ижтисоий соҳадаги хавфсизликни таъминлашнинг устувор йўналишлари. Инсон потенциални ривожлантириш- ижтимоий-иқтисодий хавфсизликни таъминлашнинг бош вазифаси. Мамлакатда ўрта синфни шакллантириш - ижтимоий –сиёсий ва иқтисодий барқарорликни таъминлаш омили. Камбағаллик ва қашшоқликнҳқа қарши кураш йўллари. Давлатнинг демографик сиёсати ва унинг миллий ҳамда иқтисодий хавфсизликни таъминлашдаги роли. Ўзбекистонда ижтимоий соҳадаги хавфсизликни таъминлашнинг ўзига хос хусусиятлари. **.(Гуруҳий ишлаш, топшириқ, ақлий ҳужум, мунозара).**

16. Минтақа иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш.

Минтақа иқтисодиёти тушунчасининг мазмуни. Минтақа иқтисодий хавфсизлиги тушунчасининг моҳияти. Минтақа иқтисодий хавфсизлигига таҳдидлар. Минтақа иқтисодий хавфсизлиги кўрсаткичлари. Минтақа иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш механизми. Минтақа иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш бўйича хорижий мамлакатлар тажрибаси.

Давлатнинг минтақавий сиёсатининг мазмуни ва иқтисодий хавфсизликни таъминлашдаги аҳамияти. Давлатнинг минтақавий сиёсатини амалга ошириш тамойиллари ва йўналишлари.

Ўзбекистонда минтақаларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш тантенциялари ва бу борадаги муаммолар. Минтақа ва ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш дастурларини амалга ошириш-иқтисодий хавфсизликни таъминлашнинг муҳим омили эканлиги.

“2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси”да мамлакатимизда минтақавий хавфсизликни таъминлаш бўйича белгиланган вазифалари. Ўзбекистонда ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг истикболли дастурлари. **(Ақлий ҳужум, мунозара, суҳбат, кластер).**

17. Хуфёна иқтисодиёт ва коррупцияга қарши курашиш.

Хуфёна иқтисодиёт тушунчасининг мазмуни. Хуфёна иқтисодиёт ва норасмий иқтисодиёт сектори. Хуфёна иқтисодиётнинг вужудга келиш сабаблари. Мафия ва унинг кўринишлари ҳамда салбий оқибатлари. Хуфёна иқтисодиётнинг мавжудлигининг мамлакат иқтисодий хавфсизлигига салбий таъсири. Хуфёна иқтисодиётнинг асосий шакллари. Хуфёна иқтисодиётни аниқлаш ва баҳолаш кўрсаткичлари.

Хуфёна иқтисодиётга қарши кураш воситалари ва усуллари. Ўзбекистонда хуфёна иқтисодиёт кўлами. Хуфёна иқтисодиётга ва яширин иқтисодий фаолиятга қарши курашнинг ўзига хусусиятлари. Норасмий иқтисодий фаолиятни расмийлаштириш масалалари.

Коррупция ва унинг мамлакат иқтисодий хавфсизлиги тизимида тутган ўрни. Коррупциянинг намоён бўлиш шакллари. Коррупцияга қарши кураш-глобал муаммо эканлиги. Жаҳонда коррупцияга қарши кураш. Коррупцияга қарши кураш борасидаги хорижий мамлакатлар тажрибаси. Ўзбекистонда коррупцияга қарши кураш воситалари ва усуллари. Ўзбекистон Республикасининг “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги қонунининг мазмуни ва аҳамияти. Коррупцияга қарши курашиш механизмини янада такомиллаштириш йўллари. **(Мунозара, инсерт, мотивация, ақлий ҳужум).**

18. Мамлакатнинг иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш муаммолари

Жаҳон иқтисодий тизимида миллий иқтисодиётнинг ўрни. Миллий иқтисодиёт манфаатларига таҳдидлар. Мамлакат иқтисодий манфаатларини ҳимоя қилиш. Мамлакат ички иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш тизими. Иқтисодий хавфсизликни диагностика ва мониторинг қилиш. Иқтисодий хавфсизликни диагностика ва мониторинг қилишнинг ташкилий механизми. Мамлакат иқтисодий хавфсизлигини таъминлашни бошқариш органлари ва уларнинг вазифалари. Ўзбекистонда иқтисодий хавфсизликни таъминлашни бошқариш йўллари. **(Ақлий ҳужум, мунозара, суҳбат, кластер).**

19. Мамлакатнинг ташқи иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш

Хўжалик муносабатларининг глобаллашуви. Геоиқтисодий майдоннинг вужудга келиши. Миллий иқтисодиётнинг хўжалик муносабатлари глобаллашув жараёнида тутган ўрни. Миллий иқтисодиётнинг очиклиги ва ташқи иқтисодий фаолиятнинг эркинлашуви.

Иқтисодий глобаллашув ва интеграциялашув шароитида геосиёсат ва унинг хусусиятлари. Иқтисодий глобаллашув шароитида миллий иқтисодий манфаатлар. Иқтисодиётни ташкил этишнинг институционал принциплари. Мамлакат иқтисодий хавфсизлигини таъминлашнинг ташкилий-бошқарув асослари.

Миллий иқтисодий манфаатларни ҳимоя қилишнинг институционал тавсифи. Давлат ва хўжалик бошқарув тизимининг мамлакат иқтисодий хавфсизлигини таъминлашдаги вазифалари ва роли.

Халқаро меҳнат тақсимоти ва айирбошлашда миллий манфаатлар “Эркин халқаро савдо” принципи. Ташқи савдо ва унинг миллий иқтисодиёт ривожланишидаги афзалликлари ҳамда таҳдидлари. Савдо баланси, тўлов балансидаги салбий оқибатлари. Мамлакат ички бозорига товарларнинг ноқонуний йўл билан кириб келиш хавфи ва унинг олдини олиш йўллари. Ташқи бозор зиддиятлари ва хавфсизлик. Ташқи иқтисодий фаолият билан боғлиқ таҳдидлар.

Халқаро иқтисодий ташкилотларга кириш билан боғлиқ хавф-хатарлар. Истиқболда Ўзбекистоннинг Халқаро савдо ташкилотига аъзо бўлиб киришининг ижобий ва салбий жиҳатлари.

Ташқи иқтисодий хавфсизликни таъминлашнинг муҳим йўналишлари. Мамлакат иқтисодиётининг рақобатбардошлиги ва уни таъминлаш йўллари. Мамлакат экспорт салоҳиятини ривожлантириш ва мустаҳкамлаш. Оқилона протекционистик сиёсат ва фаол ташқи савдо сиёсатларини юритиш. Ташқи қарз ва уни камайтириш йўллари. Божхона тизимини такомиллаштириш.

“2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси”да мамлакатимизда ташқи иқтисодий хавфсизликни таъминлаш бўйича белгиланган вазифалари. Давлатнинг ташқи иқтисодий хавфсизликни бошқариш тизими ва уни такомиллаштириш йўллари.**(Гуруҳий ишлаш, топширик, ақлий ҳужум, мунозара).**

№	Маъруза мавзулари	Дарс соатлари хажми
7-семестр		
1.	Иқтисодий хавфсизликнинг моҳияти ва миллий хавфсизлик тизимида тутган ўрни.	2
2.	Иқтисодий хавфсизликнинг шакллари ва асосий кўрсаткичлари	2
3.	Иқтисодий хавфсизликка таҳдидлар.	2
4.	Иқтисодий хавфсизликни таъминлаш механизми	2
5.	Шахснинг иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш йўллари	2
6.	Корхона ва тадбиркорлик фаолияти иқтисодий хавфсизлиги.	4
7.	Иқтисодиётнинг реал секторида хавфсизликни таъминлаш	4
8.	Иқтисодиётни инновацион ривожланиш йўлига ўтишидаги хавфсизлик шартлари	2
9.	Хўжалик фаолиятининг молия, пул-кредит соҳасидаги иқтисодий хавфсизлиги	4
10.	Энергетика соҳасидаги хавфсизликни таъминлаш	2
11.	Озиқ-овқат хавфсизлиги	4
12.	Мамлакатнинг транспорт тизимида хавфсизликни таъминлаш масалалари	2
13.	Экологик хавфсизликни таъминлаш - иқтисодий ривожланишнинг муҳим омили	2
14.	Ахборот хавфсизлигини таъминлашнинг ўзига хос хусусиятлари	2
15.	Ижтимоий соҳадаги хавфсизликни таъминлаш йўллари	4
16.	Минтақа иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш.	4
17.	Хуфёна иқтисодиёт ва коррупцияга қарши курашиш.	4
18.	Мамлакатнинг иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш муаммолари	2
19.	Мамлакатнинг ташқи иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш	4
	Жами	54

Маъруза машғулотлари мультимедиа қурилмалари билан жиҳозланган аудиторияда академик гуруҳлар оқими учун ўқилади.

3.Амалий машғулотлар

Ҳар бир амалий машғулот, дастлаб ишнинг мақсадини ва мавзуга оид назарий билимларни қисқача ёритишдан бошланади. Сўнг ишни бажариш учун зарур бўлган маълумотлар ва қўйилган мақсадни амалга ошириш учун талаб қилинган вазифалар аниқ белгиланиб, ишни бажариш тартиби эса қўйилган вазифалар кетма-кетлигига асосланади. Барча ишлар олинган натижаларнинг таҳлили билан яқунланади. Ҳар бир амалий машғулотни бажариш учун берилган маълумотларга таяниб, талабаларга алоҳида вариантлар таклиф этилади.

Амалий машғулотлар мультимедиа қурилмалари билан жиҳозланган аудиторияда ҳар бир академик гуруҳга алоҳида ўтилади. Машғулотлар фаол ва интерфаол усуллар ёрдамида ўтилади, “”Кейс-стади” технологияси ишлатилади, кейслар мазмуни ўқитувчи томонидан белгиланади. Кўргазмали материаллар ва ахборотлар мультимедиа

қурилмалари ёрдамида узатилади.

№	Амлий машғулотлар мавзулари	Дарс соатлари ҳажми
7-семестр		
1.	Иқтисодий хавфсизликнинг моҳияти ва миллий хавфсизлик тизимида тутган ўрни.	2
2.	Иқтисодий хавфсизликнинг шакллари ва асосий кўрсаткичлари	2
3.	Иқтисодий хавфсизликка таҳдидлар.	2
4.	Иқтисодий хавфсизликни таъминлаш механизми	2
5.	Шахснинг иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш йўллари	2
6.	Корхона ва тадбиркорлик фаолияти иқтисодий хавфсизлиги.	4
7.	Иқтисодиётнинг реал секторида хавфсизликни таъминлаш	4
8.	Иқтисодиётни инновацион ривожланиш йўлига ўтишидаги хавфсизлик шартлари	2
9.	Хўжалик фаолиятининг молия, пул-кредит соҳасидаги иқтисодий хавфсизлиги	4
10.	Энергетика соҳасидаги хавфсизликни таъминлаш	2
11.	Озиқ-овқат хавфсизлиги	4
12.	Мамлакатнинг транспорт тизимида хавфсизликни таъминлаш масалалари	2
13.	Экологик хавфсизликни таъминлаш - иқтисодий ривожланишнинг муҳим омили	2
14.	Ахборот хавфсизлигини таъминлашнинг ўзига хос хусусиятлари	2
15.	Ижтимоий соҳадаги хавфсизликни таъминлаш йўллари	4
16.	Минтақа иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш.	4
17.	Хуфёна иқтисодиёт ва коррупцияга қарши курашиш.	4
18.	Мамлакатнинг иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш муаммолари	2
19.	Мамлакатнинг ташқи иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш	4
	Жами	54

Курс иши ўқув режасида кўзда тутилмаган.

4. Мустақил таълим

Талабалар аудиторияда олган назарий билимларини мустаҳкамлаш ва амалий масалаларни ечиш кўникмасини ҳосил қилиш учун мустақил таълим тизимида асосланиб, кафедра ўқитувчилари раҳбарлигида, мустақил иш бажарадилар. Бунда улар қўшимча адабиётларни ўрганиб ҳамда Интернет сайтларидан фойдаланиб рефератлар ва илмий докладлар тайёрлайдилар, амалий машғулот мавзусига доир уй вазифаларини бажарадилар, кўргазмали куруллар ва слайдлар тайёрлайдилар.

№	Мустақил таълим мавзулари	Дарс соатлари ҳажми
7-семестр		
1.	Амалий машғулотларга тайёргарлик	52
2.	Тадбиркорлик иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш йўналишлари	10
3.	Озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашнинг назарий жиҳатлари ва йўналишлари.	10
	Жами	72 соат

5. Асосий ва қўшимча ўқув адабиётлар ҳамда ахборот манбалари Асосий адабиётлар

1. Абулқасимов Х.П. Давлатнинг иқтисодий хавфсизлиги. Ўқув қўлланма. -Т.: Akademiya, 2012
2. А.Шамагдиев. «Иқтисодий хавфсизлик ва божхона сиёсати» фанидан маъруза матнлари. Тошкент-2012
3. Экономическая безопасность: учебник для вузов /под общ. ред Л.П.Гончарова – 2-е изд., перераб.и доп.- М.: Изд-во Юрайт, 2018.- 340с.
4. Ишмухаммедов А.Э., Джуманиязов Ш.Р. Иқтисодий хавфсизлик (Ўқув қўлланма)–Т.: ТДИУ, 2008 – 197 бет.
5. Экономическая безопасность: учеб.пособие для студентов вузов, обучающихся по специальностям экономики и управления / (В.А. Богомолов и др); под ред. В.А. Богомолова.- 2-е изд., перераб.и доп.- М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2009.- 295с.
6. Экономическая безопасность России: Общий курс: Учебник / Под ред.В.К. Сенчагова. 2-еизд. - М.: Дело, 2005. - 896 с.
7. Edited by Sheila R. Ronis// Economic Security. Published for the Center for Strategic Conferencing Institute for National Strategic Studies by National Defense University Press Washington, D.C. 2011/

Қўшимча адабиётлар

8. Абулқосимов Ҳ.П., Расулов Т.С. Озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашнинг назари й жиҳатлари ва йўналишлари. Монография.- Т.: “ Fan va texnologiya”, 2017. - 152 бет
9. Абулқосимов Ҳ.П., Расулов Т.С. Мамлакат иқтисодий хавфсизлиги ва рақобатбардошлигини таъминлашнинг илмий-назарий асослари. Монография.- Т.:LESSON PRESS, 2018. 156бет.
10. Абалкин А. И. Экономическая безопасность России, угрозы и их отражение. //»Вопросы экономики», 1994г.№12, с.4-13
11. Богомолов В.А. Экономическая безопасность: учеб. пособие для вузов, обучающихся по специальностям экономики и управления, М.:ЮНИТИ-ДАНА, 2006г, с.295
12. “Иқтисодий хавсизлик” фанидан ўқув-ўқувий мажмуа. Тошкент- 2010

Интернет сайтлари

1. www.economics.ru
2. www.ved.ru
3. www.ser.uz
4. www.uza.uz
5. www.ifmr.uz
6. www.Lex.uz
7. www.ziynet.uz
8. Www//uzreport.com

6. Фан бўйича талабалар билимини баҳолаш ва назорат қилиш мезонлари

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2010 йил 25 августдаги № 333-сонли буйруғи билан тасдиқланган. Олий таълим муассасаларида талабалар билимини назорат қилиш ва баҳолашнинг рейтинг тизими тўғрисидаги Низомга асосан талабаларнинг фан бўйича ўзлаштиришни баҳолаш мунтазам равишда олиб борилади ва қуйидаги турлар орқали амалга оширилади.

- Жорий назорат (ЖН)
- Оралиқ назорат (ОН)
- Якуний назорат (ЯН)

№	Рейтинг назорат / шакли,	1-ЖН	2-ЖН	3-ЖН	4-ЖН МТ	1-ОН	2-ОН	ЯН	Баллар йиғинд иси
---	--------------------------------	------	------	------	------------	------	------	----	-------------------------

	максимал баллари								
1	Максимал балл	10	10	10	10	15	15	30	100
2	Шакли:	оғзак и	Оғзак и	Оғзак и	реферат	Ёзма	тест	ёзма	
3	Муддати (хафталарда)	5	9	15	19	8	16	20	

Жорий назорат амалий машғулоти дарслари ҳисобига амалга оширилади. Семестр давомида жами 4 та жорий назорат ўтказилади (ҳар бири 10 баллгача). 4 та жорий назорат семестрнинг 5, 9, 15- ҳафталарида ўтказилади. 4-чи жорий назорат мустақил таълим шаклида 19- ҳафтада ўтказилади. Талаба мустақил таълим мавзулари бўйича реферат тайёрлайди ва ҳимоя қилади (10 баллгача). Жорий назоратга максимум 40 балл ажратилади.

Оралиқ назорат маъруза дарсларида ўтилган саволлар асосида ёзма иш тарзида ўтказилади. Семестр давомида жами 2 та оралиқ назорат режалаштирилган (ҳар бири 15 баллгача). 1-чи ОН 8-ҳафтага режалаштирилиб мавзулар бўйича тузилган 3 та саволдан иборат вариантлар асосида ёзма иш тарзида ўтказилади. Ҳар бир саволга тўлиқ жавоб 5 баллдан, жами 15 балл бўлиб, ёзма иш шаклида ўтказилади. 2-чи оралиқ назорат семестрнинг 16-ҳафтасида мавзулар бўйича тест тарзида ўтказилади. 15 та саволдан иборат вариантлар асосида ўтказиладиган тест назоратининг ҳар бир саволига тўғри жавоб 1 балл, жами 15 балл. Оралиқ назоратга максимум 30 балл ажратилади.

Жорий ва оралиқ балл жами 70 баллни ташкил этади.

Якуний назорат ёзма шаклида таянч тушунча ва иборалар мазмунининг ёритиб беришнинг даражаси ёки талабанинг курсни ўзлаштирганлиги даражасига қараб баҳолаш асосида амалга оширилади. Ёзма иш барча мавзулар бўйича тузилган бўлиб, 5тадан саволлардан иборат индивидуал вариантлар асосида ўтказилади. Ҳар бир вариант 5 та саволдан иборат бўлиб ҳар бир жавоб 6 баллгача баҳоланади. Якуний назоратга максимум 30 балл ажратилади

“Иқтисодий хавфсизлик” фани бўйича талабалар билими даражасини аниқлашга талаблар (барча назорат турлари бўйича)

Фоииз	Баҳо	Талабаларнинг билим даражаси
86-100	Аъло	Хулоса ва қарор қабул қилиш Ижодий фикрлай олиш Мустақил мушоҳада қилиш Амалда қўллай олиш Моҳиятини тушунтириш Билиш, айтиб бериш Тасаввурга эга бўлиш
71-85	Яхши	Мустақил мушоҳада қилиш Амалда қўллай олиш Моҳиятини тушунтириш Билиш, айтиб бериш Тасаввурга эга бўлиш
55-70	Қониқарли	Моҳиятини тушунтириш Билиш, айтиб бериш Тасаввурга эга бўлиш
0-54	Қониқарсиз	Аниқ тасаввурга эга бўлмаслик Билмаслик

ШҚҰЛЛАНИЛАДИГАН ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ ШАРҲИ

1. Маъруза машғулотларнинг ташкил этишнинг асосий шакллари

Маъруза машғулотлари – ОЎЮда ўқитишни ташкил этишнинг етакчи шакли ҳисобланади, билимларни бирламчи эгаллашга йўналтирилган.

Маърузани асосий белгиланиши – ўқитишни назарий асосини таъминлаб бериш, ўқув фаолиятга ва аниқ ўқув фанга қизиқишни ривожлантириш, курсантларга ўқув курси устидан мустақил ишлаш учун ориентирларни шакллантириш.

Маъруза материалларининг мазмуни ва ҳажмига талаблар

Маъруза материалларининг мазмуни қуйидаги мезонларга жавоб бериши лозим:

- янгилик, илмийлик, асослилик ва ахборот учун белгиланганлик;
- аниқ, ишончли мисол, факт, асоснома ва илмий далилларнинг мавжудлиги;
- фактга асосланган (статистик ва в.х.) материалларни кўп эмаслиги.

Маъруза материалларининг ҳажми режалаштирилган мавзунини ёритиш учун етарли бўлиши керак.

Маърузалар турлари вауларга хос хусусиятлар

Ўқувмашғулотнингмақсади	Маърузатури, унингўзигахосхусусиятлари
Киришмаърузаси	
Фандоирасидаўқувахборотиниўзлаштиришбўйичаталабаларҳаракатинингйўналтирувчиасосини таъминлаш.	Таълимбериштузилишидамотивационбосқичҳисобланади. Унингвазифаси–ўқувфанимазмунини, унингўқувжараёнидагиўрнивакелгусидагитезкор-хизматфаолиятдагиахамиятитуғрисидадастлабкитасаввурларнибериш, талабаларниишлаштимизидайўналтириш, олдиндатурганмустақилишнингуслужибийётиваташқиллаштирилишибилантаништириш, ҳисоботберишвақтивабаҳолашнианиқлаштириш.
Ахборотлимаъруза	
Ўқувмавзубўйичатасаввурнишакллантириш	Буанъанавиймаърузатури: маърузарежасигамувофиқўқувматериалинимонологиктарздаизчилликдабаёнэтиш.
Муаммолимаъруза	
Муаммонибелгилашвауниечиминитопишниташқиллаштириш/анъанавийвазмонавийнуқтаиназарларнижамлашватаҳлилқилишвав.х. орқалиўқувмавзусибўйичатасаввурни/ билимларнишакллантириш.	Янгибилимларсавол/вазифа/вазиятларнингмуаммолигиорқаликиритилади. Бужараёндаталабаларнингбилишиўқитувчибиланҳамкорлигигавадиалогигаасосланади, ҳамдаизланувчиликфаолиятигаяқинлашади.
Кўргазмамаъруза	
ЎТВданкенгфойдаланишорқалиўқувмавзусибўйичатасаввурни/ билимларнишакллантириш.	Бундаймаърузаниўқиш, кўрибчиқилаётганкўргазмалиматериалларниочиқберишгавақискачашарҳлашгаолибкелади.
Бинармаъруза	
Талабаларгамунозарамаданиятини, муаммониҳамкорликдаечишнинамойишэтишорқалиўқувмавзусибўйичатасаввурни/	Бундаймаърузаниўқишқикиўқитувчи/2-мактабнингилмийвакиллари/олимпваамалиётчи/ўқитувчи ваталабаларнингдиалогиниўзиданамоёнэтади.

Ўқув машғулоти нинг мақсади	Маъруза тури, унинг ўзига хос хусусиятлари
билимларни шакллантириш.	
Анжуман-маъруза	
Ўқув ва ҳаракатни излаш, танлаш ва баён этиш жараёнида талабаларнинг фаолиштиришларида ёригиб бериш орқали ўқув мавзуси бўйича тасаввурни/билимларни шакллантириш.	Олдиндан белгиланган муаммага унинг ҳар томонли амаёритиб бериш назарда тутилган маърузалар тизими (5-10 дақ. давомийлигида) билан, илмий-амалий машғулоти кўринишида ўтказилади. Машғулоти якунида ўқитувчи мустақилишмас ўзгачи қишларга қунысайди, ахборотни тўлдиради/аниқлик қиларилади, асосий ҳулосаларни ифода қилади.
Умумлаштирувчи маъруза	
Билимларни батафсил ёригиштириш ва аниқлаштиришлар сиз тизимлаштириш.	Маърузада баён этилаётган назарий ҳолатларнинг негизини курснинг ёки катта бўлимларнинг илмий-тушунчаларига қисқартурилади.
Маслаҳатли-маъруза	
Билимларни чуқурлаштириш, тизимлаштириш.	Турли ҳаёт сценарий бўйича ўтишимиз мкин. 1. “Савол-жавоблар”-ўқитувчи бўлим ёки тўлиқ курс бўйича талабалар саволларига жавоб беради. 2. “Савол-жавоблар-мунозаралар”: ўқитувчи нафақат саволларга жавоб беради, балки жавобларни излашни ҳам ташкил қиларилади.
Якуний маъруза	
Билимларни батафсил ёригиштириш ва аниқлаштиришлар сиз тизимлаштириш.	Курсни ўрганишни якун қилади, бутун давр мобайнида ўтилганларни умумлаштиради. Якуний маърузада ўқитувчи курснинг асосий ғояларини ажратарилади, келгусидаги тезкор-хизмат фаолиятда ва бошқа фанларни ўрганишда олган билimleri қандай қўллаш ўқитувчи курс қиларилади, фан бўйича якуний назорат хусусиятини тушунтирилади, якуний назорат вариантларининг мураккаб саволларини тушунтирилади.

2. Амалий машғулотларни ташкил этишнинг асосий шакллари

Амалий машғулоти:

- ўқувчиларни ўқитувчи билан ва ўзаро фаол суҳбатга қилишишига йўналтирилган,
- назарий билимларни амалий фаолиятда амалга ошириш учун шароитни таъминловчи,
- олинган билимларни амалий фойдаланиш имкониятларини муҳокама қилишга мўлжалланган машғулоти нинг ўқитиш шакли.

- Амалий машғулоти нинг мазмунига қўйиладиغان талаблар

- муҳокамага мунозарали саволлар олиб чиқиларилади;
- муҳокама қилинувчи саволлар илм-фаннинг эришган замонавий ютуқлари томони билан қўриб чиқиларилади;
- назария ва амалиётни узвий бирлиги очиб берилади;
- муҳокама қилинувчи материалнинг талабаларнинг бўлғуси касбий фаолияти билан алоқаси таъминланади;
- қўриб чиқилариётган материал адабиётда мавжуд эмас ёки материал, қисман баён этилган.

Амалий машғулотлар турлари ва уларга хос хусусиятлари

Амалий машғулот турлари	Амалий машғулот шакли, унинг ўзига хос хусусиятлари
Талабаларнинг назарий билимларини тизимлаштириш/ тузилмага келтириш/ мустаҳкамлаш/ кенгайтириш: - методологик нуқтаи назаридан энг муҳим ва ўзига хос фан мавзуларининг яхши ўрганиш. - тушуниш ва ўзлаштириш учун мураккаб бўлган мавзу саволларини батафсил ўрганиш. - касбий тайёргарлик сифатини аниқловчи, алоҳида асосий бўлган мавзуларни батафсил ўрганиш.	Кенг кўламли суҳбат. Ҳамма учун умумий бўлган тавсия этилаётган мажбурий ва қўшимча адабиётлар билан машғулотнинг ҳар бир режа саволларига талабаларни тайёргарлигини назарда тутди. Фаоллаштиришни барча воситаларини қўллаш билан: сўзга чиқувчига ва барча гуруҳга яхши ўйлаб тузилган аниқ ифодаланган саволлар, сўзга чиқувчи талабаларни кучли ва кучсиз томонларига талбалар диққатларини қарата олиш, талабалар диққати ва қизиқишини, иш жараёнида очиб берилаётган, янги томонларга ўша вақтни ўзида ажратиб кўрсатиш ва бошқалар асосида кўпчилик талабаларни саволларни муҳокама қилишга жалб қилиш имконини беради. Кенг кўламли суҳбат баъзи саволлар бўйича алоҳида талабаларни аввалдан режалаштирилган қўшимча равишда сўзга чиқишларини истисно қилмайди, балки, тахмин қилади. Бироқ бундай маълумотлар муҳокама учун асос бўлмайди, балки муҳокама қилинган саволлар учун тўлдирувчи бўлади. Маъруза ва рефератлар муҳокамаси. Муҳокамага 12—15 дақиқа давомийлигидаги 2-3 маърузадан кўп бўлмаган маърузалар олиб чиқилади. Баъзида қўшимча маърузачи ва оппонентлар (муҳолифлар) белгиланади. Охириги чиқувчилар мазмунни қайтармаслик учун, маъруза матни билан танишадилар. Бироқ кўп ҳолларда, маърузачи ва оппонентлар, қўшимча маърузачилардан ташқари, ҳеч ким семинарга жиддий тайёрланмайди. Сўзга чиқувчиларни ўзлари ҳам фақат бир саволни ўрганадилар. Шу билан бирга, одатий семинар ишига “қуруқ назариялик” элементини киритиб, бундай машғулотлар талабаларда баъзи қизиқишларни уйғотади. Талабаларни ҳар бирини қўшимча маърузачи ёки оппонент сифатида тайёрланиб келишга ўргатиш жуда муҳим ҳисобланади. Рефератли маърузаларни якуний семинарда, унинг асосий саволлари аввалдан муҳокама қилиб бўлинган, катта бир мавзу бўйича кўриб чиқиш мақсадга мувофиқ бўлади. Пресс-конференция. Қисқа сўзга чиқишдан сўнг биринчи савол бўйича маърузачига (агарда маърузалар бир қатор талабаларга берилган бўлса, ўқитувчининг ўзи улардан бирига сўз беради) сўз берилади. Шундан сўнг ҳар бир талаба маъруза мавзуси бўйича унга савол бериши лозим. Савол ва жавоблар семинарнинг марказий қисмини ташкил этади. Қанча кўп жиддий тайёргарлик кўрилса, саволлар шунчалик чуқур ва маҳоратли берилади. Саволларга аввал маърузачи жавоб беради, сўнгра у ёки бошқалар бўйича истаган бир талаба ўз фикрини билдириши мумкин. Бундай ҳолатларда қўшимча маърузачилар, агарда шундайлар белгиланган бўлса, фаол бўладилар. Ўқитувчи ҳар бир

<i>Илм-фаннинг алоҳида хусусий муаммоларини чуқурроқ ишлаб чиқиш.</i>	муҳокама қилинаётган савол бўйича, ёки семинар якунида ўз хулосасини қилади. Ўзаро ўқиш. Тушуниш ва ўзлаштириш учун энг кўп мураккабликдаги саволларни ўрганиш асосий мақсадга эга бўлган, семинар. Семинар мобайнида талабаларни ўзаро ўқишга йўналтириш муҳим ҳисобланади: ҳар кичик-гуруҳга мавзунинг бир саволи берилади, бу бўйича улар ишлайдилар ва бунга асос (эксперт варақлар – саволни ёритиш режаси, тайёрланган маълумотларни визуал тақдим этиш бўйича тавсиялар) берилади. Эксперт гуруҳларнинг иш натижалари тақдимотидан сўнг ўқитувчи хулосалар қилади. Юмолоқ (ёзма /оғзаки) стол. Ўтган мавзу бўйича билимларни чиқурлаштириш ва аниқлаштириш, бор билимларни сафарбар қилиш ва ҳар хил вазиятларда уларни қўллаш, ўз фикрларини қисқа ва асосланган ҳолда баён қилиш кўникмаларини ривожлантириш асосий мақсадга эга бўлган, семинар. Ҳархилсценарийлар бўйича ўтказилишимумкин. 1. «Ёзма юмолоқ стол» - талабанинг саволи / ечими топилиши керак бўлган ғоя ёзилган варақ, доира бўйича узатилади ва ҳар бир иштирокчи ўз мулоҳазаларини қўшади. 2. «Оғзаки юмолоқ стол» - ҳар бир талаба қўйилган саволнинг жавобига ўз қўшимчаларини киритади / олдинги иштирокчи томонидан таклиф қилинган ғояни қўллаб-қувватлайди ва ривожлантиради. Спецсеминар. Бакалавриятнинг 4 курсида, магистратурада ўтказилади. Илмий мавзу бўйича ёш тадқиқотчиларни мулоқат мактабинини фодолайди. Спецсеминар вақтида талабаларнинг гуруҳларда ишлашга ва уни баҳолашга, илмий тадқиқотлар усулларидан фойдаланишга интилишлари каттарол ўйнайди. Спецсеминарнинг якуний машғулотида ўқитувчи, қоидага кўра, семинарларни ва талабаларнинг илмий ишларини муҳокама қилинган муаммоларни келгусида тадқиқотлар қилиш истикболларини ва талабаларни уларда иштирок этиш имкониятини очиб умумлаштиради.
Махсус (касбий) ва умумқув кўникма ва амалий малакаларни шакллантириш: - амалий муаммоли вазиятни таҳлил қилиш ва ечиш жараёнида ҳаракатлар алгоритминини аниқлаш билан боғлиқ эгаллаган назарий билимларни амалий қўллаш.	Таълимий ўйин. Ўқитиш самарадорлигини унинг иштирокчиларини нафақат билимларни олиш жараёнига фаол жалб қилиш, балки уларни (ҳозир ва шу ерда) фойдаланиш орқали оширишга имкон беради; ўзгарувчан вазиятларда ўзини тутиш тактика кўникмаларини шакллантиради; вырабатывает динамику ролевого поведения; амалиёт имитациясини ифодолайди; аниқ кўникма ва малакаларни шакллантиришга ва ишлаб беришга қаратилган. Семинар натижавийлигини унинг ташкилий-услугий таъминоти белгилайди: ўйиннинг технологик харитасини

	ишлаб чиқиш; ўйин атрибутларини ва материаллар пакетини: вазият баёни, иштирокчилар учун йўриқномалар, персонажлар таърифи (агар ўйин ролли ёки ишбилармон бўлса)ёки вазиятли кўрсатмалар (агар ўйин моделлаштирувчи бўлса) тайёрлаш. Амалий топшириқларни бажариш. Амалий топшириқларнинг кўпчилиги кичик гуруҳлар таркибида бажарилади ва қуйидаги босқичларни ўз ичига олади: йўриқнома бериш → ўқув топшириқни бажариш бўйича йўриқнома билан танишиш → топшириқни бажариш → натижаларнинг оммавий тақдими → натижаларни умумлаштириш ва баҳолаш. Масалалар ечиш бўйича машқ. Якка тартибда амалга оширилади ва қуйидаги босқичларни ўз ичига олади: йўриқнома бериш – масалани ечиш – натижаларни танлама тақдими - умумлаштириш. Муаммоли масалалар ва вазиятларни ечиш. Муаммоли масалалар ва вазиятларни ишлаб чиқиш жуда катта меҳнат талаб қилади. Лекин талабалар томонидан амалий касбий фаолиятдан олинган муаммоли масалаларни ечиш ва муаммоли вазиятларни кўриб таҳлил қилиш назарияни ҳақиқатий амалиёт билан боғлашга имкон беради. Бу ўқитишни фаоллаштиришга имкон беради, талабаларга ўрганилаётган материални амалий фойдасини тушунишга ёрдам беради. Таълим берувчи амалий муаммоли вазиятларни (кейсларни) ечиш. Кейс (муаммоли вазиятдан фарqli равишда) талабаларни муаммони ифодалаш, муаммоли вазиятни таҳлил қилиш ва баҳолаш, уни мақсадга мувофиқ ечим вариантларини қидиришга йўналтирувчи ташкилотлар, инсонлар гуруҳи ёки алоҳида индивидларни ҳаётининг муайян шароитларини ёзма равишда тақдим этилган баёнини ўз ичига олади. Кейсни ечиш жараёни қуйидаги босқичларини ўз ичига олиш муҳим: → муаммони якка тартибда таҳлил қилиш ва ечиш, → якка тартибда топилган ечимни биргаликда (кичик гуруҳларда) таҳлил қилиш, ўзаро мақбул ечим вариантини расмийлаштириш, → гуруҳ ишини тақдими, → муаммони ечиш усул ва воситаларининг энг мақбул вариантини жамоавий тарзда танлаш. Фиклаш жараёни, муаммоли вазиятни ечиш жараёнида пайдо бўлинган, мустақил топилган далиллар ориентирларни, касбий бойликларни топишга ва мустақамлаштиришга, келгуси касбий фаолияти билан алоқани англашга кўмаклашади. Ўқув лойиҳаларнинг тақдими ва баҳоланиши Ушбу ўқув машғулотини тайёрлашда ўқитувчининг роли қуйидагилардан иборат: лойиҳа топширигини ишлаб чиқиш;
--	---

	талабаларга маълумотларни излашда ёрдам бериш; ўзи ахборот манбаи бўлиши; бутун жараёни мувофиқлаштири; иштирокчиларни қўллаб-қувватлаш ва рағбатлантириш; узлуксиз қайта алоқани амалга ошириш; маслаҳат бериш. Ушбу ўқув машғулотида гуруҳлар ўз фаолиятининг натижалари тўғрисида маъруза қилишади ва уни белгиланган шаклда тақдим этишади (лойиҳавий фаолиятнинг натижаларини, ҳамда лойиҳа махсулотини тасвирий ва оғзаки тақдимот кўринишида). Ўқитувчи гуруҳларнинг ўзаро баҳоланишини ташкиллаштиради ва лойиҳа иштирокчининг фаолиятини баҳолайди.
Талабаларни назарий ва амалий тайёргарлик даражасини назорат қилиш ва баҳолаш	Коллоквиум. Ўқитувчининг талабалар билан коллоквиумлари (суҳбатлашуви) одатда курснинг у ёки бу мавзуси бўйича билимларини аниқлаш, уни чуқурлаштириш мақсадида олиб боради. У кўпинча 1) дастурда кўзда тутилмаган, лекин талабаларда кизиқиш уйғотган қўшимча мавзулар бўйича; 2) фаннинг алоҳида мураккаб, лекин талабалар томонидан етарли даражада ўзлаштирилмаган мавзулари бўйича қўшимча дарслар мобайнида; 3) охириги семинар машғулотида жавоб берамаган талабаларни бириш даражасини аниқлаш учун. Семинар-коллоквиум мобайнида маъруза, реферат ва бошқ. Ёзма ишлар текширилиши мумкин. Ёзма (назорат) иш. Талабалар назорат саволларига жавоб берадилар/ тестларни ечадилар/ назорат топшириқларини бажарадилар. Уларнинг тўпламини тўғри тузиш муҳим ҳисобланади: улар режалаштирилаётган ўқув материални ўзлаштириш даражасига мос келишлиги керак ва уларни текширишни таъминлаши керак.

3. Маъруза ва амалий машғулотларда қўлланиладиган педагогик технологиялар

АҚЛИЙ ҲУЖУМ МЕТОДИ

Ақлий ҳужум (брейнстроминг-ақллар тўзони) – амалий ёки илмий муаммолар ечиш ғоясини жамоавий юзага келтиришда қўлланиладиган метод.

☞ Метод чегараланган вақт оралиғи ичида аниқ муаммо (савол, масала)ни ечишнинг ноанъанавий йўллари излаш бўйича ўқувчиларни ақлий фаолиятини йўналтиришга асосланган.

☞ Ўқувмашғулотидаги ақлий ҳужум учун муаммонитанлашқуйидагитамоё иллар бўйича амалга оширилади:

- танланган муаммоназарий ва амалий аҳамиятга эга бўлиши ҳамда ўқувчиларда фаол қизиқиш уйғотиши керак;

- кўпқархил маънодаги ечим вариантларига эга бўлиши керак.

Ўқитиш технологиясини ишлаб чиқишда ақлий ҳужум методи ўқув машғулотининг бирлавҳаси ёки бутун машғулотни ўтказиш асосий сифати дарежалаштирилган бўлиши мумкин.

Ақлий ҳужум методининг технологик чизмаси 1-расмда келтирилган.

Ақлий ҳужум методининг технологик чизмаси

ИНСЕРТ ТЕХНИКАСИ

ИНСЕРТ (инглизча сўздан олинган бўлиб - **INSERT** – Interactive- интерфаол Noting – белгилаш System - тизим for-учун Effective – самарали Reading – ўқиш and– ва Thinking – фикрлаш деган маънони англатади).

1) Самарали ўқиш ва фикрлаш учун матнда белгилар қўйишнинг интерфаол тизими ҳисобланади.

Матнни белгилаш тизими:

(√) - менинг билганимни тасдиқловчи ахборот;

(+) –мен учун янги ахборот;

(–) - меннинг билганларимга, зид ахборот;

(?) - мени ўйлантириб қўйди. Бу бўйича менга қўшимча ахборот керак.

ПИНБОРД ТЕХНИКАСИ

Пинборд–(инглизчадан: *pin*- маҳкамлаш, *board* – ёзув тахтаси) – ўқувчиларни тизимли ва мантикий фикр билдиришга ўргатадиган метод.

Пинбордтехникаси:

1) муаммолимасалаларвавазиятлар, ақлийҳужумваамалийўқитишметодларибиланбиргажамоавийтарзда (гуруҳларда)

муаммониечишвариантларинибаҳолашҳамдауларичиданэнгяхшисинитанлаш имкониниберади;

2) ақлийҳужумваамалийўқитишметодларибиланбиргажамоавийтарзда (гуруҳларда) тоифалишарҳўтказишимкониниберади.

Пинбордтехникасинингтехнологикчизмаси

КЕЙС–СТАДИ МЕТОДИ

КЕЙС – (ингл. case – тўплам, аниқ вазият) – назарий билимларни амалий вазифаларни ечиш жараёнида қўллаш имконини берувчи *ўқитиш воситаси*.

Кейсда баён қилинган вазиятни ўрганиб ва таҳлил қилиб, ўқувчилар ўзининг келгусидаги касбий фаолиятида ўхшаш вазиятларда қўллаши мумкин бўлган тайёр ечимни олади.

Кейсда баён қилинган вазиятлар (касбий), амалий машғулотларда ечиладиган вазиятли масалалардан тубдан фарқ қилинади. Агар вазиятли масалаларда ҳар доим шарт (нима берилаган) ва талаб (нимани топиш керак) берилган бўлса, кейсда, қоидага кўра, бундай параметрлар мавжуд эмас.

Ўқувчига тақдим этилган ихтиёрий кейсда:

- кейснинг белгиланиши ва топшириқ/саволлар аниқ ифодаланган бўлиши керак;
- баён қилинган муаммоли вазиятни ечиш учун керакли ва етарли хажмда маълумотларни ўз ичига олиши керак

- кейсни ечиш учун *услубий кўрсатмалар* бўлиши керак.

Кейс–стади (ингл.case– тўплам, аниқ вазият, стади-ўқитиш)–амалий ўқитиш вазиятларметоди.

Кейс-стади - ўқитиш, ахборотлар, коммуникация ва бошқарувнинг қўйилган таълим мақсадини амалга ошириш ва кейс-стадида баён қилинган амалий муаммоли вазиятни ҳал қилиш жараёнида прогноз қилинадиган ўқув натижаларига кафолатли етишишни воситали тарзда таъминлайдиган бир тартибга келтирилган оптимал усуллари ва воситалари мажмуидан иборат бўлган ўқитиш технологиясидир.

Ушбу метод ўқувчиларни қуйидагиларга ундайди:

- муаммони шакллантиришга;
- амалий вазиятни таҳлил қилиш ва баҳолашга;
- муаммо ечимини энг мақбул вариантини танлашга.

Ўқув машғулотнинг ўқитиш технологиясини танлашни икки асосий далил белгилайди:

1. Кейснинг ҳажми (қисқа, ўртача миқдордаги, катта)
2. Ўқув топшириғини тақдим этиш усули:
 - саволли (саволлар кейсдан кейин келтирилади)
 - топшириқли (топшириқ кейс кириш қисмининг охирида келтирилади)

ЎҚУВ ЛОЙИҲА МЕТОДИ

Ушбу методнинг моҳияти шундан иборатки, маълум муддат ичида (битта ўқув машғулот доирасидан 2-3 ой муддат ичида) таълим олувчи гуруҳли ёки яқка тартибда берилган мавзу юзасидан лойиҳа топшириғини бажаради. Унинг вазифаси – муайян фойдаланувчига йўналтирилган янги маълумот олиш, белгиланган муддат ичида берилган у ёки бу муаммони илмий, техникавий ечимидан иборат.

Ўқув лойиҳаси тушунчаси:

- муайян истеъмолчига мўлжалланган, муаммоларни излаш, тадқиқ қилиш ва ечиш, натижани ноёб (моддий ёки интеллектуал) маҳсулот кўринишида расмийлаштиришга қаратилган. Талабларнинг мустақил ўқув фаолиятини ташкил қилиш *усули*;
- назарий билимлар орқали амалий вазифаларни ечишга қаратилган ўқув *восита ва қуроллари*;
- ривожлантирувчи, таълим-тарбия ҳамда билимларни кенгайтириш, чуқурлаштириш ва малакаларни шакллантиришга қаратилган *дидактик восита*.

ГРАФИК ТАШКИЛ ЭТУВЧИЛАР

КЛАСТЕР (кластер-тутам, боғлам)-ахборот харитасини тузиш йўли- барча тузилманинг моҳиятини умумлаштириш ва аниқлаш учун қандайдир бирор асосий омил атрофида ғояларни йиғиш асосида аниқ бирор мазмунни келтириб чиқаради.

Билимларни фаоллаштиришни тезлаштиради, фикрлаш жараёнига мавзу бўйича янги ўзаро боғланишли тасаввурларни эркин ва кенг жалб қилишда ёрдам беради.

Кластерни тузиш бўйича ўқув топшириғига йўриқнома

1. Катта қоғоз варағи марказида калит сўз ёки 1-2 сўздан иборат мавзу номини айлана ичига ёзинг.
2. Калит сўз билан бирлашдиган ён томонига кичкина хажмдаги айлана- “йўлдошча” ичига мавзу билан алоқадор сўз ёки сўз бирикмасини ёзинг. Уларни чизиқ билан “бош” сўзга боғланг.
3. Ушбу “йўлдошча”ларда “кичик йўлдошлар” ҳам бўлиши мумкин, улар ичига яна сўз ёки иборалар ёзиб ажратилган вақт тугагунга қадар ёки ғоялар тугамагунга қадар давом эттирилади.

«НИМАУЧУН?» СХЕМАСИ–

муаммонинг дастлабки сабабини аниқлаш бўйича фикрлар занжири бўлиб, тизимли, ижодий, таҳлилий мушоҳада қилиш кўникмаларини ривожлантиради.

«Нима учун?» схемасини тузиш бўйича ўқув топшириғига йўриқнома

Ўқув топшириқда кўрсатилган муаммосабабини аниқлаш учун:

1) Муаммони ёзинг ва стрелка чизигини чиқариб «Нима учун?» сўроғини ёзинг.

2) Саволга жавоб ёзиб нима учун сўроғини такрор ёзиб бораверинг. Бу жараёни муаммонинг дастлабки сабаби аниқланмагунча давом эттиринг

«БАЛИҚСКЕЛЕТИ» ЧИЗМАСИ–

бир қатор муаммоларни тасвирлаш ва уни ечишим қонини беради.

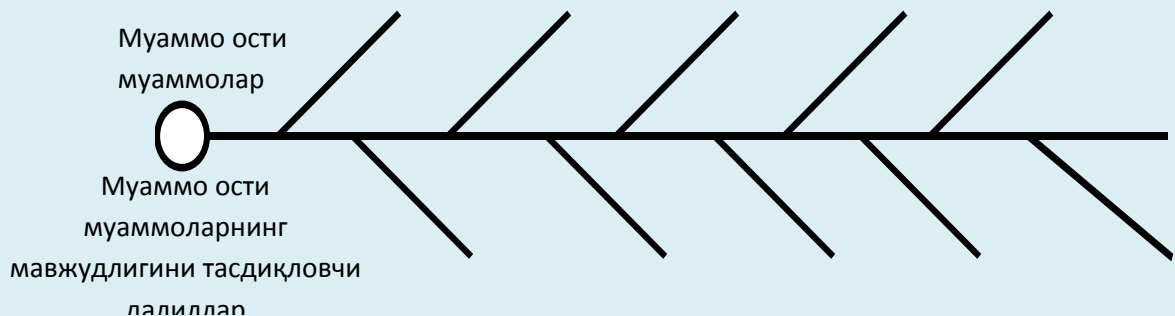
Тизимли фикрлаш, тузилмага келтириш,

таҳлил қилиш кўникмаларини ривожлантиради.

“Балиқ скелети” схемасини тузиш бўйича ўқув топшириғига йўриқнома

Ўқув топшириқда кўрсатилган муаммо майдонини тавсифлаш учун:

1. «Балиқ скелетини» чизинг:

2. «Суяк»нинг чап қисмида (ёки юқори суякда) муаммо ости муаммони ёзинг, ўнг қисмида (пастки суякда) – муаммо ости муаммони амалда мавжуд эканлигини тасдиқловчи далилларни ёзинг.

«ҚАНДАЙ?» ИЕРАРХИК ДИАГРАММАСИ - муаммо тўғрисида умумий тасаввурларни олишга, унинг ечимини топиш усул ва воситаларини топишга имкон берувчи мантикий саволлар занжиридан иборат.

Тизимли, ижодий, таҳлилий фикрлаш кўникмаларини ривожлантиради.

«Қандай?» диаграммасини тузиш бўйича ўқув топшириғига йўриқнома

«Қандай?» диаграммасини тузишдан аввал, сиз қуйидагиларни билишингиз керак: кўп ҳолларда Сизга муаммолар ҳал этишда «Нима қилиш керак?» ҳақида ўйлашга ҳожат бўлмайди. Муаммо ечимини топиш учун асосан «Бундан қандай қилиш керак?» қабилида бўлади. «Қандай?» - муаммони ҳал этишда асосий савол ҳисобланади.

1. Доира чизинг ва унинг ичига ечилиши лозим бўлган муаммони ёзинг.

Шу тартибда саволларни кетма-кет бериб бораверинг ва жавобларни ўйлаб ўтирмасдан, солиштирмасдан, баҳоламасдан, тез-тез ёзишда давом этинг.

Маслахат ва тавсиялар:

Агарда сиз муаммони ечимини топиш учун тўғри саволлар берсангиз ва унинг ривожланиш йўналишини намоён бўлишида ишончни сақласангиз, диаграмма, сиз ҳар қандай муаммони амалий жиҳатдан ечимини топишингизни қафолатлайди.

Тизимли, ижодий, таҳлилий фикрлаш кўникмаларини шакллантиради.

1) Ўзида нилуфар гули қиёфасини мужассам этган схемани чизинг. Унинг асосини 9 та катта квадратлар ташкил этиб, уларнинг ҳар бири ўз навбатида тўққизта кичик квадратдан иборат;

	B	
	D	

	Z	
B	Z	C
D	A	F
G	H	Y

	C	
	F	

	G	

	H	

	Y	

3) ҳар бир ушбу саккизта ғояни марказий квадрат атрофида жойлашган саккизта катта квадрат марказига ўтказинг, бошқача айтганда, нилуфар гулидан унинг гул баргига ўтказинг. Шундай қилиб, ўлар ҳар бири, ўз навбатида, яна бир муаммо сифатида қаралади.

IV. МАЪРУЗА МАТЕРИАЛЛАРИ

**Мирзо Улуғбек номидаги
Ўзбекистон Миллий университети**

Иқтисодиёт факультети

Иқтисодиёт назарияси кафедраси

“Иқтисодий хавфсизлик” фанидан маърузалар матни (тезис шаклида)

**Абулқосимов Ҳ.П.
Абулқосимов М.Ҳ.**

МАЪРУЗА МАТЕРИАЛЛАРИ.

1-мавзу. ИҚТИСОДИЙ ХАВФСИЗЛИКНИНГ МОҲИАТИ ВА МИЛЛИЙ ХАВФСИЗЛИК ТИЗИМИДА ТУТГАН ҶОНИ

Режа

- 1. “Хавфсизлик” тушунчасининг моҳияти**
- 2. Миллий хавфсизлик ва унинг таркиби**
- 3. Иқтисодий хавфсизликнинг моҳияти ва таркибий элементлари**

Хавфсизлик муаммоси мустақил давлатчиликнинг шаклланиши ва жамиятда ижтимоий, сиёсий, иқтисодий манфаатларнинг қарор топиши билан бир пайтда вужудга келади. “Хавфсизлик” тушунчаси Роберт маълумотномасига кўра 1190 йилда пайдо бўлди. Бу тушунча ўзини ҳар қандай хавф-хатардан ҳимояланган деб ҳисобловчи инсон руҳининг хотиржам ҳолатини ифодалаган². Ушбу маънода мазкур термин Ғарбий Европа халқлари лексиконида XVII асргача қўлланган. Тарихнинг кейинги давларида давлат тузилмаларининг шаклланиши билан боғлиқ равишда хавфсизлик тушунчаси моддий, сиёсий ва иқтисодий соҳаларда давлат қурилиши, бошқариш органлари тенденцияларига мос келадиган реал хавф-хатар (жисмоний ва маънавий)нинг йўқлиги натижасида вужудга келадиган тинчлик ҳолати маъносини англатган³.

XX асрнинг охирига келиб, «хавфсизлик» ва «миллий хавфсизлик» тушунчалари бизнинг лексиконимизда тез-тез қўллана бошлади. Бу инсоният ривожланишининг мураккаблашуви, ядро, атом ва бошқа оммавий қирғин қуроллари кенг тарқалиши, экологик вазиятнинг оғирлиги, янги хавфли касалликларнинг вужудга келиши, терроризм хавфининг кучайиши, тоталитар тузум емирилганидан кейин дунёнинг қарама-қарши қутбларга бўлиниши барҳам топгандан кейинги давлатлар ўртасидаги мувозанатнинг бузилиши, янги мустақил давлатларнинг пайдо бўлиши, уларда бозор ислохотларининг амалга оширилиши билан изоҳланади. Дунёдаги бундай ўзгаришлар хавфсизлик, умумий ва миллий хавфсизлик муаммоларига бўлган эътиборни янада кучайтирди.

“Хавфсизлик” тушунчаси кўп қиррали бўлиб, турли маъноларда талқин этилади. Шунга қарамадан уларда умумий ғоя ҳам мавжуд бўлиб, бунга кўра хавфсизлик инсоният ҳаётининг турли соҳаларида вужудга келадиган хавф-хатардан ҳимояланиш, қафолатланиш маъносини англатади. Хавф-хатар эса давлат ва жамият ривожланишига, нормал амал қилишига таҳдид солувчи потенциал ёки реал куч, омил ҳисобланади. Хавф-хатар намоён бўлишининг кескин шакллари табиий, ижтимоий катаклизмлар, портлашлар ва ларзалар, кризислар, тангликлар, революция, қўзғолон, исён, уруш, қуроли тўқнашувлар киради.

Хавфсизлик қандай соҳада, қандай шакл ва қиёфада намоён бўлмасин уларнинг барчаси умумийлик хусусиятига эгадир. Умуман, хавфсизлик хавф-хатардан ҳимояланиш шарт ва стратегияси сифатида ижтимоий тизим, шахс, жамият ва давлат ҳаёт-фаолиятининг нормал амал қилишини таъминлашга йўналтирилган бўлади¹.

1.2. Миллий хавфсизлик ва унинг таркиби

Миллий хавфсизлик манфаатларни ҳимоялашнинг умумий шакли ҳисобланади. Шунингдек, у мамлакат миллий манфаат эҳтиёжларининг намоён бўлиш шакли ҳамдир. Бошқача айтганда, манфаат эҳтиёжларини қондириш ва моддий, маънавий, умуминсоний

² Основы экономической безопасности. – М., 1996. С.3.

³ Экономическая безопасность хозяйственных систем. Учебник. – М.: изд-во РАГС, 2001.- с.8.

¹ Экономическая безопасность хозяйственных систем. Учебник. –М.: Изд-во РАГС, 2001. с.7.

кадриятлардан баҳраманд бўлиш ва фаровонликка интилиш тўғрисидаги тасаввурларнинг жамини ифодалайди.

Миллий хавфсизлик фуқаролар, яъни шахс, жамият ва давлат манфаатларини ҳимоя қилишга йўналтирилган бўлади. Шахс, фуқаро манфаатлари ўз ичига уларнинг конституцион ҳуқуқ ва эркинликлари, яшаш хавфсизлигини таъминлаш, турмуш даражаси ва сифатини ошириш, жисмоний, маънавий, интеллектуал ривожланишини олади.

Ушбу манфаатлар бир-бирлари билан ўзаро боғланган бўлиб, улар жамият аъзоларининг мустақиллигини таъминлаш, халқ фаровонлиги ва турмуш даражасини ошириш, унинг маданияти маънавий кадриятларини сақлашга бўлган интилишларини ифодалайди. Шу боисдан ҳар қандай мамлакат манфаатлари учта муҳим мақсадга йўналтирилган бўлади: 1) халқ фаровонлигини ошириш; 2) мамлакат ҳаёт фаолияти ва ҳудудини ҳимоя қилиш ҳамда обод этиш; 3) миллий маданиятни ривожлантириш¹.

Мамлакатнинг миллий хавфсизлиги унинг миллий манфаатини турли сиёсий, ҳарбий, иқтисодий, экологик, ғоявий, информацион ва бошқа омиллар ҳамда таҳдидлардан ҳимоя қилишга йўналтирилган бўлади. Шу боисдан миллий хавфсизлик таркиби мураккаб тузилишга эга бўлиб, сиёсий, ҳарбий-мудофаа, ғоявий, иқтисодий, экологик, информацион хавфсизликларни ўз ичига олади.

Шуни таъкидлаш жоизки, “миллий хавфсизлик” тушунчаси кўп қиррали ва хилма-хил шаклларда намоён бўлади. Аммо шунга қарамай, у қуйидаги хусусиятларга эга:

Биринчидан, миллий хавфсизлик аниқ тарихий мазмунга эга, яъни жамиятга қайси соҳаларда ва қандай даражада таҳдидларнинг вужудга келаётганлигини аниқлашга қаратилган аниқ ҳолатлардаги аниқ таҳлилларни талаб қилади.

Иккинчидан, миллий хавфсизлик бир-бирига зид ўлчамлар, жамиятга хавф солувчи таҳдидлар ва уларни бартараф этадиган ижтимоий-иқтисодий параметрлар ҳамда кўрсаткичлар билан ифодаланади.

Учинчидан, миллий хавфсизлик муаммосининг аҳамияти ва кескинлиги жаҳон ҳамжамияти ҳамда айрим мамлакат, ҳудуд тараққиётининг бурилиш даврларида ғоятда ошади.

Тўртинчидан, миллий хавфсизлик томоиллари ва параметрлари, кўрсаткичлари ўзгарувчан ҳамда турли мамлакатларда ўзига хос хусусиятга эга бўлади. Аммо шунга қарамайдан, ҳар бир мамлакатнинг миллий хавфсизлиги инсониятнинг ижтимоий ва иқтисодий тараққиётининг умумий тенденциялари билан боғлиқдир. Шунингдек, умумбашарий, иқтисодий, сиёсий ва ижтимоий муносабатлар тизимидаги ўзгаришлар миллий хавфсизликка таъсир ўтказиб туради.

Бешинчидан, миллий хавфсизликка миллий давлат манфаатлари ва миллий ғоя, миллий мафкура ҳам ўз таъсирини кўрсатади.

Олтинчидан, миллий хавфсизликни таъминлашда иқтисодий хавфсизлик муҳим ўрин тутди.

1.2. Иқтисодий хавфсизликнинг моҳияти ва таркибий элементлари

Миллий хавфсизликнинг муҳим таркибий қисми, уни таъминлашнинг энг муҳим шарти ёки омили, кўрсаткичи иқтисодий хавфсизликдир. “

¹ Экономическая безопасность хозяйственных систем. Учебник. – М.: изд-во РАГС, 2001.- с. 29.

Таниқли рус иқтисодчиси Л.И.Абалкин ушбу тушунча моҳиятини очиб берувчи уч элементни кўрсатиб берган:

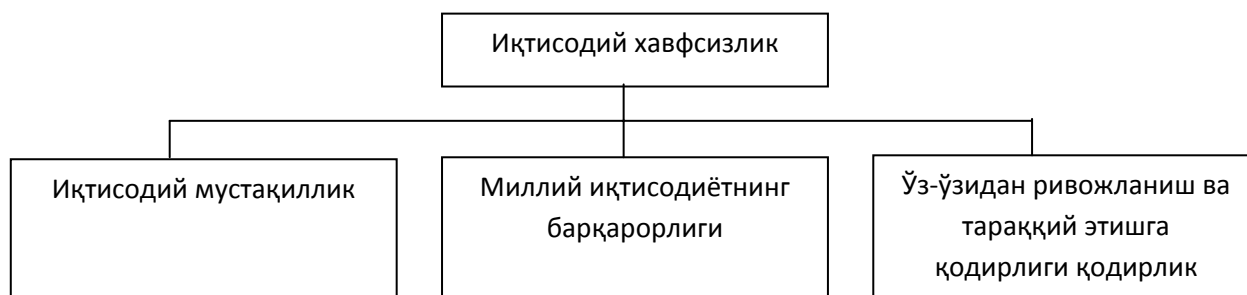
- иқтисодий мустақиллик. Ҳозирги жаҳон ҳўжалиги шароитида иқтисодий мустақиллик абсолют характерга эга эмас, чунки халқаро меҳнат тақсимои миллий иқтисодиётларни бир-бирига ўзаро боғлиқ қилиб қўяди. Бундай жараёнда иқтисодий мустақиллик давлатнинг иқтисодий ресурслар устидан назорат ўрната олиш имкониятини, жаҳон савдоси, кооперация алоқалари, илмий-техника ютуқларини айирбошлашда тенг иштирок этиш ва рақобатбардошликни таъминлайдиган ишлаб чиқариш, самарадорлик ва сифат даражасига эришишни англатади;

- миллий иқтисодиётнинг барқарорлиги. Бу шаклидан қатъи назар мулкчиликнинг ҳимоя қилиниши, тадбиркорлик фаоллиги учун ишончли шароит ва кафолатларнинг яратилиши, мамлакатдаги ҳолатнинг ёмонлашувига, беқарорликка олиб келувчи омилларнинг жиловланишини (яъни иқтисодиётдаги криминал тузилмаларга қарши кураш, даромадлар тақсимланишида жиддий фарқлар, табақаланишнинг келиб чиқиши, ижтимоий зиддиятларнинг кескинлашиб кетишига йўл қўймаслик) тақозо этади;

- ўз-ўзидан ривожланиш ва тараққий этишга қодирлик. Бу эса инвестициялар ва инновация учун қулай муҳитнинг яратилиши, ишлаб чиқаришнинг мунтазам модернизациялашуви, янгиланиши ва такомиллашиб бориши ҳамда ходимларнинг билим, касб-малака, умумий маданий даражаларининг ўсиб бориши миллий иқтисодий барқарорлик мавжудлигининг зарурий шартига айланишини ифодалайди² (3.1-чизма).

1.1-чизма

Иқтисодий хавфсизлик мазмуни

Ушбу фикрларга асосланган ҳолда “иқтисодий хавфсизлик” тушунчасини миллий иқтисодиёт мустақиллиги, унинг барқарорлиги, мустаҳкамлиги, доимо янгиланишга ва ўз-ўзидан такомиллашиб боришга қодирлигини таъминловчи шарт-шароитлар ва омиллар йиғиндиси, деб таърифлаш мумкин.

Иқтисодий хавфсизлик иқтисодиётнинг турли субъектларига тегишли бўлиб, улар қуйидагилардан иборат: алоҳида фуқаролар; хусусий тадбиркорлик, бизнес; давлат корхоналари; миллий иқтисодиёт; давлат.

Ички иқтисодий соҳаларда хавфсизлик табиий, техникавий-иқтисодий, инфратузилмавий, ижтимоий, микро ва макроиқтисодий ривожланишнинг бошқа омиллари, шунингдек, беқарорлик, тангликни келтириб чиқарувчи ички ва ташқи таҳдидлар таъсиридан ҳимоя қилувчи ички иммунитетлар билан боғлиқдир.

Ташқи иқтисодий соҳадаги хавфсизлик мамлакатнинг жаҳон бозоридаги рақобатбардошлилиги, миллий валютаси барқарорлиги, давлатнинг молиявий аҳволи билан тавсифланади.

Турли иқтисодий таҳдидлар, ноҳуш ҳолатлар оқибатида қўрилган зарарларнинг ўрнини қоплаш учун зарур бўлган харажатларни прогноз қилиш ҳам муҳим аҳамиятга эга. Бунинг натижасида фавқулоддаги ҳолатлар оқибатида қўриладиган зарарларни қоплаш,

²Спанов М. Экономическая безопасность: сущность, критерии, формы // Транзитная экономика, 1998. – с.3.

барқарор ижтимоий-иқтисодий ривожланишни таъминлашга йўналтирилган ресурсларни баҳолаш ва ўз вақтида шакллантириш учун имконият яратилади.

Компенсацион ресурслар ўз мазмунига кўра суғурта, захира, резерв ресурсларини англатади. Компенсацион салоҳият (потенциал) мамлакат иқтисодиётининг танглик, нохуш ҳолатларга қайишқоқлигини, унинг олдини олиш ва уни енгиб ўта олиш, хўжалик жараёнларининг ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг барқарорлиги ва мустаҳкамлигини тиклай олиш қобилиятини англатади. Компенсацион салоҳият миллий иқтисодиёт, халқ хўжалигининг бирон-бир сектори ёки бирон-бир йирик ҳудудда нохушликлар вужудга келганида уларни тиклай олишга қодирлигини ифодалайди.

Мамлакат иқтисодий тизимининг турли даражаларидаги иқтисодий муносабатлар иқтисодий хавфсизлик объектлари ҳисобланади;

- макроиқтисодий даражадаги мамлакат иқтисодиёти;

- ҳудудий ва тармоқ даражасидаги ҳудуд ва тармоқ иқтисодиёти;

- оила ва шахс даражасидаги мамлакат фуқароларининг ҳар бирининг иқтисодий манфаатлари. Юқорида билдирилган фикрларга асосан хулоса қилиб, кенг маънода иқтисодий хавфсизликни миллий иқтисодиётнинг самарали, динамик ўсишига, унинг жамият, давлат, шахс эҳтиёжларини қондиришнинг, ташқи бозорда рақобатга бардошлилигини таъминловчи, турли таҳдид ва йўқотишлардан қафолатловчи ички ва ташқи шароитлар йиғиндиси деб таърифлаш мумкин бўлади.

Асосий таянч тушунчалар

Хавфсизлик, миллий хавфсизлик, мустақиллик, барқарорлик, ўз-ўзидан ривожланишга қодирлик, риск, компенсацион салоҳият, иқтисодий хавфсизлик.

Такрорлаш учун саволлар

1. Хавфсизлик нима ва у жамият ҳамда инсон ҳаётида қандай ўрин тутади?
2. “Миллий ва иқтисодий хавфсизлик” тушунчаларининг қандай ўхшашлик ва фарқли жиҳатлари бор?
3. “Иқтисодий хавфсизлик”, “таҳдид ва риск” тушунчаларининг фарқли ва ўхшаш жиҳатларини тушунтириб беринг.
4. Иқтисодий йўқотиш ва зарар нима?
5. Иқтисодий хавфсизликнинг объектлари ва субъектлари нималарда намоён бўлади?
6. Иқтисодий хавфсизлик қандай кўрсаткичлар орқали тавсифланади?
7. Иқтисодий хавфсизликни қандай баҳолаш мумкин?

2-мавзу. ИҚТИСОДИЙ ХАВФСИЗЛИК ШАКЛЛАРИ ВА АСОСИЙ КЎРСАТКИЧЛАР

Режа

1. Иқтисодий хавфсизликнинг намоён бўлиш шакллари
2. Иқтисодий хавфсизлик кўрсаткичлари
3. Иқтисодий хавфсизлик кўрсаткичларининг таҳликали чегаралари.

Иқтисодий хавфсизликнинг намоён бўлиш шакллари унинг субъектлари ва объектлари нуқтаи назаридан туркумлаш мумкин. Иқтисодиёт субъектлари нуқтаи назаридан иқтисодий хавфсизлик қуйидаги шаклларда намоён бўлади:

- шахснинг иқтисодий хавфсизлиги;
- корхона (фирма)нинг иқтисодий хавфсизлиги;

- давлатнинг иқтисодий хавфсизлиги

Иқтисодий адабиётларда хавфсизлик хўжалик фаолияти соҳаларида юзага келиши нуқтаи назаридан асосан уч йўналиш, яъни ишлаб чиқариш-хўжалик, хўжалик-истеъмол ва молиявий соҳалар бўйича туркумланади¹. Бизнинг назаримизда ушбу уч йўналиш барча мамлакатлар учун умумий бўлгани билан, айримлари учун қўшимча йўналишлар ҳам муҳим аҳамият касб этади. Шунга кўра, бизнинг фикримизча, иқтисодий хавфсизликни ишлаб чиқариш-хўжалик, хўжалик-истеъмол, молиявий, транспорт коммуникациялари ва ижтимоий соҳалар бўйича туркумлаш мақсадга мувофиқдир.

Иқтисодий хавфсизлик турларининг моҳияти, вужудга келиш сабабларини ўрганиш, миллий манфаатларга таҳдидларни аниқлаш уларнинг олдини олиш ва улардан муҳофазаланиш чора-тадбирлари, механизмларини ишлаб чиқиш ҳамда вужудга келтиришга имкон беради. Бунинг учун ушбу хавф-хатарлар ва хавфсизлик даражасини аниқлаш, уларнинг кўрсаткич ва мезонларини ўрганиш лозим бўлади.

2.2. Иқтисодий хавфсизлик кўрсаткичлари

Иқтисодий хавфсизликнинг умумий кўрсаткичлари (индикаторлари) қуйидагилардан иборат:

- турмуш даражаси ва сифати;
- инфляция суръати;
- иқтисодий ўсиш;
- бюджет дефицити;
- давлат қарзи;
- жаҳон иқтисодиётига кириб борганлик;
- "хуфёна иқтисодиёт" фаолияти;
- мулк таркиби;
- солиқ тизими;
- бозор инфратузилмаларининг ривожланиши.

Худудий даражада умумий кўрсаткичлардан ташқари яна қуйидаги кўрсаткичлар иқтисодий хавфсизликни ифодалайди:

- аҳоли дарамадлари;
- чакана нархлар даражаси;
- уй-жой билан таъминланганлик;
- қочоқлар, эмигрантлар ва бошқалар сони;
- худуднинг мамлакат ЯИМдаги улуши;
- худуднинг тўлов баланси;
- экспорт-импорт сальдоси.

2.3. Иқтисодий хавфсизлик кўрсаткичларининг таҳликали чегаралари.

Юқоридаги кўрсаткичлар миқдорининг таҳликали қуйи (пороговая черта) чегарасини кўрсатиш ва аниқ белгилаш лозим бўлади. Бу кўрсаткич миқдори белгиланган қуйи чегарадан пастга тушганда иқтисодий таҳдид вужудга келади. Ушбу таҳликали қуйи чегара – иқтисодий манфаатлар нуқтаи назаридан хўжалик фаолияти пропорцияларининг энг қуйи мақбул нисбатларини ифодаловчи миқдорий индикаторлар бўлиб, уларга риоя қилмаслик такрор ишлаб чиқариш турли элементларининг иқтисодий ривожланишига тўсқинлик қилади ва мамлакат иқтисодий хавфсизлигига таҳдид солади.

Таҳликали қуйи чегаранинг миқдорий ўлчамларини аниқлаш учун қуйидагиларга асосланиш лозим бўлади:

- миллий иқтисодиёт ҳолати ва ундаги мутаносибликлар ҳамда такрор ишлаб чиқариш элементлари ва омиллари ҳолатининг бирламчи, муҳим хусусиятларини тавсифлаш;

¹Экономическая безопасность хозяйственных систем. Учебник. –М.: Изд-во РАГС, 2001.- с.39.

- иқтисодиёт соҳасидаги миллий манфаатларни тўлиқ ва кенг қамровди ифодалаш;
- иқтисодиёт соҳасидаги миллий манфаатларга хавф солувчи таҳдидларни тўлиқ ва ҳар томонлама ҳисобга олиш;

- иқтисодий хавфсизликнинг қуйи таҳликали чегарасини ифодаловчи индикаторлардан ҳокимият органлари мамлакат иқтисодиёти ҳолатини аниқ баҳолашда ва бошқа мамлакатлар билан қиёслашда фойдаланиш имкониятининг мавжудлиги;

Ушбу индикаторларнинг мамлакат ҳисоб, статистика ва прогнозлаштириш тизими билан мувофиқ келиши.

Иқтисодий хавфсизликнинг қуйи таҳликали чегараси индикаторлари миллий иқтисодиёт соҳалари ва уларнинг ҳар қайсисидаги миллий манфаатлар нуқтаи назаридан туркумланади.

Жаҳон миқёсида қабул қилинган иқтисодий хавфсизликнинг қуйи таҳликали чегаралари 2.2.1-жадвалда келтирилган.

Адабиётларда иқтисодий хавфсизлик қуйи таҳликали чегараси индикаторлари ўз ичига 50 та кўрсаткични олган ҳолда қуйидагича туркумланган¹:

1) иқтисодиётнинг барқарор ривожланишга қодирлигини ифодаловчи кўрсаткичлар. Ушбу гуруҳга ялпи ички маҳсулот ҳажми, саноат ишлаб чиқариш ва унинг таркиби, машинасозлик маҳсулотлари ҳажмида янги турдаги маҳсулотлар улуши, мудофаа ва фан учун харажатлар улуши, инвестициялар, фойдали қазилма бойликларининг захиралари бўйича қуйи таҳликали чегарани ифодаловчи индикаторлар киради;

2.3.1-жадвал

Иқтисодий хавфсизликнинг қуйи таҳликали чегаралари¹

Кўрсаткичлар	Қуйи таҳликали чегара	
	мазмун	Даражаси %
Асосий капиталга киритилган инвестициялар	Ялпи ички маҳсулотга нисбатан, фоиз	16
Ишсизлик даражаси	Иқтисодий фаол аҳолига нисбатан, фоиз	8
Монетизация даражаси	Ялпи ички маҳсулотга нисбатан, фоиз	25
Ташқи қарз	Ялпи ички маҳсулотга нисбатан, фоиз	40
Ички қарз	Ялпи ички маҳсулотга нисбатан, фоиз	30
Ташқи қарзлар бўйича тўловлар	Тўловларнинг йиллик экспорт ҳажмига нисбатан, фоиз	25
Мудофаага харажатлар	Ялпи ички маҳсулотга нисбатан, фоиз	3
Фуқаролик фанларига харажатлар	Ялпи ички маҳсулотга нисбатан, фоиз	1,5
Инновацион маҳсулотлар	Саноат маҳсулотлари умумий ҳажмига нисбатан, фоиз	15
Саноат ишлаб чиқаришда машинасозлик ва металлни қайта ишлаш	Саноат ишлаб чиқариш ҳажмидаги улуши, фоиз	25
Давлат бюджети дефицити	Ялпи ички маҳсулотга нисбатан, фоиз	3,0
Давлат қарзини қоплаш харажатлари	Давлат бюджети харажатлари ҳажмига нисбатан, фоиз	20

¹Қаранг: Илларианов А. Критерии экономической безопасности // Вопросы экономики, 1999. №10. Сенчагов В.К. Экономическая безопасность: геополитика, глобализация, самосохранение и развитие (книга четвертая) / Ин-т экономики РАН.- М., ЗАО «Финстатинформ», 2002- с.72-78; Экономическая безопасность хозяйственных систем. Учебник. –М., Изд-во РАГС, 2001- с.176-180; Прохожев А., М.Корнилов О проблеме критериев и оценок экономической безопасности // Общество и экономика, № 4-5. 2003.- с. 232-233.

¹ Гордиенко Д.В. Основы экономической безопасности государства. Курс лекций: учеб-метод пособие. –М.: Финансы и статистика; ИНФРА-М, 2009. –С.76,77,78,79,81,82,83,85,86,87,88,89,90,91,92.

Яшаш минимумидан паст даражада даромад олувчи аҳоли	Аҳоли умумий сонидаги улуши, фоиз	7,0
Аҳоли даромадлари бўйича табақаланиши	Децил коэффиценти	8,0

2) молиявий тизим барқарорлиги кўрсаткичларига давлат бюджети камомати, давлат қарзи, пул муомаласи, ўзаро ҳисоб-китоб ва солиқ интизомини ифодаловчи кўрсаткичлар киради;

3) ижтимоий соҳа кўрсаткичлари аҳоли даромадлари даражаси ва унинг мулкӣ жихатдан табақаланиши, ишсизлик ва ижтимоий соҳа харажатлари бўйича қуйи таҳликали чегараларни ўз ичига олади;

4) ташқи савдо ва иқтисодий фаолият кўрсаткичлари гуруҳига мамлакат ички истеъмолида импортнинг улуши ва миллий ишлаб чиқариш ҳажмида экспортнинг улуши бўйича қуйи таҳликали чегараларни ифодаловчи индикаторлар киради.

Асосий таянч тушунчалар

Шахс, корхона (фирма) ёки давлат микёсидаги иқтисодий хавфсизлик; энергетик ва технологик хавфсизлик; озиқ-овқат ва молиявий хавфсизлик; транспорт-коммуникация соҳасидаги хавфсизлик, ижтимоий хавфсизлик; хавфсизлик мезони ва кўрсаткичлари, хавфсизликнинг қуйи таҳликали чегараси.

Такрорлаш учун саволлар

1. Иқтисодий хавфсизлик субъектлари нуктаи назаридан қандай шаклларда намоён бўлади?
2. Иқтисодий хавфсизликнинг ишлаб чиқариш-ҳўжалик фаолияти бўйича намоён бўлиш шакллари қандай?
3. Истеъмол нуктаи назаридан иқтисодий хавфсизлик қандай шаклларда намоён бўлади?
4. Ижтимоий хавфсизлик шакллари нималарда намоён бўлади? Уларнинг аҳамиятини тушунтириб беринг.
5. Иқтисодий хавфсизликнинг транспорт-коммуникацияси соҳасидаги шакли қандай ижтимоий-иқтисодий аҳамиятга эга?
6. Иқтисодий хавфсизлик қандай кўрсаткичлар орқали тавсифланади?
7. Иқтисодий хавфсизликнинг қуйи таҳликали чегараси деганда нимани тушунаси?

3-мавзу. ИҚТИСОДИЙ ХАВФСИЗЛИККА ТАҲДИДЛАР

Режа

1. Иқтисодий манфаатлар ва таҳдидлар

2. Иқтисодий хавфсизликка ички таҳдидлар

3. Иқтисодий хавфсизликка ташқи таҳдидлар

Жамиятда инсон ҳўжалик субъектларининг фаолияти уларнинг эҳтиёжларини қондириш ва манфаатларини рўёбга чиқариш мақсадида амалга оширилади. Кишилар эҳтиёжлари хилма-хил бўлиб, уларнинг таркибида социал-иқтисодий эҳтиёжлар муҳим ўрин тутди. Умуман инсон эҳтиёжларини америкалик олим А.Маслоу қуйидаги гуруҳларга ажратган:

- 1) физиологик, яъни овқатланиш, ичимлик ичиш, ухлаш ва бошқалар;
- 2) хавфсизлик эҳтиёжлари, яъни касаллик, кўрқинчли вазиятлардан, қаҳр-ғазабдан, табиий офат ва бошқалардан ҳимояланиш эҳтиёжлари;

- 3) ижтимоӣ алоқаларга бўлган эҳтиёжлар, яъни меҳр-оқибат, муҳаббат, бирон-бир гуруҳга, оилага бирикиш ва бошқалар;
- 4) ҳурматга сазовар бўлиш (мақсадга эришиш, тан олиниш);
- 5) ўзини намоён этиш, юқори мавқега эришиш, яъни ўз қобилиятларини намоён этиш ва амалга ошириш ва ҳ.к.

Инсон ўз эҳтиёжлари ва уларни қондириш зарурлигини англаганида манфаат юзага келади. Манфаат эса меҳнатга, фаолиятга ундовчи мотивацияни вужудга келтиради.

Иқтисодий манфаатлар ҳўжалик фаолиятини юритишдан кўзланган иқтисодий мақсадларни ҳам ифодалайди. Иқтисодий мақсадлар умумий тарзда қуйидагича туркумланган:

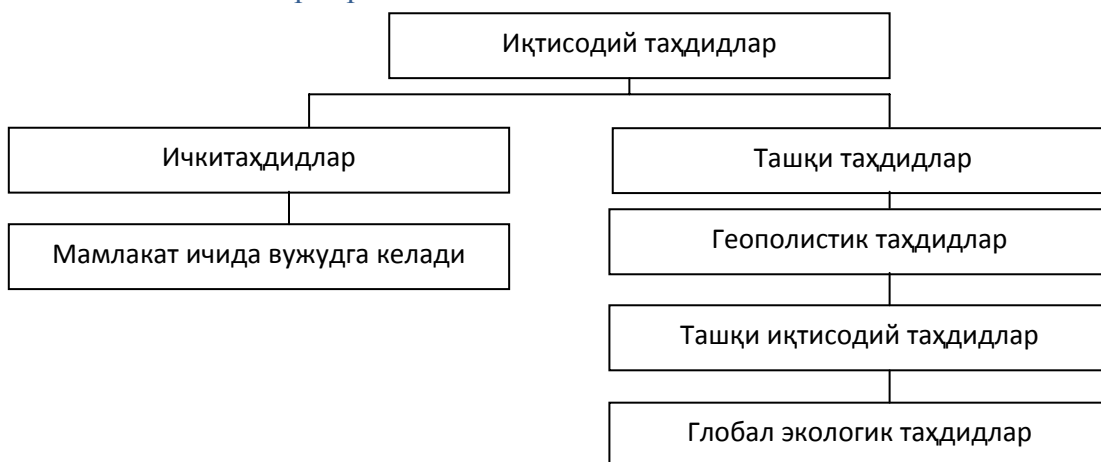
1. Иқтисодий ўсиш. Кўпроқ миқдорда ва юқори сифатли маҳсулот ва хизматларни ишлаб чиқариш, яъни юқори турмуш даражасини таъминлаш.
2. Тўлиқ бандлик. Ишлашга қодир бўлган ва ишлашни хоҳлайдиган кишиларни ўзларига мос машғулот билан таъминлаш.
3. Иқтисодий самарадорлик. Чекланган ишлаб чиқариш ресурсларини минимал даражада харажат қилиб, максимал натижа олишга интилиш.
4. Барқарор нарх даражаси. Умумий нарх даражасининг жиддий даражада кўтарилиши ёки пасайиши, яъни инфляция ёки дефляциянинг юқори даражада ўзгаришига йўл қўймаслик чора-тадбирларини кўриш.
5. Иқтисодий эркинлик. Корхона бошқарувчилари, ишчилар ва истеъмолчилар ўзларининг иқтисодий фаолиятларида юқори даражада эркин бўлишлари керак.
6. Даромадларнинг одилона тақсимланиши. Аҳолининг энг бой ва энг камбағал, яъни кам таъминланган қатламлари ўртасидаги фарқининг ниҳоят даражада катта бўлиб кетишига йўл қўймаслик чора-тадбирларини кўриш.
7. Иқтисодий таъминлаш. Меҳнатга лаёқатсиз, касалманд, қари, майиб, мажруҳ ва бошқа кам таъминланган, ёрдамга муҳтож аҳоли гуруҳларини ижтимоий ҳимоялашни амалга ошириш.
8. Савдо баланси. Халқаро савдо ва халқаро молиявий битимларда оқилона балансини таъминлашга интилиш¹.

Таҳдид жамият, давлат ва уларнинг субъектлари, алоҳида шахснинг нормал ҳаёт фаолиятига, улар манфаатларини рўёбга чиқаришга тўсқинлик қилувчи, зиён-заҳмат келтирувчи, хавф-хатар туғдирувчи омиллар, шарт-шароитлар ва воқеликларни ифодалайди.

Иқтисодий таҳдидларни энг умумий тарзда ички ва ташқи гуруҳларга ажратиб ўрганиш мумкин. Ташқи таҳдидлар геополитик, ташқи-иқтисодий, шунингдек, глобал экологик омиллар билан тавсифланади (1-чизма).

¹ Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика. В 2Т., Пер. С. англ // -го изд Т. 1. –М.: Республика, 1992.- с. 23-24.

Иқтисодий таҳдидлар таркиби

Мамлакат иқтисодиёти ривожланишига ва жамият, давлат, хўжалик юритувчи субъектлар, фуқароларнинг иқтисодий манфаатларига иқтисодий таҳдидлар бевосита хавф туғдиради. Бу таҳдидлар ижтимоий такрор ишлаб чиқаришни издан чиқариб, жамият ҳаётида танглик ҳолатларини келтириб чиқаради.

3.2. Иқтисодий хавфсизликка ички таҳдидлар

Мамлакатнинг ички иқтисодий соҳадаги хавфсизлиги табиий, техник-технологик, инфратузилмавий, ижтимоий ҳамда бошқа макро ва микроиқтисодий ривожланиш омиллари, ички иммунитет ва турли беқарорлик, тангликлар таъсиридан ҳимояланиш орқали таъминланади.

Иқтисодий хавфсизликка таҳдид солувчи ички омилларга қуйидагилар киради:

- илгариги тизимдан бирёқлама, таркиби деформациялашган иқтисодиётнинг мерос қолганлиги;
- кўпчилик тармоқларнинг қолоқ технологик базага, юқори энергия ва ресурс сифимига эгаллиги сабабли миллий иқтисодиёт рақобат- бардошлилигининг пастлиги;
- иқтисодиётнинг юқори даражада монополлашуви;
- юқори даражадаги инфляция;
- инфратузилма объектларининг етарли даражада ривожланмаганлиги ва мустаҳкам эмаслиги;
- минерал-хом ашё базаларининг кам ўрганилганлиги ва хўжалик оборотига тортилиш имкониятларининг етарли эмаслиги;
- мамлакат илмий-техника салоҳиятининг ёмонлашуви, фан-техника ривожланишининг айрим йўналишларида илғор ўринларнинг бой берилиши, бошқа фаолият соҳаларида интеллектуал меҳнат обрўсининг (престижининг) тушиб кетиши;
- ички бозорлардан чет эл фирмалари томонидан ватанимиздаги товар ишлаб чиқарувчилар маҳсулотларининг, шу жумладан, истеъмол товарларининг сиқиб чиқарилиши;
- ҳудудий сепаратизм тенденцияси ва бошқариш қарорларини қабул қилишда тармоқ лоббизмининг юқори даражадалиги;
- инвестицион фаолликнинг пастлиги;
- капитал харажатлар ўрнига жорий харажатларни афзал кўриш;

- социал конфликт (зиддият)ларнинг келиб чиқиш хавфининг мавжудлиги. Бундай ижтимоий зиддиятлар меҳнатга ҳақ тўлаш механизмининг такомиллашмаганлиги, ишсизлик даражасининг юқорилиги, аҳоли ўртасидаги табақаланишнинг кескинлашиб кетиши, аҳоли билим даражаси ва сифатининг пасайиши туфайли вужудга келади;

- қонунчиликнинг ривожланмаганлиги, бир қанча иқтисодий субъектларнинг ички ва ташқи бозорда монопол ҳолатда эканлиги ва ғайриқонуний фаолият кўрсатиши ҳамда уларнинг ҳуқуқий интизомларининг пастлиги;

- иқтисодиёт субъектларининг молиявий ва шартномавий интизомларининг пастлиги;

- иқтисодиётнинг криминаллашуви ва уни бошқаришда коррупциянинг кучайиши;

- даромадларни яшириш ва солиқ тўлашдан қочиш ҳолларининг кўпайиши;

- молиявий маблағларни чет элларга ноқонуний тарзда ўтказиш;

- хўжалик юритиш ва бошқаришнинг иқтисодий муносабатлари;

- социал соҳа;

- атроф муҳит ҳолати;

- мамлакат ҳудудларидаги аҳвол.

3.3. Иқтисодий хавфсизликка ташқи таҳдидлар

Очиқ иқтисодиёт шароитида ташқи иқтисодий хавфсизлик учун қуйидагилар тақозо этилади:

биринчидан, жаҳон хўжалик алоқаларида иштирок этиш билан миллий ишлаб чиқариш учун қулай шароитлар яратиш;

иккинчидан, жаҳонда содир бўлаётган иқтисодий, сиёсий нохуш ҳодисалар салбий оқибатларининг миллий иқтисодиётга таъсирини камайитиришга эришиш. Алоҳида таъкидлаш жоизки, очиқ иқтисодиёт шароитида ташқи таҳдидлар таъсирини бутунлай йўқ қилиш, унга барҳам бериш мумкин эмас.

Иқтисодий хавфсизликка таҳдид солувчи ташқи омилларга қуйидагилар киради:

1) экспорт таркибида хом ашё товарларининг устуворлиги, анъанавий машинасозлик ва ҳарбий саноат товарлари бозорларининг йўқотилиши;

2) мамлакатнинг кўп турдаги маҳсулотлар, шу жумладан, стратегик аҳамиятдаги ва озиқ-овқат маҳсулотлари импортига қарамлиги, боғлиқлиги;

3) ташқи қарзларнинг ўсиб бориши;

4) экспорт ва валюта назоратининг яхши йўлга қўйилмаганлиги, божхона чегараларининг ёпиқ эмаслиги;

5) рақобатга бардошли экспортни қўллаб-қувватловчи молиявий, ташкилий ва ахборот инфратузилмаларнинг ривожланмаганлиги ҳамда импорт таркибининг рационал эмаслиги;

6) экспорт-импорт операцияларига хизмат кўрсатувчи транспорт инфратузилмаларининг ривож топмаганлиги (3.3.1.-чизма).

Иқтисодий хавфсизликка солувчи таҳдид ташқи омиллар таркиби

Давлат иқтисодий манфаат ва хавфсизликка таҳдидларни аниқлаб, уларнинг олдини олиш мақсадида иқтисодий сиёсат мақсадлари ва стратегияларини ишлаб чиқади. Бу билан иқтисодий хавфсизликни таъминлаш механизмини яратади.

Асосий таянч тушунчалар

Эҳтиёж, иқтисодий манфаат, шахс, корхона, жамият ва давлатнинг иқтисодий манфаатлари, таҳдид, ички таҳдид, ташқи таҳдид.

Такрорлаш учун саволлар

1. Иқтисодий манфаатнинг моҳиятини мада? Улар қандай шаклларда намоён бўлади?
2. Иқтисодий манфаатларга таҳдидлар деганда нимани тушунасиз? Улар қандай вужудга келади?
3. Криминал иқтисодий таҳдидлар қандай турлардан иборат?

4. Иқтисодий таҳдидлар қандай турлардан иборат?
5. Ички таҳдидлар қандай шаклларда намоён бўлади? Улар қандай хавф туғдиради?
6. Ташқи таҳдидлар қандай шаклларда намоён бўлади?
7. Таҳдидларнинг ўзаро боғлиқлиги нималарда кўринади ва уларнинг олдини олиш учун нима қилиш керак?
8. Ўзбекистоннинг иқтисодий хавфсизлигига таҳдиднинг қандай ички ва ташқи омиллар мавжуд?

4-мавзу.ИҚТИСОДИЙ ХАВФСИЗЛИКНИ ТАЪМИНЛАШ МЕХАНИЗМИ

Режа

- 1.Иқтисодий хавфсизликни таъминлаш мақсади ва унинг институционал шароитларининг яратилиши**
- 2.Иқтисодий хавфсизликни таъминлашда давлатнинг тартибга солувчилик вазифалари**
- 3. Ўзбекистонда иқтисодий хавфсизликни таъминлашнинг устувор йўналишлари**

Хавфсизликни, шу жумладан, иқтисодий хавфсизликни таъминлаш давлат сиёсатининг муҳим таркибий қисми ҳисобланади. Бунинг учун, авваламбор, унинг сиёсий ташкилий ва ҳуқуқий асослари яратилади. Ушбу мақсадда концепция ишлаб чиқилади. Уни ишлаб чиқиш эса иқтисодиёт ҳолатини объектив баҳолаш ҳамда унинг ривожланиш тамойили ва тенденцияларини прогноз қилишга асосланади. Бунинг учун иқтисодий хавфсизликни белгиловчи вазият ва ҳолатлардаги сабаб-оқибатлари аниқланади. Шунингдек, иқтисодий хавфсизликни сақлаш ва мустаҳкамлашга масъул, жавобгар давлат органлари, ташкилот ва муассасалар белгиланади.

Иқтисодий хавфсизлик концепцияси ўз ичига қуйидагиларни олади:

- хавфсизликни таъминлашнинг мақсад ва вазифалари;
- уларни амалга ошириш йўллари ва усуллари;
- олий ҳокимият ва маҳаллий ҳокимият органлари, иқтисодиёт тармоқлари бошқарув тизимлари, ҳуқуқ-тартибот, миллий хавфсизлик органларининг умумдавлат, ҳудудий даражадаги иқтисодий хавфсизликни таъминлаш бўйича вазифалари;
- мавжуд ва потенциал хавфсизликка таҳдидларни таҳлил қилиш;
- давлатнинг хавфсизликни таъминлашдаги имкониятлари, иқтисодий ресурслар, восита ва кучлардан рационал фойдаланиши назарда тутилади;
- иқтисодий таҳдидларни бартараф этиш, уларнинг олдини олиш ва салбий таъсирини юмшатиш йўллари, восита ва усуллари.

Иқтисодий адабиётларда давлат иқтисодий стратегиясининг уч жиҳати ва таркибий қисмлари ажратиб кўрсатилган:

1. Иқтисодий хавфсизлик ва мамлакат ҳаёт фаолияти муҳим соҳаларининг ҳимоясини таъминлайдиган миллий, давлат манфаатларини аниқлаш.
2. Шахс, жамият ва давлатнинг муҳим ҳаётий манфаатларига зиён келтирадиган иқтисодий хавфсизликка таҳдидлар ва хавф-хатарларни тавсифлаш. Бунда қисқа, ўрта ва узоқ муддатли даврларда давлат ва ижтимоий-иқтисодий тизим барқарорлигига зарарли, салбий таъсир кўрсатувчи омиллар ва шароитлар аниқланади.
3. Иқтисодий хавфсизликнинг турли таҳдидлар, хавф-хатарлардан барқарор ҳимояланишини таъминлашга қаратилган иқтисодий сиёсатни шакллантириш,

институционал ўзгаришларни амалга ошириш бўйича таклифлар ва тавсиялар ишлаб чиқиш.¹ Ушбу стратегияда иқтисодий хавфсизлик талабларига жавоб берадиган иқтисодиётнинг мезон ва параметрлари ҳам аниқланади¹. Иқтисодий манфаатлар ва хавфсизликка бўлган таҳдидларнинг олдини олиш ва уларни бартараф этиш ҳамда юмшатишнинг устувор мақсадларига қуйидагилар киради:

- аҳолининг барча ижтимоий гуруҳлари ва табақалари турмуш даражасини ошириш орқали жамият барча аъзоларининг бирдамлигига эришиш;
- миллий иқтисодиётга хусусий инвестицияларни киритишни рағбатлантириш, инвестицион жараёнларни фаоллаштириш;
- катъий солиқ, пул-кредит сиёсатини юритиш, миллий валюта қадрини ошириш ва мустаҳкамлаш;
- ташқи иқтисодий фаолиятни тартибга солиш ва самарали божхона назорат тизимини шакллантириш;
- мамлакат фани ва интеллектуал салоҳияти ривожланишини қўллаб-қувватлаш;
- мамлакат ҳудудларини ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш, улар ўртасидаги ўзаро алоқадорликни кучайтириш орқали ички иқтисодий маконни мустаҳкамлаш;
- хўжалик субъектларининг халқаро бозорларга чиқишдаги мустақиллиги ва эркинлигини таъминлаш.

4.2. Иқтисодий хавфсизликни таъминлашда давлатнинг тартибга солувчилик вазифалари

Бозор муносабатлари шароитида давлат иқтисодиётга аралашиб, бозор механизмнинг амал қилишига қўмаклашади ва аҳолини унинг салбий оқибатларидан ҳимоялаш чора-тадбирларини кўради. Иқтисодиётни давлат томонидан тартибга солишдан кўзланган асосий мақсад бозор муносабатларини муайян ва маълум йўналишда ривожлантириб, иқтисодий танглик, таҳдид ва хавф-хатардан ҳимоялаш ҳамда аҳоли турмуш даражасининг пасайиб кетишига йўл қўймасликдан иборатдир.

Давлатнинг иқтисодий хавфсизликни таъминлаш бўйича фаолияти қуйидагиларни ўз ичига олади:

- мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий тизими ва давлатнинг барқарорлигига хавф туғдирувчи омилларни аниқлаш ва мониторинг қилиш;
- ушбу омилларнинг зарарли, салбий таъсирига барҳам бериш ёки юмшатишга қаратилган иқтисодий сиёсатни шакллантириш ва институционал ўзгаришларни амалга ошириш.

Иқтисодий хавфсизликни таъминлашда давлат харбий-саноат базасини мустаҳкамлаш ва унинг барқарорлигини оширишда турли усуллардан фойдаланади:

- ишлаб чиқаришни оқилона жойлаштириш;
- стратегик хом ашё ресурслари ва камёб воситалар заҳирасини яратиш;
- бир-бирини ўрнини босувчи ва тўлдирувчи ишлаб чиқаришларни ташкил этиш;
- ер ости иншоотлари ва омборларни қуриш;
- ишлаб чиқаришни бошқаришнинг ишончли тизим ва манзилларини ривожлантириш ва ҳ.к.

Иқтисодий хавфсизликни таъминлаш ички механизмнинг амал қилиш самарадорлиги қуйидагилар билан тавсифланади:

¹Экономическая безопасность хозяйственных систем. Учебник.-М.: Изд- во РАГС, 201.-с.96

¹ Давлат стратегияси ва иқтисодий сиёсатнинг моҳияти, мезонлари классификацияси нафақат ижтимоий-иқтисодий тараққиётни, шу билан бирга унинг хавфсизлигини ҳам таъминлаши лозим. Қаранг: Ведута Е.Н. Стратегия и экономическая политика государства.-М.: Акад. Проект, 2004. с.11-23.

- миллий иқтисодиётнинг кенгайтирилган такрор ишлаб чиқаришга қодирлиги;
- мамлакат ичида маҳсулотлар асосий турларининг ишлаб чиқарилишига эришилганлиги;
- стратегик ресурслар устидан давлат назоратининг ўрнатилганлиги;
- молиявий-банк тизимининг барқарорлиги;
- илмий ва инновацион салоҳиятнинг қўллаб-қувватланиши;
- мамлакат иқтисодий яхлитлигининг сақланиши;
- бозор иқтисодиётининг нормал амал қилиши учун зарур ва мақбул даражада давлат томонидан ижтимоий-иқтисодий жараёнларнинг тартибга солиниши.

Мамлакат иқтисодий хавфсизлигини таъминлашнинг ташқи иқтисодий механизмини амалга оширишнинг асосий йўналишлари қуйидагилардан иборат:

- хорижий мамлакатлар билан иқтисодий ҳамкорлик алоқалари ва интеграциялашувини ривожлантириш;
- мамлакат ичида ишлаб чиқарилган маҳсулотларнинг жаҳон бозорларида рақобатбардошлилигини ўстириш.

4.3. Ўзбекистонда иқтисодий хавфсизликни таъминлашнинг устувор йўналишлари

Бозор муносабатларига ўтишга қаратилган иқтисодий ислохотлар шароитида давлат хўжалик субъектлари фаолиятининг иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш ва фуқароларга зиён келтирилишига йўл қўймаслиги керак.

Иқтисодий хавфсизликни таъминлаш учун давлат қуйидагиларни кўзда тутиши лозим:

- ижтимоий институтлар стратегиясини бир-бирига яқинлаштириш, уларнинг фаолиятини мувофиқлаштиришга имкон берадиган институционал ўзгаришларни амалга ошириш;
- хўжалик жараёнларининг барча иштирокчилари учун лоббизмни қонуний чеклаш, қонунчиликни максимал унификациялаш (яъни имтиёзлари ва турли преференцларни қисқартириш ва йўқотиш) учун иқтисодий ва ижтимоий хатти-ҳаракатларнинг умумий тамойилларини ишлаб чиқиш ҳамда қабул қилиш;
- иқтисодиёт субъектлари ва давлат бошқарув органлари томонидан қонунларга, фаолият тартиб-қоидаларига риоя қилинишини назорат қилиш;
- иқтисодий муносабатлар соҳасида вужудга келадиган мунозара ва зиддиятларни ҳал қилиш механизмини яратиш;
- кадрларни корхоналар хўжалик фаолиятини таҳлил қилиш ва инвестиция лойиҳаларини баҳолашнинг замонавий усулларига ўқитишни ташкил қилиш;
- жамиятда иқтисодий барқарорликни ошириш ва ижтимоий кескинликнинг ўсишига йўл қўймаслик;
- мамлакат иқтисодий манфаатларини ҳисобга олган ҳолда яқин ва узоқ хорижий мамлакатлар билан иқтисодий, сиёсий муносабатларни ҳар томонлама ривожлантириш.

Шунга мувофиқ равишда собиқ тоталитар тизимдан бозор иқтисодиётига ўтаётган мамлакатлар яқин истиқболда қуйидаги вазифаларни амалга оширишлари лозим бўлади:

- 1) самарали ва рақобатбардош ишлаб чиқаришни қўллаб-қувватлаш ва истиқболи йўқ, эскирган ишлаб чиқаришни тўхтатиб қўйиш;
- 2) таркибий ўзгартиришларни амалга ошириш учун зарур бўлган иқтисодиёт инфратузилмаларини ривожлантириш;
- 3) иқтисодий ресурслардан самарали фойдаланишни таъминлаш;
- 4) мавжуд илмий техника салоҳиятининг энг қимматли элементларини сақлаш;

5) иқтисодиёт таркибининг деформациялашувига барҳам беришда чуқур таркибий ўзгаришларни амалга ошириш, ишлаб чиқариш таркибини тўловга қодир талаб билан уйғунлаштириш;

6) корхоналарнинг бозор шароитларига мослашувини тезлаштириш;

7) экспорт салоҳиятини диверсификациялаш;

8) экологик хавфсизликни оширишни таъминлаш.

Макроиқтисодиёт даражасида таркибий сиёсатни амалга ошириш жараёнларида қуйидаги вазифалар ҳал қилиниши зарур:

- жами талабни ошириш;
- жамғариш нормасини ўстириш ва уни инвестицияга айланишини таъминлаш;
- ривожланишдан тўхтаб қолган секторлардаги барча турдаги ресурсларнинг ривожланаётган секторларга оқиб ўтишини рағбатлантириш;
- ялпи инвестицияларни қўпайтириш;
- экспортни рағбатлантириш;
- умум қабул қилинган тартиб-қоидалар доирасида миллий ишлаб чиқарувчиларни химоя қилиш мақсадида импортни тартибга солиш.

Микроиқтисодиёт даражасида таркибий сиёсатни амалга ошириш жараёнларида қуйидаги вазифаларни бажариш зарур бўлади:

- иқтисодий нуқтаи назардан самарали корхона ва ишлаб чиқаришларнинг ривожланишини рағбатлантириш ҳамда қўллаб-қувватлаш;
- самарасиз ишлаб чиқаришлар ва корхоналарни тугатиш ёки реорганизация, яъни қайта ташкил этиш;
- янги монополистик тузилмаларнинг пайдо бўлишига йўл қўймаслик;
- тармоқлараро капитал оқувчанлигини таъминлаш мақсадида фонд бозорининг ривожланишини тартибга солиш ва рағбатлантириш;
- нарх ўсишини тўхтатиш чора-тадбирларини кўриш;
- иқтисодий субъектлар хатти-ҳаракатининг бозорга хос нормаларини жорий қилишни рағбатлантириш.

Асосий таянч тушунчалар

Иқтисодий хавфсизлик концепцияси, стратегияси, институтлар, институционал муҳит, трансакцион харажатлар, давлатнинг иқтисодиётга аралашув дастаклари, самарали ва рақобатбардош ишлаб чиқариш, таркибий сиёсат, илмий-техникавий салоҳият.

Такрорлаш учун саволлар

1. Иқтисодий хавфсизликнинг институционал шароитлари деганда нимани тушунасиш?
2. Трансакцион харажатлар ва хизматлар нима?
3. Иқтисодий хавфсизликни таъминлашда давлат қандай вазифаларни бажаради?
4. Иқтисодий бошқаришнинг хавфсизликни таъминлашдаги ўрни қандай?
5. Ўзбекистонда иқтисодий хавфсизликнинг ўзига хос қанда хусусиятлари мавжуд?
6. Давлатнинг иқтисодий хавфсизликни таъминлаш концепцияси қандай бўлиши керак?
7. Давлатнинг иқтисодий хавфсизлик сиёсатининг мақсад ва вазифалари нималардан иборат?

5-мавзу. ШАХСНИНГ ИҚТИСОДИЙ ХАВФСИЗЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ МУАММОЛАРИ

Режа

1. Шахснинг эркинликлари ва иқтисодий мустақиллиги

2. Шахснинг ҳаётий муҳим манфаатлари ва унинг хавфсизлигига таҳдидлар

3. Шахснинг ижтимоий-иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш йўллари ва воситалари

Инсон ўзининг ҳаёт фаолиятини табиат ва жамият билан диалектик боғлиқликда олиб борадиган, табиат қонунлари ва ижтимоий муносабатларнинг объекти ва субъекти бўлган табиий-биологик мавжудот ва ижтимоий воқеликдир¹. Инсонда табиий-моддий, ижтимоий, маданий ва маънавий хусусиятлар мавжуд бўлади.

Бозор муносабатлари шароитида инсоннинг имкониятлари қуйидагилар билан белгиланади:

- шахсий мол-мулки, бойлигининг миқдори. Бу эса шахснинг кўчмас ва ҳаракатдаги мулки, шахсий капиталининг жамисидан иборат бўлади;

- шахс бошқарадиган капитал миқдори. Бу капитал кимники ва қандай шаклда бўлиши аҳамиятсиздир;

- шахсга маъмурий, ихтиёрий ёки мажбурий равишда бўйсунувчи ёки унга қарам жисмоний шахслар сони. Буларга кишиларнинг онги ва кайфиятига таъсир кўрсата оладиган ҳамда билим, тарбия, ахборот олиш, диний ишларда маълум ижтимоий вазифани ўтайдиган шахслар ҳам киради.

Ушбу шахс имкониятини белгиловчи параметрлар, асосан, жамиятда ижтимоий-иқтисодий муносабатларнинг амал қилишига ва ўзгаришига таъсир кўрсатади.

Шуни айтиш жоизки, жамиятнинг ижтимоий, иқтисодий, экологик, сиёсий ва бошқа тизимлари инсон учун яшаш муҳити ҳисобланади. Шу боисдан уларнинг амал қилиш самарадорлигини фақат инсон манфаатларига қай даражада мослиги нуқтаи назаридан баҳолаш мумкин бўлади.

Инсон ва унинг манфаатлари учун оила муҳим аҳамият касб этади. Оила қариндошлик алоқалари ва маиший ҳаёт умумийлиги асосида онгли равишда ташкил этилган кишиларнинг кичик гуруҳидан иборат. Oilанинг ҳаёт фаолияти шахснинг, у аъзо бўлган оила ва жамиятнинг ижтимоий, иқтисодий ва маънавий эҳтиёжларини рўёбга чиқариш мақсадида амалга оширилади ҳамда ўзининг уй хўжалигини мустақил равишда юритади.

Инсоннинг ҳаёт кечириши ва фаолият юритиш макони жамиятда демократик йўл билан конституцион нормалар доирасида кенгайтириб борилиши керак. Бу маконни революцион йўл билан, ўрнатилган конституцион нормаларга зид йўллар билан ўзгартиришга уринишлар жамиятда вайронагарчилик, зўравонликларнинг вужудга келишига олиб келади. Инсон ҳаёти ва фаолияти ушбу маконда мустақиллик, эркинлик ҳамда жамият, давлат олдида ўз мажбуриятларига эга бўлади. Ушбу маконда инсон ҳаётий муҳим манфаатларига эга бўлиб, уларга нисбатан таҳдидларнинг вужудга келиши шахс хавфсизлигига путур етказади.

5.2. Шахснинг ҳаётий муҳим манфаатлари ва унинг хавфсизлигига таҳдидлар

Инсоннинг эҳтиёжлари, манфаатларига салбий таъсир кўрсатадиган, уларни рўёбга чиқаришга тўсқинлик қиладиган омилларданҳимояланганлиги шахс хавфсизлиги деб аталади. Шахс хавфсизлиги ўз ичига унинг ҳаёти, саломатлиги, эркинлиги ва шахсий

¹Абулқосимов Ҳ.П. Шаклланаётган бозор иқтисодиётида инсон омили ва уни фаоллаштириш йўллари. –Т.: ТМИ нашриёти, 2005. 8-б.

дахлсизлигига, қадр-қиммати, шаъни ва обрўсига, мол-мулкига қилинган тажовузлардан химояланишни олади.

Шахс манфаатлари ва хавфсизлигига таҳдидлар кўпқиррали бўлиб, улар қуйидаги гуруҳларга бўлинади:

- шахснинг ўз олдига нотўғри мақсадларни қўйиши;
- бошқа, ташқи ижтимоий тизимлар таҳдиди;
- ички ижтимоий тизимда вужудга келадиган таҳдидлар;
- табиий таҳдидлар.

Шахс билан боғлиқ таҳдидлар ичида ижтимоий таҳдидлар ҳам мавжуд. Уларга қуйидагилар киради:

- ишсизлик;
- камбағал бўлиб қолиш;
- жамиятда аҳолининг ижтимоий ва мулкӣ табақаланиши, даромадлардаги тенгсизликнинг кучайиши, камбағал аҳоли қатламларининг кўпайиши, аҳоли турмуш даражасининг пасайиши;
- меҳнат шароитларининг ёмонлашуви, ишчи кучи малакаси ва сифатининг пасайиши;
- аҳоли ўртача умр кўриш даражаси, давомийлигининг қисқариши, туғилиш даражасининг пасайиши, ўлим даражасининг ўсиши, аҳоли табиий ўсиши суръатларининг ҳаддан ташқари пасайиб кетиши;
- оналар ва болалар ўлими ва касалланишининг ўсиши, турли инфекцион, юқумли касалликларнинг, жумладан, ОИВ/ОИТС ва туберкулез, гепатит, безгак касаллари, норкомания тарқалишининг ўсиб бориши, майиб ва мажруҳлар сонининг кўпайиши;
- уйсиз ва ишсиз, дайди кишилар, гадойлар ҳамда қаровсиз болалар, люмпен пролетариатнинг кўпайиши;
- хуфёна иқтисодиёт кўламининг кенгайиши, порахўрлик, коррупция, товламачилик, уюшган жиноятчиликнинг кучайиши;
- соғлиқни сақлаш, таълим, уй-жой коммунал хизмат кўрсатиш нархларининг ҳаддан ташқари ўсиб кетиши ва сифатининг пасайиши, аҳоли кўпчилик қисмининг даволаниш ва таълим олиш имкониятларидан маҳрум бўлиши;
- аҳоли, айниқса, ёшлар ўртасида оммавий ахборот воситалари, Интернетдаги маданий-оқартув тадбирларида ахлоқсиз, бузғунчи, маънавий қашшоқ турмуш тарзининг зўр бериб тарғиб ва ташвиқот қилиниши жуда хавфли таҳдид ҳисобланади.

5.3. Шахснинг ижтимоий-иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш йўллари ва воситалари

Шахс манфаатлари ва хавфсизлигига таҳдидларга муносабатда инсоннинг руҳий ҳолатини фаоллик, бағрикенглик (толерантлик), чидамлилиқ сифатида тавсифлаш мумкин.

Фаоллик инсоннинг ўз мақсадини танлаши ҳамда унга эришишида куч-қудрат, шижоат, жўшқинлик билан фаолият кўрсатиш ва меҳнат қилишга шайлиги ҳисобланади. Бу ҳол шахснинг маълум билим, касб-малака, маҳоратга эга бўлиб, ўзгарувчан вазиятлар ва ҳолатларда ҳам ўзига муносиб жойни эркин эгаллашга, юқори натижа ва самара билан ишлашга имкон беради. Бундай ҳолатдаги киши рақобатбардош, иқтисодий жиҳатдан мустақил бўлиб, ўзининг меҳнати, маҳорати, ишбилармонлиги туфайли кўпгина эҳтиёжларини қондира олади.

Шахснинг хавфсизлиги ҳозирги даврда қуйидагилар билан тавсифланади:

- аҳолининг меҳнат ва тадбиркорлик фаоллиги;
- меҳнат унумдорлиги ва ишлаб чиқариш самарадорлигининг ўсиши, иқтисодий ўсишга эришиш;
- тиббий хизмат кўрсатиш сифатининг яхшиланиши;

-меҳнатга лаёқатли аҳолининг иш билан бандлигининг ошиши ва ишсизликнинг камайиши;

-аҳоли даромадлари ва истеъмолининг, ўртача даромад даражасининг ўсиши;

-кишиларнинг билим, касб-малака ва маданият даражасининг ўсиши;

-маънавиятнинг ривожланиши;

-фаннинг ривожланиш даражаси;

-камбағаллик ва қашшоқликнинг камайиши;

-аҳоли ўлим даражасининг камайиши;

-аҳолининг ўртача умр кўриш даражасининг ўсиши.

Давлат шахс хавфсизлигини баҳолаш учун жамиятда ижтимоий беқарорликни вужудга келтириши мумкин бўлган қуйидаги кўрсаткичларни таҳлил қилиб бориши керак бўлади:

-жамиятда аҳолининг тор доирада ниҳоятда бой-бадавлат ва келажагига ишончини йўқотган ниҳоятда камбағал кишиларга ажралиши, уларнинг даромадлари ўртасидаги фарқнинг катталашиб бориши;

-ижтимоий низоларни келтириб чиқариши мумкин бўлган даражада ишсизликнинг ўсиши;

-камбағаллик ва қашшоқлик муаммосини келтириб чиқариши мумкин бўлган даражада аҳоли турмуш даражасининг кескин пасайиб кетиши;

-шаҳарларда қишлоқлардагига нисбатан камбағал кишиларнинг кўпайиши, наркомания, фоҳишалик, ташкилий жиноятчиликнинг ўсиши учун шароитнинг вужудга келишини олдини олиш;

-жамиятда ва ҳўжалик фаолиятида коррупция ва криминаллашувнинг ўсиши.

Шахснинг хавфсизлигини таъминлашда давлатнинг ижтимоий сиёсати муҳим роль ўйнайди. Давлатнинг ижтимоий сиёсати, уни амалга ошириш механизмлари одамларнинг меҳнатдаги фаоллиги ва тадбиркорлигини ўстириш учун шарт-шароитлар яратишга қаратилиши лозим.

Ушбу вазифаларни амалга ошириш мақсадида ўтиш даврида Ўзбекистонда давлатнинг ижтимоий сиёсати қуйидагиларга қаратилган:

-фуқароларнинг эркин иқтисодий фаолият, тадбиркорлик ва меҳнат, касб турлари ҳамда соҳаларини эркин танлаш каби конституциявий ҳуқуқларини таъминлаш;

-меҳнат мотивациясининг кучли механизмини киритиш, аҳолининг иқтисодий фаоллигини ошириш учун шароитлар яратиш;

-аҳолини мақсадли ва манзилли ижтимоий ҳимоя қилиш ҳамда кам таъминланган гуруҳларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш;

-таълим, ижтимоий суғурта, соғлиқни сақлаш тизимларини ислоҳ қилиш йўли билан аҳолининг ижтимоий хизматларга бўлган зарур кафолатни таъминлаш¹. Шунингдек, давлат ижтимоий сиёсати аҳолининг даромад ва мулкка эгалик даражаси бўйича кескин табақалашувининг олдини олиш ҳамда аҳолининг тўлов талабларини кенг миқдорда қондириш ва унинг ўсишини таъминлаш чора-тадбирларини амалга оширади.

Ҳар бир шахс, фуқаро хавфсизлигини таъминлашда фуқаронинг ўзи, у ишлайдиган меҳнат жамоаси, давлат, жамоат ташкилотларининг ижтимоий ҳамкорликдаги фаолияти талаб этилади.

Асосий таянч тушунчалар

Шахс, шахс эркинликлари, шахснинг мустақиллиги, шахснинг эҳтиёжлари, шахснинг манфаатлари, шахс манфаатларига иқтисодий таҳдидлар, иқтисодий шантаж ва террор, ишсизлик, камбағаллик, ижтимоий сиёсат.

Такрорлаш учун саволлар

1. Ҳозирги замон шароитида шахснинг қандай салоҳияти ва имкониятлари мавжуд?

¹ Абулқосимов Ҳ.П. Шақлланаётган бозор иқтисодиётида инсон омили ва уни фаоллаштириш йўллари. –Т.: ТМИ, 2005. 182-б.

2. Шахснинг иқтисодий эркинликлари нималарда намоён бўлади?
3. Шахс билан давлат ўртасидаги ўзаро боғлиқлик ва алоқадорлик нималарда намоён бўлади? Бу боғлиқликнинг қандай чегаралари бор?
4. Шахснинг ҳаётий манфаатларига қандай иқтисодий таҳдидлар хавф солади?
5. Шахснинг иқтисодий хавфсизлиги деганда нимани тушунасиш?
6. Шахснинг иқтисодий хавфсизлигини қандай таъминлаш мумкин?
7. Шахснинг иқтисодий жиҳатдан ҳимояланишини давлат қандай таъминлайди?
8. Шахсга нисбатан иқтисодий шантаж ва терроризмга қарши қандай чоралар кўриш мумкин?

6-мавзу. КОРХОНА (ФИРМА)НИНГ ИҚТИСОДИЙ ХАВФСИЗЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ

Режа

1. Корхонанинг иқтисодий манфаатлари ва фаолияти қоидалари

2. Корхонанинг иқтисодий манфаатлари ва хавфсизлигига таҳдидлар

3. Корхона (фирма) иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш

Бозор иқтисодиёти шароитида корхона ягона миллий иқтисодиётнинг узвий таркибий қисми ва айти пайтда, иқтисодий жиҳатдан алоқидалашган бўғини ҳисобланади. Корхона ўз фаолиятини ўзини-ўзи бошқариш, ўз харажатларини ўзи қоплаши асосида фойда (даромад) олиш мақсадида юритадиган бирламчи хўжалик субъектидир.

Корхонани бошқариш мақсади хўжалик фаолиятининг асосий манфаатларидан келиб чиқади. Бунда корхона ўз ходимларининг моддий ва интеллектуал даражасига салбий таъсир кўрсатувчи ички ва ташқи таҳдидларни бартараф этиш, ривожланишнинг салбий тенденцияларига барҳам бериш, иқтисодий хавфсизликни таъминлашга ҳаракат қилади. Бу мақсадларга эришиш учун қуйидаги вазифалар белгиланади:

- хўжалик субъектларининг давлат, нодавлат ташкилотлари, мамлакат ичидаги ва хориждаги ҳамкорлари ҳамда рақобатчилари билан бўладиган ўзаро муносабатларда қонун билан белгиланган ҳуқуқларини ҳимоя қилиш;

- корхонанинг моддий ва молиявий базасини сақлаш ва кўпайтириш, меҳнат жамоаси, тадбиркорнинг ижтимоий эҳтиёжларини қондиришга йўналтирилган ресурслардан самарали фойдаланиш;

- маҳсулот ва кўрсатилаётган хизматларнинг рақобатбардошлигини ошириш, ички ва ташқи бозорларда уларни сотиш учун қулай бозор конъюнктурасини яратиш;

- хўжалик тузилмалари фаолиятининг ички ва ташқи ташкилий барқарорлиги, иқтисодий алоқаларнинг ишончлилигига эришиш ва тасодикий ҳамда ноинсоф, виждонсиз ҳамкор ва шерикларга қарам бўлиб қолишдан сақланиш;

- хўжалик тузилмалари фаолиятини тўлиқ, аниқ ахборотлар билан таъминлаш, ишлаб чиқариш ва тижорат сирлари ҳамда интеллектуал мулкка бўлган ҳуқуқни сақлаш;

- реклама ахборотидан фойдаланиш самарадорлиги ва корхона нуфузини ошириш.

Ушбу манфаатларни амалга ошириш учун уларга хавф соладиган таҳдидларни аниқлаш ва уларни бартараф этишга интилиш корхона фаолиятининг муҳим таркибий қисми ҳисобланади.

6.2. Корхонанинг иқтисодий манфаатлари ва хавфсизлигига таҳдидлар

Корхонанинг иқтисодий манфаатлари фойдали ишни юритиш, турли эҳтиёжлар мавжуд шароитда талабни қондириш, яшаш ва ривожланиш учун рақобат кураши кучайган шароитда ҳимоя қилинади.

Тадбиркор фаолиятининг муваффақияти қуйидагиларга боғлиқдир:

- бозор конъюнктурасини билиш;

- унга наф келтирадиган, бозор талабларидан келиб чиқадиган қимматли ахборотлардан фойдаланиш;
- ўзининг ишлаб чиқариш сирларини сақлаш;
- интеллектуал салоҳияти ва технологияси;
- рақобатчининг режаси ва технологик сири тўғрисидаги ахборотга эга бўлиши.

Корхона (фирма)нинг иқтисодий хавфсизлиги – маъмурият ва персонал томонидан амалга оширилган ҳуқуқий, ташкилий-иқтисодий ва инженер техник тавсифдаги чоратadbирлар тизими туфайли вужудга келтирилган ҳаётий муҳим иқтисодий манфаатларининг ички ва ташқи хавф-хатарлардан ҳимояланганлик ҳолатидир.

Корхона турли йўналишдаги иқтисодий хавфсизлик стратегиясини ишлаб чиқади. Уларнинг муҳимлари қуйидагилардан иборат:

- мавжуд ёки вужудга келиши мумкин бўлган. Иқтисодий таҳдидларни бартараф этиш ёки олдини олишга йўналтирилган, масалан, ахборот оқимларига;
- хавфсизлик объектларига ноҳуш, салбий таъсирларни чекловчи, масалан, тижорат сирини ташкил этувчи маълумотлар;
- рискларни ҳисобга олган ҳолда инновацион ва инвестицион сиёсатларни амалга ошириш оқибатида корхонага етказилган зарар ёки йўқотишларнинг ўрнини қоплаш, уларни тиклашга қаратилган хавфсизлик стратегиялари.

Таadbиркорлар тижорат сирларини саноат шпионажидан, ошкора бўлишдан ҳимоялаш учун қуйидагиларни амалга оширадилар:

- илмий-техникавий янгилик ва ахборотларни ҳимоя қилиш учун уларни патентлаштириш, муаллифлик ҳуқуқини олиш, тижорат сири ҳисобланган маълумотларни аниқлаш;
- ҳужжатлар билан ишлайдиган ходимларни аниқлаш, рўйхатини тузиш, уларнинг фаолиятини мунтазам назорат қилиш, ахборот ва маълумотлар билан ишлаш тартибини белгилаш ҳамда унинг устидан назорат ўрнатиш;
- тижорат маълумотлари ва ахборотларини махсус ҳисобга олиш, уларни сақлаш тартибини ўрнатиш, назорат остида кўпайтириш ҳамда махсус шахслар кузатувида ҳужжатларни йўқ қилиш;
- ходимларни ҳужжатлар билан ишлаш ва уларни ҳимоялаш бўйича ўқитиш, машғулотлар ўтказиш, инструкция, тавсиялар бериш, кундалик эслатмалар қилиш.

Умумиқтисодий тавсифдаги таҳдидларга қуйидагилар киради:

- иқтисодий цикл, жаҳон молиявий ва иқтисодий инкирози, рецессиялар;
 - хом ашё ресурсларига жаҳон бозорларидаги нархларнинг тушиб кетиши;
 - халқаро молиявий муассасалар ва транснационал банкларнинг кредит ресурслари қийматининг ўсиши;
 - ташқи қарз бўйича давлат мажбуриятларининг бажарилмаслиги.
- Миллий иқтисодиёт доирасидаги ташқи таҳдидлар ичида муҳим ўрин тутадиган сиёсий таҳдидлар қуйидагилардан иборат:
- сиёсий таҳлика ва беқарорлик, ижтимоий низоларнинг кучайиши;
 - қонунчиликнинг такомиллашмаганлиги;
 - иқтисодиётни тартибга солишда рағбатлантириш ўрнига ман қилувчи, чекловчи тавсифдаги усул ва воситаларнинг устуворлиги;
 - давлат хариди ва буюртмаларининг қисқариши;
 - давлат ички қарзларининг кўпайиши, солиқ юкининг ошиши, монополизмнинг ҳимоя қилиниши ва рақобатнинг чекланиши;
 - молия сиёсатидаги салбий ўзгаришлар, банклар сонининг қисқариши, молия тизими ҳолатининг ёмонлашуви, мулкни қайта тақсимлаш ва хусусий корхоналарни миллийлаштиришнинг кучайиши ва ҳ.к.

6.3. Корхона (фирма) иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш

Корхона хавфсизлигини таъминлаш учун хўжалик фаолиятининг сифат ва миқдор кўрсаткичларини таҳлил қилиш йўли билан унинг турли таҳдидларга барқарорлиги ҳамда хавфсизлик даражаси баҳоланади.

Ушбу таҳлил қуйидагиларни ўз ичига олади:

- иқтисодий манфаатларга таҳдидлар бўйича корхонанинг заиф томонлари, таҳдидларнинг салбий таъсири баҳоланади;

- иқтисодий таҳдидларнинг салбий таъсирини бартараф этиш бўйича шу вақтгача қўрилган чора-тадбирларни хўжалик субъектларини бошқариш элементларининг фаолияти билан боғлиқ равишда қайта кўриб чиқиш;

- таҳдиднинг салбий таъсирини бартараф этишда хўжалик субъектини бошқаришнинг функционал элементларининг ролини миқдор ҳамда сифат жиҳатдан тавсифлаш ва баҳолаш;

- иқтисодий хавфсизлик даражасини интеграл баҳолашни шакллантириш;

- хавфсизлик даражасини баҳолашнинг жорий натижаларини илгариги даврда олинган натижалар билан солиштириш ва таққослаш;

- иқтисодий манфаатларга таҳдидларни бартараф этиш ёки нейтраллаштириш бўйича қўрилган чора-тадбирларнинг етарли даражада натижалар бермаганлиги сабабларини аниқлаш;

- иқтисодий хавфсизликни таъминлашда хўжалик субъектини бошқаришнинг функционал элементлари фаолиятини яхшилаш бўйича қўшимча тавсиялар тайёрлаш.

Иқтисодий хавфсизликни таъминлаш мақсадида хўжалик субъектининг молиявий барқарорлигини таҳлил қилишда қуйидаги ҳисобот кўрсаткичларидан фойдаланилади:

- корхонанинг ўз маблағлари билан таъминланиш коэффициенти, ўзининг айланма активларининг умумий активлар суммасига нисбати;

- жорий ликвидлик кўрсаткичи;

- ўз капиталининг рентабеллиги;

- умумий тўловга қодирлик кўрсаткичи, активлар бозор қийматининг хўжалик субъектининг барча мажбуриятларига нисбати;

- капиталлаштириш коэффициенти, ўз капитални бозор қиймати қарз маблағларининг баланс қийматига нисбати;

- менежмент коэффициенти, сотишдан олинган пул тушумининг жорий мажбуриятлар миқдорига нисбати.¹

Корхона хавфсизлигини таъминлаш учун ҳуқуқий, ташкилий, техник тавсифдаги чора-тадбирлар мажмуасини ишлаб чиқиш лозим. Бунда хавфсизликни таъминлашнинг асосий тамойиллари қуйидагилардан иборат бўлади: қонунийлик; шахсий ва корхона манфаатларининг уйғунлиги; персонал ва раҳбарларнинг ўзаро биргаликдаги масъулияти; давлат хавфсизлик ва ҳуқуқ-тартибот органлари билан ҳамкорлик қилиш.

Корхонанинг иқтисодий манфаатлари, фирма назариялари, корхона иқтисодий манфаатларига таҳдидлар, саноат-иқтисодий шпионаж, иқтисодий разведка ва контрразведка, риск ва риск омиллари, корхонанинг иқтисодий барқарорлиги, барқарорликни тавсифловчи кўрсаткичлар, хавфсизлик хизмати. Иқтисодий хавфсизликни таъминлаш тамойиллари.

Такрорлаш учун саволлар

1. Корхонанинг иқтисодий манфаатлари нималарда намоён бўлади?
2. Корхона фаолиятига қандай ноаниқликлар, рисклар таъсир кўрсатади?
3. Корхона фаолиятининг хавфсизлиги қандай аниқланади?
4. Саноат-иқтисодий шпионаж нима ва у корхона фаолиятига қандай хавф солади?

¹ Вешняков Я.Д., Колосов А.В., Шемякин В.Л. Оценки и анализ финансовых рисков предприятия в условиях враждебной среды бизнеса. // Менеджмент в России и за рубежом. 2000. №3; Экономика и организация безопасности хозяйствующих субъектов. 2-е изд.-СПб.: Питер, 2004. -С.169-171.

5. Корхона иқтисодий манфаати ва хавфсизлигига қандай таҳдидлар мавжуд?
6. Корхонада қандай хавфсизлик чора-тадбирлари кўрилади?
7. Ишлаб чиқариш ва молиявий фаолият хавфсизлиги қандай таъминланади?
8. Корхонанинг тижорат сири ва ахборот объектлари қандай ҳимоя қилинади?
9. Корхонадаги хавфсизлик хизмати қандай вазифаларни бажариши керак?

7-МАВЗУ.ИҚТИСОДИЁТНИНГ РЕАЛ СЕКТОРИДА ХАВФСИЗЛИКНИ ТАЪМИНЛАШ

Режа

- 1.Иқтисодиёт реал сектори иқтисодий хавфсизлигини таъминлашнинг асосий методологияси
- 2.Реал сектор хавфсизлиги тизимининг концептуал асослари
- 3.Ўзбекистонда саноат сиёсати ва иқтисодий хавфсизликни таъминлаш йўллари
 - А) саноат соҳасида;
 - Б)қишлоқ хўжалиги соҳасида;
 - В)хизмат кўрсатиш соҳасида.

Мамлакат иқтисодиёти реал секторида иқтисодий хавфсизлик методологиясининг асослари

Реал сектор иқтисодий хавфсизлигининг методологик жиҳатлари	Методологиянинг асосий тушунчалари. Мақсад ва вазифалар. Мақсадга эришиш механизмлари ва дастаклари
Ҳал этишнинг асосий методлари	Иқтисодий хавфсизликни таъминлаш стратегияси моделини шакллантириш. Хавфсизликка таҳдидларни нейтраллаштириш методларини тизимлаштириш
Реал секторнинг иқтисодий хавфсизлик ҳолати	Реал сектор алоҳида тармоқларининг ҳолатини тизимли – ҳолатли таҳлил қилиш. Реал секторни ривожланиш динамикасини эксперт-аналитик баҳолаш.
Индикаторларнинг хавфсизлик таҳликали чегараларини танлаш	Умумий классификация. Асосий параметрларни танлаш. Параметрларнинг методологик ҳисоблари.
тизимни давлат томонидан бошқариш	Давлатнинг ролини асослаш. Давлат бошқарув органлари функциялари моҳиятини ва ҳажмларини белгилаш. Давлат мақсадли дастур ва лойиҳалари. Хавфсизликнинг ҳудудий прогнозлари, стратегия, бюджет сиёсати. Ҳуқуқий таъминоти.

Иқтисодиёт реал секторининг иқтисодий хавфсизлиги

Ташқи иқтисодий хавфсизлик	Ички иқтисодий хавфсизлик	Реал сектор функционал-тармоқ соҳаларидаги хавфсизлиги
Жаҳон бозорларидаги иқтисодиёт субъектлари хавфсизлиги	Таркибий сиёсат соҳасидаги хавфсизлик	Энергетик хавфсизлик
Мулкӣй муносабатлар соҳасида хорижий ҳамкорлар билан ишлаб чиқариш хавфсизлиги	Инвестиция соҳасидаги хавфсизлик	Озиқ-овқат хавфсизлиги
	Илмий-техника соҳасидаги хавфсизлик	Ахборот-информацион хавфсизлик
	Хавфсизликнинг техноген жиҳатлари	

Реал сектор иқтисодий хавфсизлиги

- Барқарорлик,
- Рақобатбардошлик,
- Потенциалдан самарали фойдаланиш.
- Иқтисодий юксалиш динамикасига эришишга қодирлик,
- Мамлактнинг иқтисодий суверенитетини таъминловчи шарт-шароит ва омиллар мажмуаси

Иқтисодий хавфсизлик моҳиятини аниқлашда уни баҳолашда таҳлил қилиниши лозим бўлган томонлари

- Мамлакат иқтисодиётидаги ҳолатни сифатли аниқлаш, жамият нуқтаи назаридан мавжуд ҳолатни сақлаш ёки ривожлантириш;
- Иқтисодиётнинг кишилар учун мақбул турмуш шароитларини , шахсни ривожлантириш, ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий барқарорликни таъминлашга тайёрлиги ва имкониятлари;
- Ташқи ва ички таҳдидларга қарши туришга тайёрлиги ва имкониятлари;
- Иқтисодиёт ривожланишининг нормал шароитларини қўллаб-қувватлашга қодирлиги;
- Ноқулай омиллар таъсири шароитида иқтисодий, ижтимоий-сиёсий барқарорликни таъминлашга қодир бўлган иқтисодиёт ривожланиш даражаси;
- Иқтисодиётнинг ривожланишнинг ўзгарувчан шароитларига самарали мослашишга қодирлиги.

Реал сектор иқтисодий хавфсизлигини таъминлашнинг мақсадли функциялари

- Мақсадли функцияларни вазифаларнинг йўналишлари ва уларни чекловчи шароитларни ҳисобга олган ҳолда концептуал баён қилиш;
- Хусусий дастурлар тизими (тармоқ ва функционал даражаларда);
- Аниқ лойиҳа ва дастурлар;
- Хавфсизликни таъминлашнинг территориал дастурларини амалга оширишнинг ҳудудий даражалари

Хавфсизлик концепциясини амалга ошириш механизмининг Реал секторнинг барча соҳалари учун умумий қисмлари

- Стратегик тармоқларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш тизими
- Тўғридан-тўғри рағбатлантиришнинг турли шакл ва манбалари
- Инновацион-инвестицион потенциални максимал даражада рағбаилантириш

Кризисли цикл таҳлили

Бошланғиқ параметрлар: 1.Умуммиллий экспертизалар босқичи 2.Содир бўлиши мўмкин бўлганривожланиш режимларининг таҳлили 3.Дастлабки изоҳлар Вазиятнинг вариантли баҳоланиши (вариант №1, вариант№2) Молиявий-иқтисодий экспертизаси ўтказиш учун ахборотларни тайёрлаш
А)Зарарни баҳолаш, б)умумий апараметрларнинг ёмонлашуви, в)зарарларнинг сабаблари
Молиявий-иқтисодий экспертизалар босқичлари: 1.Кризисли вазиятлар молиявий параметрларини ҳисоблаш 2.Молиявий вазият ривожланиши сабаблари 3.Кризисли вазиятларнинг интеграл индикаторларини ҳисоблаш 4. Таъсирчанликни таҳлил қилиш
Комплекс экспертизалар босқичлари: 1.Ҳақиқий таҳдидларни аниқлаш 2.Таҳдидлар таҳсири даражаларини пасайтириш бўйича хўлоса ва қарорлар қабул қилиш

Иқтисодиётнинг реал сектори хавфсизлигига асосий таҳдидлар классификацияси

Тўғридан-тўғри (бевосита) таҳдидлар	Билвосита таҳдидлар
Ишлаб чиқаришнинг пасайиши (стагнация)	Маҳсулот рақобатдошлигининг пастлиги
Саноат таркибининг деформациялашуви	Экспортда хомашё улушининг ўстуворлиги
Асосий фондлар ёшининг катталиги	Техника ва технология импортига боғлиқлик (қарамлик)
Ишлаб чиқаришнинг паст техник-технологик даражаси	Инвестицияларни жалб этишда фонд бозорининг самарасизлиги, сўстлиги
Кўпгина тармоқларда инновацион фаолликнинг пастлиги; инновацион потенциални кризисли ёмонлашуви	Давлатнинг валюта, солиқ, божхона сиёсатининг самарасизлиги
Материал ва энергетик ҳажмкорликнинг ўсиши	Реал секторни кредит-банк қўллаб-қувватлагнинг кўчсизлиги
Ишсизликнинг ўсиши, кадрлар касб-малака даражасининг пасайиши	Капиталнинг мамлакатдан қочиши
Табиий-ресурс потенциалининг кўчсиз фойдаланиш	Тармоқлараро нарх диспаратетининг мавжудлиги
Корпоратив муносабатларнинг криминаллашуви, коррупция	Миллий ишлаб чиқарувчиларга протекционистьик давлат сиёсатининг мавжуд эмаслиги

Давлат саноат сиёсатининг чора-тадбирлари

ДСС фаоллаштиришнинг стратегик йўналишлари	И/ч ривожлантириш бўйича оператив-тактик чора-тадбирлар
Саноат сиёсатини стратегик коррективка қилиш	Амортизация ажратмаларидан тўғри фойдаланиш
и/ч га молия-банк хизмат кўрсатишини барқарорлаштириш	Йирик миллий лойиҳаларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш
Кадрлар тайёрлашни қўллаб-қувватлаш	и/ч ни тариф-нарах бўйича қўллаб-қувватлаш
Миллий и/ч қўллаб-қувватлаш бўйича фаол ташқи сиёсат юритиш	Протекционистик чора-тадбирлар (импорт поштиналари)
Тармоқларнинг ресурс потенциалини қўллаб-қувватлаш сиёсатини юритиш	и/ч дан ижтимоий юкламани олиш
Акционерлик жамиятларида давлат мўлкларини фаол бошқариш	Лицензия жараёнларини фаоллаштириш
	Импорт ўрнини босиш бўйича технологик занжирни қўллаб-қувватлаш
	Давлат буюртмаси

Такоррлаш учун саволлар

1. Иқтисодиёт реал сектори иқтисодий хавфсизлигини таъминлашнинг асосий методологияси нималардан иборат?
2. Реал сектор хавфсизлиги тизимининг концептуал асослари нималардан иборат?
3. Реал сектор иқтисодий хавфсизлигини таъминлашнинг мақсадли функцияларини изоҳлаб беринг.
4. Хавфсизлик концепциясини амалга ошириш механизми нималардан иборат?
5. Ўзбекистонда саноат сиёсати ва иқтисодий хавфсизликни таъминлаш йўллари изоҳлаб беринг.
6. Саноат соҳасида иқтисодий хавфсизликни таъминлаш йўллари нималардан иборат?
7. Қишлоқ хўжалиги соҳасида иқтисодий хавфсизлик қандай таъминланади?
8. Хизмат кўрсатиш соҳасида иқтисодий хавфсизлик қандай таъминланади?

8-МАВЗУ. ИҚТИСОДИЁТНИ ИННОВАЦИОН РИВОЖЛАНИШ ЙЎЛИГА ЎТИШИДАГИ ХАВФСИЗЛИК ШАРТЛАРИ

Режа

1. Инновацион иқтисодиётга ўтиш шароитида инвестицион хавфсизликни таъминлаш йўллари
2. Инновация ва инновацион иқтисодиёт тушунчасининг моҳияти
3. Инновацион хавфсизликни таъминлаш йўналишлари
4. Ўзбекистонда инвестицион ва инновацион хавфсизликни таъминлаш йўллари.

Инвестицион рискларнинг кучайиши, инвестиция муҳитининг ёмонлашуви ва инвестиция манбаларининг қисқариши, камайиши янги инвестицион хавф-хатарларнинг вужудга

келишига олиб келади. Бу эса иқтисодий пасайиш ва инқирозли ҳолатларнинг пайдо бўлишига олиб келади.

Инвестицион хавфсизлик инвестицион рискларнинг кучайишининг, инвестиция муҳитининг ёмонлашуви ва инвестиция манбаларининг камайишининг олдини олиш асосида инвестицияларни илмҳажмкор тармоқларга йўналтириш йўли билан инновацион иқтисодиётга ўтишни таъминлаш, мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш стратегияси мақсадларини амалга оширишга қаратилгандир.

Инвестицион хавфсизлик индикаторлари

- Иқтисодий ва инвестицион хавфсизликнинг умумлашган, комплекс индикатори- ЯИМ да жами инвестицияга йўналтириладиган жамғарманинг улуши ҳисобланади.
- Инвестицион хавфсизликнинг макроиқтисодий индикатори- инвестиция ўсиш суръатининг ЯИМ ўсиш суръатига нисбати.
- Инвестицион хавфсизликнинг макроиқтисодий индикатори-асосий капиталнинг чиқиб кетишини инвестициялаш йўли билан асосий капитални янгиланиш даражаси

Инвестицион хавфсизликнинг риск омилларини ҳисобга олган ҳолдаги асосий индикаторлари

критериялар	Индикаторлар	Риск омиллари
Иқтисодий ўсишнинг динамикаси ва сифати	1)ЯИМ ва ЯҲМда ялпи инвестиция жамғармасининг улуши	макроиқтисодий
	2)Инвестициялар ва ЯИМ, тармоқ ва ҳудуд маҳсулотлари ўсиш суръатлари нисбати	макроиқтисодий
	3) Асосий капиталнинг янгиланиш ва модернизация қилиш даражаси	макроиқтисодий
	4) Қўшимча индикаторлар	
Иқтисодий ривожланиш ва мувозанатли бозор алоқалари	1)Илмталаб и/ч инвестициялашнинг тармоқ ўсворликлари	Мезоиқтисодий (ҳудудий ва тармоқлар)
	2)Хўжалик объектларини жойлаштириш ва инвестициялашнинг ҳудудий ўсворликлари ва ижтимоий соҳаларни ривожлантириш	Мезоиқтисодий
	3)Ҳудудлараро ва тармоқлараро бозор алоқаларини ривожлантириш ўсворликлари	Мезоиқтисодий
	4) Қўшимча индикаторлар	

давоми

Даромадлар (рентабеллик) ва ишлаб чиқариш самарадорлиг ининг ўсиши устуворликлар и	1)Инвестицион лойиҳалар қопланиши ва рентабеллиги	Микроиқтисод ий (корхона, компания, корпорация)
	2)ЯИМ ўсиши ва бюджет самарадорлигига улуш қўшиш	Микроиқтисод ий
	3)Маҳсулотнинг илмҳажмкорлиги ва рақобатбардошлигининг ўсиши	Микроиқтисод ий
	4) Қўшимча индикаторлар	

Инвестицион хавфсизлик индикаторларини баҳолашдаги инвестиция рисклари омиллари

Рискларнинг макроиқтисодий омиллари (макродаража)	Объектнинг жойлашиш жойини танлаш билан боғлиқ риск омиллари (мезодаража)	Хўжалик бошқаруви ва молиялаштириш рисклари омиллари (микродаража)
Давлат-сиёсий рисклар ва иқтисодий механизм беқарорлиги (қонунчилик)	Хўжалик фаолияти ва тармоқ рискларининг устувор йўналишлари	Капиталнинг ўта концентрациялашуви ёки инвестицияларнинг сочилиши)
Ижтимоий-иқтисодий стратегия устуворликлари ва ижтимоий шароитларнинг беқарорлиги	Объектларни жойлаштириш ва маҳаллий ҳудудий рисклар	Турли инвесторларни жалб этишда молиявий ресурсларнинг баланслашмаганлиги
Ташқи иқтисодий алоқалар ва тармоқлараро хўжалик тузилмаларидаги кўзда тутилмаган ўзгаришлар	Ички ҳудудий ва тармоқ ичидаги риск омиллари	Инвестицион ва қурилиш лағлари ўзгариши (вақт риси)

ДАВОМИ

Бозор конъюктурасининг беқарорлиги ва иқтисодий ва молиявий ҳолатнинг дағи кўзда тутилмаган ўзгаришлар	Ҳудудлараро ва мамлакатлараро алоқалар	Ликвидлик ва асосий капитал сифати; эмиссион рисклар
Инфляцион рисклар, ишлаб чиқаришнинг монополашуви, базавий иқтисодий вазиятнинг беқарорлиги	Тармоқлараро алоқалар ва уларнинг барқарорлигини таъминлаш	Операцион рисклар
Экологик ва форс-мажор рисклар	Хизмат кўрсатувчи инфратузилма	Кредит маблағларини жалб этиш
Бошқа риск омиллари		

Инвестицион хавфсизликни таъминлаш учун қуйидаги вазифаларни амалга ошириш лозим бўлади:

- -истикболли инвестициялаш йўналишларини танлаш ва иқтисодиётни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш стратегиясини хавфсиз амалга ошириш;
- -асосий фондларни такрор ишлаб чиқариш ва модернизация қилишни ҳамда асосий капитални инновацион жамғаришни хавфсиз инвестициялаш учун бозор ва иқтисодий шароитларини вужудга келтириш;
- -ташкилий-бошқариш функцияларини барқарор ва хавфсиз бажариш шароитларини таъминлайдиган барқарор институционал тузилмаларни вужудга келтириш;
- -инновацион жараёнлар хавфсизлигини ва уларнинг самарадорлигини ишончли даражада таъминлашга қодир бўлган юқори профессионал илмий-ташкилий иқтисодиёт тузилмаларини яратиш;
- Хавфсизлик талабларини ҳисобга олган ҳолда инвестицион фаолият самарадорлигини комплекс баҳолаш ва таҳлил қилишнинг методологик тизимини илмий асослаш;
- -новацияларни инвестициялаш учун кредит маблағларини жалб қилишнинг хавфсизлигини ва ҳимоялаш тизимини шакллантириш;
- -инновацияларга инвестиция киритган хусусий ва хорижий инвесторларнинг ҳуқуқларини қонуний-ҳуқуқий жиҳатдан ишончли ҳимоялаш усулларини танлаш;
- -инвестицион фаолиятни ишончли суғурталаш тизимини шакллантириш;
- -инновацион иқтисодиётга ўтишда солиққа тортиш тизимини оқилоналаштириш;
- -ижтимоий соҳа объектларини устувор равишда куришни таъминлаш мақсадида ижтимоий йўналтирилган инвестицион фаолиятни рағбатлантириш;
- -экологик хавфсизликни таъминлаш учун табиатни асрашга қаратилган махсус инвестицион тадбирларни амалга ошириш.

Й.Шумпетер: “Инновация – бу мавжуд жараёнга янгича қараш, ёндашув бўлиб, замонавий кашфиёт ва ишланмани ёки инсоният фаолияти билан боғлиқ бўлган янги ишлаб чиқаришни маълум бўлган қандайдир жараёнга қўллашдир.”, -дея таъкидлайди.

“Инновация-бу янгилик, кашфиёт ва ихтиролар орқали янги маҳсулот, хизмат яратиш ва жараёни вужудга келтиришдир. Инновацион фаолият натижасида новация (лотинча “novation”) яъни ўзгариш, янгиланиш жараёни содир бўлади.

Новация – бу олдин амалиётда бўлмаган янги ихтиро, янги ходиса, янги ҳолат бўлиб ижтимоий эҳтиёжларни қондиришнинг янги усули сифатида юзага чиқади.

Инновацион фаолият йўналишлари

Инновацион хавфсизликнинг муҳим индикаторлари

Инновацион хавфсизликнинг муҳим индикаторлари

Критериялар	индикаторлар
Инновациялар натижасида ЯИМ суръатининг ўсиши	Инновациялар натижасида ЯИМ нинг ўсиши
Инновациялар натижасида илмҳажмкор маҳсулотлари/ч ошиши	ЯИМда илмҳажмкор маҳсулотларнинг улуши
Инновациялар натижасида ишлаб чиқариш самарадорлигининг ўсиши	1. Меҳнат унумдорлигининг ўсиши
	2. Фондлар тушумининг ўсиши
	3. Материаллар тушумининг ўсиши
Ишлаб чиқаришнинг ресурс ва энергия сиғимининг ўсишини чегаралаш (камайтириш)	1. Маҳсулот бирлигига муҳим материаллар турлари харажати камайтириш. 2. Маҳсулотларнинг энергия сиғимини пасайтириш
Экологик хавфсизликни ошириш	экологик

Инновация сиёсати – бу давлат тузилмаларининг инновация жараёнларини фаоллаштириш ва улар ижтимоий-иқтисодий самарадорлигини ошириш билан боғлиқ ҳолда иқтисодиёт ва умуман жамиятга таъсир кўрсатишга қаратилган мақсад ҳамда усуллар мажмуасидир

Инновация сиёсатининг асосий йўналишлари қуйидагилардан иборат:

- а) миллий маҳсулот рақобатбардошлиги ортишини таъминлайдиган инновация фаоллигини кучайтириш;
- б) замонавий технологиялар асосини ташкил этадиган инновацияларни бутун чоралар билан қўллаб-қувватлаш;
- в) янги маҳсулотлар ва илғор техникавий ишланмаларга асосланган технология яратиш ҳамда кейинчалик уларни моддий ишлаб чиқариш соҳасида жорий этиш учун илмий-тадқиқот ва конструкторлик лойиҳаларини молиялаштириш;

г) инновация фаолиятини давлат томонидан тартибга солишни рақобатбардош бозор инновация механизми самарали амал қилиши ва интеллектуал мулкни ҳимоялаш билан қўшиб олиб бориш;

д) инновацияларни амалга ошириш учун ишлаб чиқариш ва умуман иқтисодийнинг техникавий даражасини тубдан ўзгартиришга қаратилган қонунчилик ва ахборот асосини яратиш;

е) технологияларнинг халқаро ва минтақалараро трансферти, халқаро инвестициявий ҳамкорлик, миллий инновация тадбиркорлиги манфаатларини ҳимоя қилишга қўмаклашиш

Инновацион иқтисодийга ўтишда қуйидаги индикаторларнинг зарурий чегарасини киритиш лозим

- меҳнат унумдорлигининг ўсиши иқтисодий натижа (соф даромад) ўсишининг бирлигига нисбатан камида 1,5 мартага, машинасозликнинг илмҳажмкор тармоқларда 2 мартадан кам бўлмаган ўсишига эришиш;
- фондлар тушумининг ўсиши иқтисодий натижа ўсишининг бирлигига илмҳажмкор тармоқлар учун 5%, иқтисодийнинг бошқа соҳалари учун минимум 10%дан кам бўлмаслиги лозим;
- Ресурслар сифмининг пасайиши иқтисодий натижа ўсишининг бирлигига иқтисодий реал секторининг барча тармоқлари учун 10%дан кам бўлмаслиги керак

Инновацион иқтисодийга ўтиш йўлида Ўзбекистонда қуйидаги муаммолар сақланиб қолмоқда:

-республикадаги инновацион фаолият субъектлари (Фанлар академияси, илмий-текшириш институтлари, таълим, олий таълим муассасалари, илмий ишлаб чиқариш марказлари ва бошқалар)нинг инновацион иқтисодийни шакллантиришдаги ҳаракатларининг суғлиги, замон талабига жавоб бермаслиги;

-инновацион иқтисодийга ўтишда талаб этиладиган инфратузилманинг ҳудудлар кесимида номутаносиб, нотекис ривожланганлиги;

-республикада фан-техника тараққиёти соҳасида эришилган илмий натижалар, янгиликлар, ихтиролар, техника ва технологияларни иқтисодий амалиётга татбиқ этишнинг самарали механизмини ҳанузгача яратилмаган ;

-миллий иқтисодийни инновацион ривожланиш релсига ўтказишнинг стратегик режаси, дастурининг ишлаб чиқилмаганлиги ҳамда ҳўжалик амалиётида истиқболли прогнозлаш, режалаштириш, моделлаштириш ва дастурлаш усуллариининг қўлланилмаётганлиги;

-инновацион лойиҳаларни молиялаштиришга кам маблағнинг ажратилиши, моддий, илмий-техникавий базанинг заифлиги ва ишлаб чиқариш қувватларининг етишмаслиги;

-ҳодимлар томонидан ишлаб чиқариш жараёнида бўлаётган янгиликлар ва ўзгаришларга қаршилиқ кўрсатиш ҳолатининг мавжудлиги.

Инновацион иқтисодийга ўтиш учун қуйидагиларни амалга ошириш лозим:

1.Хавфсиз, ишончли инвестиция жараёнларини амалга ошириш стратегияси ва методологиясини асослаш.

2.Хавфсиз инвестицион сиёсат механизми илмҳажмкор маҳсулотларни ишлаб чиқаришни кенгайтириш учун иқтисодийнинг институционал тузилмаларини такомиллаштиришнинг устуворликларига йўналтирилиши керак.

- 3.Инвестицияларнинг барқарор ва ишончли манбаларини шакллантириш механизмини яратиш мақсадга мувофиқдир.
- 4.Инвестицион хавфсизликни рағбатлантирувчи солиқ-бюджет, пул-кредит тизимини шакллантириш.
5. ижтимоий йўналтирилган инвестицион сиёсатни амалга ошириш.

Давлатнинг инновацион сиёсати инновацион фаолиятни қўллаб-қувватлаш ва рағбатлантириши учун қуйидагиларни амалга ошириш лозим:

- 1)инновацион ривожланиш фондлари учун имтиёзларни кенгайтириш;
- 2)илмий-амалий лойиҳалар, ишланмаларга, илмий тадқиқот ишларига имтиёзларни кенгайтириш;
- 3)инновацион инфратузилмаларни, инновациялар ва илмий ютуқлар бозорини ривожлантириш;
- 4)кадрлар тайёрлаш ва малакасини оширишни давлат томонидан рағбатлантириш;
- 5)миллий фан хавфсизлигини таъминлаш ва илмий ғоя ва интеллектуал салоҳиятни давлат томонидан ҳимоя қилишни кучайтириш.

Такрорлаш учун саволлар

- 1.Инновация ва инновацион иқтисодиёт тушунчалари қандай таърифланади?
- 2.Инвестицион хавфсизлик деганда нимани тушунаси?
- 3.Инвестицион хавфсизлик қандай таъминланади?
4. Инновацион хавфсизлик нима?
- 5.Инновацион иқтисодиётга ўтиш шароитида инвестицион хавфсизликни таъминлаш йўллари нималардан иборат?
- 6.Инновацион хавфсизликни таъминлаш йўналишларини изоҳлаб беринг?
- 7.Ўзбекистонда инвестицион хавфсизликни таъминлаш қандай йўналишларда амалга оширилади?
- 8.Ўзбекистонда инновацион хавфсизликни таъминлаш йўллари нималардан иборат?.

9-мавзу. ХЎЖАЛИК ФАОЛИЯТИНИНГ ПУЛ-МОЛИЯ СОҲАСИДАГИ ИҚТИСОДИЙ ХАВФСИЗЛИК

Режа

- 1. Молия муассасаларининг иқтисодий манфаатлари, молиявий оқимларга таҳдидлар**
- 2.Пул муомаласи соҳасидаги иқтисодий таҳдидлар**
- 3. Молия, пул-кредит тизимида иқтисодий хавфсизликни таъминлаш дастаклари**
- 4. Пул муомаласини мустаҳкамлаш ва банклар хавфсизлигини таъминлашнинг устувор йўналишлари**

Бозор муносабатларига ўтиш шароитида тижорат ҳисоби асосида фаолият юритувчи молиявий муассасалар тизими шаклланади. Улар жумласига банклар, биржалар, суғурта компаниялари, инвестицион фондлар ва бошқа иқтисодий-молиявий муассасалар киради. Молия иқтисодий сиёсатнинг ва иқтисодиётни давлат томонидан тартибга солишнинг дастурига айланади.

Шу боисдан молия соҳасини мустаҳкамлаш қуйидаги вазифаларда ўз ифодасини топган:

- умумдавлат устуворликларидан келиб чиқиб, молиявий ресурсларни қайта тақсимлаш самарадорлигини ошириш;

- ҳисоб-китоб интизомини мустаҳкамлаш ва солиқ тизимини такомиллаштириш, солиқлар сонини камайтириб, унинг йиғилишини ошириш;

- пул массасидан фойдаланиш устидан назорат қилишнинг самарали механизминини яратиш;

- банк тизимининг ишончли амал қилишини таъминлаш.

Банкларнинг самарали фаолият юритишининг муҳим шартлари, яъни кўзлаган манфаатлари қуйидагиларда намоён бўлади:

- молиявий бозорда банк хизматлари рентабеллигини таъминлаш. Бунинг учун миқдорлар ва фойдали инвестицион лойиҳалар учун рақобат кураши олиб борилади;

- ликвидликни таъминлаш;

- миқдорларнинг кўрсатилаётган хизмат кўлами, таркиби ва сифати бўйича эҳтиёжи ҳамда талабини максимал тарзда қондириш. Бу унинг бизнес алоқаларини мустаҳкамлаш манфаатига мос келади;

- банк омонатчилари ва кредиторларининг манфаатларини ҳимоя қилиш. Бунда, албатта, мажбурий нормативлар ва тартиб-қоидаларга қатъий риоя қилиниши лозим бўлади;

- иқтисодий хавфсизлик талабларига риоя қилиш.

Мамлакатдан капиталнинг қочишига валютавий тартибга солишдаги тартиббузарликлар ҳам сабаб бўлади. Уларни қуйидагича тавсифлаш мумкин:

- руҳсат этилган банкларни четлаб, резидентлар ва норезидентлар ўртасида ҳисоб-китоблар қилиш, хорижий валюта сотиш ва сотиб олиш бўйича валюта операцияларини амалга оширишдаги қонунбузарликлар;

- марказий банкнинг лицензиясиз валюта операцияларини амалга ошириш бўйича тартиб ва қонунбузарликлар;

- молиявий кредитлар олиш ва бериш, экспорт–импорт операциялари бўйича тўлов муддатларини чўзиш билан боғлиқ қонунбузарликлар;

- резидент ва норезидентлар ўртасидаги валюта операцияларини тўлиқ ва объектив ҳисобга олишнинг йўлга қўйилмаганлиги билан боғлиқ қонунбузарликлар.

Мамлакатдан капитал қочишининг олдини олиш ва молиявий муҳитни соғломлаштириш учун қуйидаги ташкилий-иқтисодий чора-тадбирлар амалга оширилади:

- мамлакатда инвестицион муҳитни яхшилаш, инвестицияларни иқтисодиётга жалб этишни рағбатлантириш тизимини такомиллаштириш орқали инвестицион жозибадорликни юксалтириш. Оқибатда, капитални четга чиқариш камайиб, хориждаги ватандошларимиз ҳисобидаги маблағларнинг юртимизга қайтиш жараёни юз беради;

- аҳолининг банкларга ишончини тиклаш ва мустаҳкамлаш чора-тадбирларини амалга ошириш;

- миллий валютадаги жамғармаларнинг кўпайиши ҳамда уларни инвестицияларга айланишини рағбатлантириш тизимини яратиш;

- молиявий оқимларни боғжона, валюта, банк назоратининг шакл ва воситалари, усулларини такомиллаштириш;

- капиталнинг экспорт ва импортини тартибга солишнинг ҳуқуқий-меъёрий базасини такомиллаштириш ва кенгайтириш.

2.Пул муомаласи соҳасидаги иқтисодий таҳдидлар

Пул муомаласи товарлар ва хизматлар айланмасига воситачи сифатидаги пул ҳаракатини ифодалайди. Пул айланмаси товарлар реализацияси ҳамда капитали ҳаракатига хизмат қилади. Пул тизимининг энг муҳим компонентлари қуйидагиларда намоён бўлади:

- миллий пул бирликлари бўлиб, уларда товар ва хизматларнинг нархлари ифодаланади;

- кредит ва қоғоз пуллар, монеталарқонуний тўлов воситалари ҳисобланади;

- пул эмиссияси тизими, яъни пулни муомалага чиқаришнинг қонуний ўрнатилган тартиби;

- пул муомаласини тартибга солувчи давлат бошқаруви органлари.¹

Пул муомаласидаги қонунбузарлик, жиноий, ўғрилик ҳолатларининг вужудга келишига қуйидагилар қулай шароит яратади:

- инфляциян жараёнларнинг кучайиши;

- даромадларни декларация қилиш тизиминининг етарли ривожланмаганлиги;

- хорижий валюталар муомаласининг тартибга солинмаганлиги;

- банк ва молиявий муассасалар томонидан пул маблағларини ҳуқуқий ҳимоя қилишнинг бўшлиғи;

-ҳисоб-кассаоперацияларининг такомиллашмагани ҳамда пул тўловлари муддатларининг атайин чўзиб юборилиши ҳолатлари.

Ўтиш даврини бошидан кечираётган мамлакатларда нодавлат банк тизими ва фонд биржалари, инвестицион фондларнинг ривожланиши ҳамда давлат назоратининг етарли даражада эмаслиги турли криминоген омилларни вужудга келтиради:

- давлатнинг пул-кредит сиёсатидаги зиддиятлар, молиявий муносабатларни тартибга солишдаги узилиш ва камчиликлар;

- пул-кредит тузилмаларини ташкил этиш ва уларни тугатишга бўлган талаблар ҳамда ҳўжалик субъектлари билан ўзаро муносабатлари тартиб-қоидаларининг етарли даражада такомиллашмаганлиги;

- дастлабки банк капитали манбаининг қонунийлигини ҳуқуқий жиҳатдан назорат қилишнинг мавжуд эмаслиги;

- жиноий йўллар билан топилган маблағларни легаллаштиришга тўсқинлик қилувчи механизмнинг мавжуд эмаслиги;

- банклар ўртасидаги ўзаро ҳисоб-китобларнинг такомиллашмаганлиги.

Товламачилик, жиноий ҳаракатларга сабаб бўлувчи ташкилий-ҳўжалик омиллари ва шарт-шароитлари ҳам мавжуд бўлиб, уларни баъзилари қуйидагиларда ўз ифодасини топган:

- тўлов ҳужжатларидан фойдаланадиган банкларни сақлаш устидан назоратнинг йўқлиги;

- банкларнинг сохта муҳр, штамп ва ҳужжат нусхаларини компьютер ёрдамида тайёрлаш имкониятларининг мавжудлиги;

- банкнинг мансабдор шахслари томонидан нақд пул беришни чекловчи қоидаларнинг бузилиши, авизоларни олдиндан текширмасдан тушган маблағларнинг имтиёзли конвертация қилиниши;

- тижорат банкларининг айрим раҳбарлари томонидан ноқонуний операцияларни яшириш, кейинчалик тушган пул маблағларини ҳуқуқий шахс мақомидаги мижозларнинг ҳисоб рақамларига кўчириш ҳоллари;

- тижорат банкларининг айрим раҳбарлари ўз ҳисобларига тўлов ҳужжатларининг ҳақиқий ёки сохталигидан қатъи назар катта миқдорда пул маблағларининг келиб тушишидан манфаатдор бўладилар. Чунки пул кўчирганлик ёки узатилганлиги учун улар катта миқдорда коммиссион ҳақ оладилар.

Жиноий хатти-ҳаракатларнинг олдини олиш, уларга қарши курашиш учун махсус хавфсизлик хизматларини ташкил этиш ҳамда хавфсизликни таъминлашга катта эътибор қаратиш лозим бўлади.

3. Молия, пул-кредит тизимида иқтисодий хавфсизликни таъминлаш дастаклари

Иқтисодиёт нормал амал қилиши учун молиявий маблағлар унинг соҳалари, тармоқлари, ҳудудлари бўйича тақсимланади. Буларнинг барчаси ҳужжатлар айланмаси,

¹ Курс экономической теории: учебник.—4-е доп. и перераб. изд. — Киров: «АСА», 1999, — с. 413-414.; Иқтисодий билим асослари. Ўқув қўлланма. —Т.: Akademiya, 2010. 240-245-бетлар.

ҳисоботлар ва иқтисодий ахборотларда қайд этилади ҳамда ўз ифодасини топади. Шу боисдан молия соҳасидаги хавфсизликни таъминлаш учун, авваламбор, молиявий ҳужжатларнинг умумўрнатилган ҳуқуқий-меъёрий талабларга мувофиқлигини текшириш лозим бўлади. Ушбу умумий талаблар қуйидагилардан иборат:

- зарурий реквизитларни, яъни ҳужжатлар учун қонун, амалдаги тартиб- қоидаларга мувофиқ мажбурий маълумотлар бўлишини белгилаш;

- муҳр ва штампларнинг аниқлиги;

- ҳужжатларда тузатиш, қўшимча ёзувлар, хатолар, унинг турли нусхалари мазмунининг ҳар хил бўлишига йўл қўймаслик;

- мансабдор шахслар имзосининг мослиги ва бошқалар;

- барча ҳужжатлар синчиклаб ўрганилиши, таҳлил қилиниши, текширилиши керак.

Ушбу маълумотларга эга бўлиш ҳамда хавфсизликни таъминлаш учун унинг ишончли тизимини ишлаб чиқиш ва жорий этиш лозим бўлади. Бунинг учун эса қуйидагилар кўзда тутилиши лозим:

- банк ва унинг ҳар бир бўлинма(филиал)ларида хавфсизликни таъминлашнинг ташкилий тузилмаларини вужудга келтириш;

- ахборотларни ўғирлаш, йўқ қилиш мақсадида уни олишнинг потенциал имкониятларини мунтазам равишда ўрганиш ва баҳолаш;

- ахборотлар хавфсизлигини таъминлаш бўйича услубий, ташкилий- меъёрий ҳужжатларни ишлаб чиқиш ҳамда уларнинг талабларини бажармаганлик учун жавобгарликка тортиш чора-тадбирларини қабул қилиш;

- ахборотларни ҳимоя қилишнинг ташкилий-техник, дастурий чора- тадбирлари, воситаларини махсус ташкилотлар ёрдамида ишлаб чиқиб, жорий этиш;

- ахборотларни ҳимоялаш тизимини аттестация қилиш, унинг амал қилинишини мунтазам назорат қилиш;

- ахборотлар хавфсизлигини таъминлаш бўйича банк мутахассисларини тайёрлаш;

- ҳужжатлар, бланклар, муҳр, штампларни сақлашнинг ҳимоя чораларини кўриш, расмийлаштирилмаган шартнома лойиҳалари ва бошқа ҳужжатларнинг ўз вақтида қайтарилишини таъминлаш;

- молиявий ҳужжатлар бўйича ички ва ташқи аудиторларлик текширувлари ўтказиш;

- банк операциялари бўйича рискларни аниқлаш ва баҳолаш¹.

Капиталнинг етарлилик кўрсаткичи ва ҳар бир қарз олувчи учун рискни максимал миқдорини аниқлаш муҳим ҳисобланади². Алоҳида миқдорнинг рискини аниқлаш учун банк томонидан хўжалик субъектларининг кредит котиловкаси тузилади. Шунингдек, банклар рискларни бошқаришлари керак бўлади.

4. Пул муомаласини мустаҳкамлаш ва банклар хавфсизлигини таъминлашнинг устувор йўналишлари

Ўзбекистонда валюта тизимининг асосини ўзбек сўми ташкил этади. У 1994 йил 1 июлдан ягона қонуний тўлов воситаси ҳисобланади. Миллий валюта сўмининг барқарорлигини таъминлаш ва унинг қадрини ошириш халқ фаровонлигини ҳамда иқтисодий хавфсизликни таъминлашда муҳим аҳамият касб этади. «Миллий валютанинг барқарорлиги, унинг ички бозорда эркин алмашинуви, - деган эди юртбошимиз Ислом Каримов, - етарли миқдордаги рақобатбардош маҳсулотлар, зарур резервлар орқали таъминланади»¹. Бунга эришиш учун Ўзбекистонда аниқ вазифаларни ҳал этишга қаратилган тўртта алоҳида дастур қабул қилиниб, амалга оширилмоқда.

Ушбу дастурлар тўплами қуйидагилардан иборат:

¹ Курс экономической теории : учебник.- 4-е доп. Перераб. Изд. – Киров: «АСА», 1999, – с. 179-186

² Балтроп К., Макнотон Д. Банки на развивающихся рынках. Т.2. Интерпретирование финансовой отчетности. – М., Финансы и статистика, 1994, - с. 204.

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида. - Т.:Ўзбекистон, 1995.218-б.

1. Сўмнинг харид қувватини ошириш учун республика ички бозорини мумкин қадар тезроқ истеъмол моллари билан тўлдириш чора-тадбирларини кўриш.

2. Валютанинг барқарор амал қилиши, унинг етарли валюта захирасини вужудга келтириш.

3. Ҳар бир корхона, ҳар бир киши ишлаб топган сўмни қадрлашини, ҳурматлаши, фахрланиши учун шарт-шароит яратиш. Бунинг учун қатъий молиявий-кредит сиёсатини изчиллик билан ўтказиш лозим бўлади.

4. Миллий валютани мустаҳкамлаш учун инфляцияга қарши пухта ўйланган сиёсат ўтказиш.

5. Республикамизда пул-кредит сиёсатининг асосий мақсади инфляцияни паст даражада ушлаб туриш ва сўмни барқарор айрибошлаш курсини таъминлашга қаратилган. Бу вазифалар макроиктисодий барқарорликни мустаҳкамлаш ва иқтисодий ўсишни рағбатлантиришга йўналтирилган умумиктисодий сиёсат билан узвий боғланган. Марказий банк пул-кредит сиёсатининг воситалари сифатида очиқ бозорда қимматли қоғозлар операцияси, ички валюта бозоридаги операциялар, қайта молиялаштириш ставкаси ва тижорат банкларига мажбурий захира талаблари воситаларини ишга солмоқда.

Ўзбекистонда Марказий банкнинг тижорат банкларини назорат қилиш билан боғлиқ фаолиятининг қуйидаги асосий йўналишлари қонун билан мустаҳкамланди:

- банк тизимининг хавфсизлиги, барқарорлиги ва самарадорлигини таъминлаш;
- банklar фаолиятини лицензиялаш жараёнида банк соҳасига фақатгина ишончли банklarнинг кириб келишини таъминлаш;
- тижорат банklarининг Марказий банкка ҳисобот бериш ва назорат жараёнида зарур маълумотларни очиқ тақдим этишини йўлга қўйиш;
- муаммоли банklar фаолиятига ўз вақтида таъсир ўтказиш ва уларнинг муаммоларини тезлик билан ҳал этиш;
- банк тизимида соғлом рақобат муҳитини яратиш;
- зарур ҳолатда, банк тизимига минимал даражада салбий таъсир кўрсатган ҳолда алоҳида банklarни тугатиш чораларини кўриш.

Республикамизда банк назорати уч услубда - лицензиялаш, масофадан назорат қилиш ва жойларга чиқиб текшириш орқали амалга оширилади¹.

Ўзбекистоннинг валюта сиёсати қуйидагиларга қаратилган:

- мамлакатнинг валюта – молиявий ҳолатини мустаҳкамлаш, унинг тўлов қобилиятига ва кредитга лаёқатлигига эришиш;
- инфляцияни «жиловлаш»;
- чет эл капиталини жалб этиш;
- иқтисодиётнинг «долларлашуви»га йўл қўймаслик;
- ўзбек сўмининг мавқеини мустаҳкамлаш ва унинг тўлиқ конвертациясига эришиш.

Бу сиёсат валютавий чеклашлар, валюта курсини тартибга солиш, олтин-валюта захираларини ошириш, сўмнинг конвертацияланиш жараёнларини бошқариш кабиларда намоён бўлади¹.

Молия-кредит соҳасида банklar хавфсизлигини таъминлашнинг ташкилий-бошқариш чора-тадбирларини амалга ошириш муҳим аҳамият касб этади. Улар қуйидагиларни ўз ичига олади:

- банklarнинг манфаат ва ҳуқуқларини қонуний ҳимоя қилиш;
- банк билан боғлиқ вазиятларни тавсифловчи маълумотларни тўплаш, таҳлил қилиш, баҳолаш ва башорат қилиш;
- шерикларни, мижоз ва рақобатларни ўрганиш;

¹Ўзбекистон Республикаси банк тизими / Муаллиф: Ф.М.Муллажонов (ва бошқа). Ф.М.Муллажановнинг умумий таҳрири остида. Тўлдирилган иккинчи нашри. –Т.: Ўзбекистон, 2011. -154-бет.

¹ Бозор иқтисодиёти назарияси ва амалиёти. Олий ўқув юртлари магистрантлари учун дарслик. – Т.:Ўқитувчи, 2000.180-б.

- хавфсизликка таҳдид солувчи манбалар, субъектларни ифодаловчи шахслар томонидан банкка ва унинг ходимларига бўлган қизиқишни ўз вақтида аниқлаш. Улардан ҳимояланиш чораларини кўриш;

- банкка иқтисодий шпионаж, ташкилий жиноий гуруҳ вакилларининг кириб олишига йўл қўймаслик;

- банкка жиноий мақсадларда техник, яъни алоқа компьютер тармоғи орқали кириб олишга тўсқинлик қилиш;

- банк ходимларини турли тажовузлардан ҳимоя қилиш;

- молиявий ва моддий мол-мулк, тижорат сири ҳисобланган ахборотларни, маълумотларни қўриқлаш;

- бино, иншоот, банк территорияси ва транспорт воситаларини қўриқлаш;

- молиявий фаолият стратегияси ва тактикасини ишлаб чиқиш;

- оммавий ахборот воситалари, ҳамкорлар ва мижозларда банк тўғрисида ижобий фикр, тасаввур уйғотиш;

- банк ва унинг ходимларига айрим ташкилот ва шахслар томонидан етказилган моддий ва маънавий зарарни қоплаш учун шароитлар яратиш;

- хавфсизлик тизимининг самарали фаолият юритишини мунтазам назорат қилиш.¹

Асосий таянч тушунчалари

Молия, молия тизими, молия ресурслари, молия оқимлари, пул, пул муомаласи, инфляция, кредит, банк, банк кредити, инвестицион ресурслар, капитал, капиталнинг қочиши, қалбаки пул чиқариш, иқтисодий товламачилик, асоссиз кредит бериш, пул-кредит сиёсати, валюта сиёсати.

Такрорлаш учун саволлар

1. Молиявий муассасаларнинг иқтисодий манфаатлари ва уларнинг намоён бўлиш шакллари нималардан иборат?
2. Молиявий облигация нима?
3. Молиявий муассасалар манфаатларига қандай иқтисодий таҳдидлар хавф солади?
4. Мижозлар томонидан молиявий муассасаларга қанчалик ишонч билдиришини аниқлашга имкон берувчи мезонлар қайси?
5. Молиявий оқимлар нима?
6. Капиталнинг қочиши сабаблари нималарда ифодаланади?
7. Капитал қочишининг олдини олиш ва иқтисодий хавфсизликни таъминлаш учун қандай ишларни амалга ошириш керак?
8. Молия, пул муомаласи ва кредит соҳасидаги товламачилик нималарда намоён бўлади?
9. Пул муомаласи соҳасида хавфсизликни қандай таъминлаш лозим?
10. Ўзбекистонда миллий валюта-сўмнинг қадрини ошириш ва пул муомаласини мустаҳкамлаш учун нималар қилиш зарур?
11. Валюта сиёсатининг мазмуни ва мақсадларини айтиб беринг?
12. Банкларнинг иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш учун қандай амалий чора-тадбирлар амалга оширилади?

10-мавзу. ЭНЕРГЕТИКА СОҲАСИДА ХАВФСИЗЛИКНИ ТАЪМИНЛАШ

1. Энергетика ва энергия ташувчиларнинг иқтисодий ресурс сифатидаги моҳияти ва аҳамияти

¹ Экономическая безопасность хозяйственных систем. Учебник.-М.: Изд-во РАГС. 2001. -с. 364- 365. Қаранг: Савинская Н.А. Устойчивость и экономическая безопасность банковской системы России. СПб., 1999; Экономическая безопасность: производства финансы-банки./под. Ред. Сенчагова В.К. – М., ЗАО, Финститинформ, 1998.

2. Энергетика хавфсизлигининг моҳияти ва уни таъминлашнинг аҳамияти

3. Энергетика хавфсизлигини таъминлаш йўналишлари

Энергия (юнонча “energia” – ҳаракат, фаолият) – ҳар қандай кўринишдаги материя, хусусан, жисм ёки жисмлар тизимини ташкил этувчи зарралар ҳаракатининг ҳамда бу зарраларнинг ўзаро ва бошқа зарралар билан таъсирларининг миқдорий ўлчови.

Энергетика – энергиянинг ҳар хил турларини ҳосил қилиш, уларни бир турдан иккинчи турга ўзгартириш, муаяин масофага узатиш ва етказиб бериш, улардан барча соҳаларда фойдаланиш ҳамда шулар билан боғлиқ назарий ва амалий муаммоларни ҳал қилишни ўз ичига олган халқ хўжалиги, фан ва техника соҳасидир. Кўмир, нефть, табиий газ, торф, ўтин, сланец, сув, электр ва ядро энергияси, шамол ва қуёш энергияси **энергия ресурслари** ҳисобланади.

Мамлакат гидроэнергетикасининг истиқболдаги тараққиёти, асосан, кичик сув ҳавзалари гидроресурсларидан фойдаланиш билан боғлиқ.

“Энергетик хавфсизлик” ва “энергетик мустақилик” тушунчалари ҳар бир мамлакат учун ўта муҳим бўлиб, аҳолисининг яшаш тарзига катта таъсир кўрсатади. Шунинг учун баъзи саволлар пайдо бўлиши табиий: замонавий дунё ва ҳар бир давлатни бирламчи энергия манбаи заҳираси қай миқдорда, бу заҳираларнинг қанча вақтга етиши, уларнинг оқилона ишлатилиниши, энергетикани атроф муҳитга таъсири ва ҳ.к.

12. Энергетика хавфсизлигининг моҳияти ва уни таъминлашнинг аҳамияти

Миллий, шу жумладан, иқтисодий хавфсизликнинг муҳим таркибий қисмларидан бири энергетик хавфсизликдир. Энергетик хавфсизлик бутун жаҳон, жамият, мамлакат ва фуқароларнинг ҳамда улар иқтисодиётининг ички ва ташқи таҳдид омиллари таъсирида иқтисодий жиҳатдан олиши мумкин бўлган миқдор ва маълум сифат даражасидаги ёқилғи-энергетик ресурсларининг камёб бўлиб, етишмай қолишидан ҳимояланган ҳолатидир (1-чизма).

“Энергетик хавфсизлик” тушунчаси моҳияти

Энергетик хавфсизлик, шунингдек, энергетик ресурслар ва энергия ишлаб чиқаришнинг барқарор ривожланиши, улар билан мамлакатни ўзини-ўзи таъминлашга қодирлиги ҳамда энергия ишлаб чиқариш ва истеъмол қилиш самарадорлигини ифодалайди (2-чизма).

Ўзбекистон ва Марказий Осиё минтақасида энергетик хавфсизликка таҳдидлар мавжуд бўлиб, улар қуйидагилардан иборат:

- ёқилғи энергетика комплекси тармоқларида асосий асбоб-ускуналар эскиришининг юқори даражадалиги;
- минтақа мамлакатларида ёқилғи-энергетика соҳасида энергоресурсларни ишлаб чиқиш (қазиб олиш) марказлари билан уларни истеъмол қилувчилар ўртасида ўзаро алоқадорликнинг суствлиги;
- иқтисодиётни энерго тежамкорлик ривожланиш йўлига ўтказилмаганлиги;
- энергетика тармоқларида инвестиция етишмаслиги ва улардан фойдаланиш самарадорлигининг пастлиги;
- ички энергия истеъмолчиларининг ва энергия ташувчилари импорт қилувчиларнинг харид қобилиятининг пастлиги;
- энергия ва энергия ресурслари истеъмоли учун ҳақ тўламаслик ҳолатларининг кенг миқёсда эканлиги;
- Марказий Осиё мамлакатлари ўртасида энергия ташувчи ресурс эгалари билан улардан энергия ишлаб чиқарувчи ҳамда истеъмолчи мамлакатлар ўртасида ўзаро мустаҳкам манфаатли келишувнинг йўқлиги.

Ўзбекистонда энергетик хавфсизликни таъминлаш учун ички имкониятларни ишга солиб, қуйидагиларни амалга ошириш лозим бўлади:

- қўнғир кўмирни очик усулда қазиб чиқаришни янада ривожлантириш;
- табиий газ қазиб чиқаришни маълум даражада ўстириш ва барқарорлаштириш;
- суюқ углеводлар қазиб чиқаришнинг эришилган даражасини ушлаб қолиш;
- кўмирни ер ости газлаштиришни ривожлантириш;
- углеводлар хом ашёсини чуқур қайта ишлаш жараёнларини кенгайтириш;
- ишлаб чиқарилаётган энергия маҳсулотлари сифатини жаҳон стандартлари даражасига кўтариш;
- электроэнергия бўйича эришилган балансни сақлаш;
- энергияресурс тежамкорлигига эришиш;
- энергетика соҳасида ўзаро манфаатли, ишончли ҳамкорликка эришиш.

3. Энергетика хавфсизлигини таъминлаш йўналишлари

Ўзбекистонда иқтисодий ислохотларни амалга оширишдан кўзланган мақсадга эришиш, унинг энергетика мустақиллигини таъминлаш билан бирга, республиканинг бирмунча узоқ истиқболда электр энергиянинг йирик экспортчисига айланиши имконини беради. Энергетика секторида мужассамлашган барча потенциал афзалликларга эришиш учун бир қатор принципиал жиҳатдан муҳим тадбирларни амалга ошириш зарур бўлади.

Биринчидан: кўмир захираларининг кўплигини инобатга олган ҳолда, у асосий ресурс сифатида шаклланиши лозим.

Ўзбекистонда кўмининг тасдиқланган захиралари 1,95 млрд. тонна миқдоридир. Прогноз ресурслари 5,7 млрд. тоннадан ортиқ миқдорни ташкил қилади. Ўзбекистонда барча кўмир захираларининг 70 %ини қўнғир кўмир ва лингит ташкил қилади. Тошкўмир захиралари жанубий ҳудудларда, Сурхондарё ва Қашқадарё вилоятларида жамланган. Ҳозирги вақтда кўмир учта конда: Ангрен конида (қўнғир кўмир, 1,9 млрд.т), Шарғун ва Бойсун конларида (тош кўмир, тахминан 50 млн.т атрофида) қазиб олинади.

Иккинчидан: энергетика саноатига ташқаридан капитал маблағлари жалб этилиши учун инвестиция базаси ташкил этилиши ва бу соҳада солиққа тортиш тартиби ҳақида қонунлар ишлаб чиқилиши керак.

Учинчидан: энергетика секторида корхоналарни тузилмавий жиҳатдан қайта қуриш ва уларнинг иқтисодий самарадорлиги ҳамда ишлаб чиқариш салоҳиятини ошириш мақсадида муассасавий ислохотлар ўтказилиши тақозо этилади.

Тўртинчидан: ҳудудларда энергетика тизимининг нотекис жойлашганлиги Республика ҳудудларининг иқтисодий ривожланишига тўсқинлик қилувчи омиллардан бири ҳисобланади. Вазият яна шу билан чуқурлашадики, янги электрстанциялар жойлаштирилаётган майдонлар қисқариб бормоқда ва 220-500 кВли тармоқларнинг жуда кенг майдонни эгаллаши уларни ўрнатишни мушкуллаштиради.

Миллий иқтисодиётнинг ривожланишини жадаллаштириш шароитида энергетика дастури олдига қуйидаги вазифалар қўйилиши керак:

- халқ хўжалигида меҳнатнинг электр энергияси билан қуроллантиришни ошириш билан оммавий ишлаб чиқаришнинг ўсишини таъминлаш;
- энергияни тежаш сиёсатини жадал олиб бориш орқали ялпи ички маҳсулотнинг электр сиғимини камайтиришга эришиш;
- энергетика саноатида ишлаб чиқариш тузилмаларини такомиллаштириш ва тўлиқ техникавий қайта қуроллантириш асосида тармоқ маҳсулотнинг капитал сиғимини камайтиришни таъминлаш;
- электр энергияси ишлаб чиқаришнинг ўсиш суръатини бутун иқтисодиётнинг ривожланишидан илгарилиб бориши ва истиқболда республика аҳолисининг юқори сифатли электр энергиясига бўлган талабини тўлиқ қондиришга эришиш;
- энергетика объектларида хавфсизлик талабларига риоя этиш ва атроф муҳитни муҳофаза қилиш, атмосферага зарарли чиқиндиларни ҳамда зарарли оқова сувларни чиқаришни иложи борица камайтиришга эришиш.

Энергетика мажмуасини ривожлантиришнинг асосий мақсади - халқ хўжалиги ва республика аҳолисини электр энергияси ҳамда иссиқлик энергияси билан самарали ва ишончли таъминлаш, бунда энергетиканинг атроф муҳитга салбий таъсирини иложи борица камайтириш ҳисобланади. Шу сабабли, республика энергетика тизимини ривожлантириш концепциясида қуйидаги асосий йўналишларга устуворлик бериш мақсадга мувофиқ:

- Фаол энергияни танлаш ва энергиядан оқилона фойдаланиш. Бу фан- техника тараққиётини жадаллаштириш борасидаги қўйилган вазифаларни ҳал қилиб, электр ва иссиқлик энергияси истеъмолини камайтиради ҳамда бирламчи ёқилғини тиклашга олиб келади.

- Энергия ишлаб чиқариш тизимини реконструкциялаш ва техникавий қайта қуроллантириш. Тармоқни тубдан реконструкция қилиш ва қайта қуроллантириш ўтказиш орқали ўз ресурсларини тугатган дастгоҳлар ўрнига янгиларини киритишга замин

яратилади. Янги восита ва технологиялардан фойдаланиш, энергия объектлари фаолият кўрсатаётган ҳудудларнинг экологик ифлосланишини кескин камайтириш имконини беради.

- Тармоқда электр станцияларини ёқилғи билан таъминлашда узоқ муддатли кўмир стратегиясига ўтиш. Республикада табиий газ захираларини чекланганлиги, бу қимматли маҳсулотдан ўта оқилона фойдаланишни уни тежашни рағбатлантиришни ва электр энергияни ишлаб чиқаришда кўмир улушини ошириб боришини тақозо қилади.

- Ҳудудларни электр қуввати ва электр энергияси билан таъминлашни барқарорлаштириш. Экологик тоза электр энергияси ишлаб чиқариш ва унинг атроф муҳитга кўрсатадиган салбий таъсирини камайитиришга қаратилган қўшимча ҳаражатлар узатилаётган электрси энергия тарифлари даражасининг кескин ошишига олиб келади. Шу сабабли электр энергияси ишлаб чиқариш ва уни узатишни ҳудудий барқарорлаштириш республика энергетика мустақиллигини таъминлайди ва бу юқори иқтисодий самара беради. Жойлардаги бошланғич энергия ресурсларидан унумли фойдаланиш ва энергиянинг кичик корхоналарини ривожлантиришга энергиянинг ноанъанавий манбаларини татбиқ қилиш орқали эришилади.

- Кичик энергетика тизимини ривожлантиришнинг аҳамиятини иқтисодий ва экологик омиллар билан тушунтириш мумкин, чунки бундай корхоналар қурилишида инвестицион циклнинг қисқариши, нафақат энергия, балки молиявий ресурслардан ҳам иложи борица самарали фойдаланиш имкониятини беради.

- Энергиянинг қайта тикланадиган ноанъанавий манбаларини кенгроқ татбиқ қилиш.

- Энергетика тизимида инвестиция сиёсатини оқилона олиб бориш. Тармоқнинг ўзини-ўзи молиявий жиҳатдан таъминлашига эришиш ишлаб чиқариш ҳаражатларини ҳисобга олган ҳолда тарифлар даражасини белгилашнинг янги қоидаларини шакллантириш, энергияни тақсимлаш ва энергетика корхоналарининг фаолият кўрсатиши ва ривожланиши учун зарур микдорда фойда олиш имконини беради.

Асосий таянч тушунчалар

Энергия, энергетика, энергетика хавфсизлиги, “энергетика хавфсизлиги” тушунчасининг таркибий элементлари, энергетика хавфсизлигини таъминлаш тамойиллари, энергетика хавфсизлигини таъминлаш усуллари, энергетика манбаларининг янги турлари, қуёш энергиясидан фойдаланиш.

Такрорлаш учун саволлар

1. Энергетика миллий иқтисодиётда қандай ўрин тутди?
2. “Энергетика хавфсизлиги” тушунчасининг моҳияти нима?
3. Энергетика хавфсизлигига таҳдидлар нималардан иборат?
4. Энергетика хавфсизлигини таъминлаш учун нима қилиш керак?
5. Ўзбекистонда энергетика хавфсизлигини таъминлаш учун нималар амалга оширилган?
6. Энергетикани ривожлантиришнинг истиқбол йўналишлари нималардан иборат?
7. Энергия олишнинг истиқбол манбалари нималардан иборат?

11-БОБ. ОЗИҚ-ОВҚАТ ХАВФСИЗЛИГИ

1. Озиқ-овқат хавфсизлигининг моҳияти ва аҳамияти
2. Ўзбекистонда қишлоқ хўжалиги соҳасидаги таркибий ўзгаришлар— озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш омили

3. Қишлоқ хўжалигини янада ривожлантириш ва озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқариш истиқболлари

4. Озиқ-овқат маҳсулотлари импорти хавфсизлигини таъминлаш

Бутун дунёда озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш масалаларига жуда катта аҳамият берилади. Озиқ-овқат хавфсизлиги масалалари 1996 йилда Рим шаҳрида бўлиб ўтган Жаҳон озиқ-овқат форумида муҳокама қилинган. Ушбу Форумда 130 мамлакат иштирок этди. Унда кам ривожланган мамлакатларга озиқ-овқат ёрдами беришга оид масалалар кўриб чиқилди. Форумда, диққат-марказида асосан, Ер шари аҳолисини қандай боқиш керак? деган савол кўйилган. Чунки маълумотларга кўра дунёда қишлоқлар шу қадар кўпки, улар кундалик егулик овқатга ҳам эга эмас, очликдан азоб чекмоқда.

Озиқ-овқат хавфсизлиги мамлакат аҳолисини асосий озиқ-овқат маҳсулотлари билан ўзини ўзи, мустақил таъминлашга қодирлигини ифодалайди. Шунингдек, озиқ-овқат импортига ўта боғлиқликдан халос бўлганлигини англатади. Таъкидлаш жоизки, озиқ-овқат хавфсизлиги фақат ички ўзини ўзи тўлиқ озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлаш билан чекланмайди. Бунинг учун озиқ-овқат импорти ҳам эътиборга олинади.

Дунё мамлакатлари аҳолисининг озиқ-овқат билан ўзини ўзи таъминлаш коэффициентининг пасайишига қуйидаги омиллар таъсир кўрсатади:

- озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган талабнинг ошиши;
- аҳоли сонининг ўсиши;
- аҳоли жон бошига истеъмолнинг ўсиши;
- турли маҳсулотларга бўлган эҳтиёжларнинг номутаносиблиги. Бунинг натижасида ҳосилдорлик даражаси, баъзи маҳсулот турлари ҳажми камайиши юз беради;
- урбанизация жараёнларининг жадаллашуви туфайли ерларнинг бир қисми саноат объектлари, уй-жойлар, йўллар қурилишига банд этилади. Бунинг оқибатида қишлоқ хўжалигида фойдаланиладиган экин майдонлари қисқариб боради. Шунинг учун қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажми етарли даражада юқори суръатларда ўсмаслиги;
- ишланадиган ер майдонларидан фойдаланиш коэффициентининг пасайиб бориши;
- ишчи кучининг етишмаслиги;
- мамлакатга четдан арзон нархларда озиқ-овқат маҳсулотларининг киритилиши;
- айрим қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ҳосилдорлиги ўсиш суръатларининг пасайиши;
- қишлоқ хўжалигида кимёвий ўғит ва моддаларнинг ҳаддан ташқари кўп ишлатилиши ҳамда ирригация ва мелиорация ишларининг етарли даражада, ўз вақтида бажарилмаслиги, агротехника қоидаларига етарли даражада эътибор берилмаганлиги туфайли ерлар сифатининг ёмонлашиб, ер унумдорлигининг пасайиши.

Шунинг учун озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш учун қуйидагиларни амалга ошириш лозим бўлади:

- қишлоқ хўжалигида ер ва сув ресурсларидан унумли, самарали фойдаланишни таъминлашга қаратилган қонунчиликни мустаҳкамлаш, тегишли тадбирларни амалга ошириш;
- қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари таркибида озиқ-овқат маҳсулотлари улушининг юқори бўлишини таъминлаш;
- қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқаришни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш, рағбатлантиришнинг сиёсий, ҳуқуқий, ижтимоий-иқтисодий чора-тадбирлари мажмуини ишлаб чиқиш ҳамда амалга ошириш;
- қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш, сақлаш, қайта ишлашнинг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш, замонавий технологиялардан кенг фойдаланиш;
- уруғчилик ва наслчиликнинг сифатини ошириш;
- илмий ва ахборот таъминотини яхшилаш;

- кадрлар салоҳиятини ошириш;
- ишлаб чиқаришни ташкил этиш, бошқариш механизмини мунтазам равишда такомиллаштириб бориш, хўжалик юретишнинг илғор усулларида фойдаланиш;
- озиқ-овқат маҳсулотларига ички ҳамда ташқи бозорларда талаб ва таклиф муносиблигини таъминлаш ва ҳ.к.

2. Ўзбекистонда қишлоқ хўжалиги соҳасидаги таркибий ўзгаришлар– озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш омили

Мамлакатимизда амалга оширилаётган аграр ислохотларнинг бош мақсади сифатида ер ва ер муносабатларини такомиллаштириш, унга эгалик қилиш ва ундан самарали фойдаланишдан ишлаб чиқарувчилар моддий манфаатдорлигини ҳал қилишга қаратилди. Шунинг ҳисобига олиб, мамлакатда Ўзбекистон Республикасининг “Ер ҳақида”ги, “Ер кодекси”, “Ер кадастри тўғрисидаги” қонунлар қабул қилинди. Ер ресурсларидан самарали фойдаланишни ташкил қилиш ва уни назорат қилиш мақсадида махсус қўмита - Ер ресурслари Давлат қўмитаси ташкил этилди.

“Дон мустақиллиги Дастури” нинг қабул қилиниши натижасида:

- сиёсий жиҳатдан мамлакатимизнинг дон сотиб олиш учун бошқа мамлакатга иқтисодий қарам бўлишига йўл қўйилмади, аҳолининг дон маҳсулотлари билан таъминоти масаласи ҳал бўлди, давлат томонидан ун ва ун маҳсулотларининг нархи ошиб кетишининг олди олинди;

- ижтимоий жиҳатдан биз бошқа мамлакатларнинг эмас, балки ўзимизнинг деҳқонларни иш жойлари билан таъминладик. Чорвачиликни ривожлантириш ва ғалладан бўшаган ерларда такрорий экин экиб, қўшимча даромад қилиш имконияти пайдо бўлди, халқнинг эртанги кунга ишончи таъминланди;

- иқтисодий жиҳатдан мамлакат валюта захирасини сақлаб қолиш ва бу валютани бошқа зарур соҳаларга ишлатиш имконияти яратилди, донни қайта ишлаш соҳасини ривожлантиришга реал талаб пайдо бўлди.

Қишлоқ хўжалигидаги таркибий ўзгаришлар хўжалик юритувчи субъектлар таркибида ҳам юз бермоқда. Мустақилликнинг дастлабки йилларида қишлоқ хўжалиги субъектларининг асосий шакллари давлат хўжалиги (совхоз), жамоа хўжалиги (колхоз), шахсий томорқа хўжаликлари ҳисобланар эди. Мамлакатимизда қишлоқ хўжалиги соҳасида амалга оширилган мулкий ислохотлар натижасида қуйидагилар амалга оширилди:

- давлат мулки тугатилиб, хусусий, жамоа, ҳиссадорлик ёки хориж сармояси билан шаклландиган мулклар юзага келди;

- қишлоқ хўжалигида мулк “давлат мулки” ва “жамоа мулки” (ширкат ва жамоа хўжаликлари) шаклидан “хусусий мулк” (деҳқон ва фермер хўжаликлари) шаклига ўтказилди (105та қорақўлчиликка ихтисослаштирилган ширкат хўжаликлари ва илмий-тадқиқот институтларининг тажриба хўжаликларида ташқари);

- жамоа мулки бўлган боғ ва тоқзорлар, чорва фермалари ва моллари, техникалар ҳамда бошқа мол-мулклар хусусийлаштирилди;

- хусусий мулкларни ҳимоя қилиш ва уларнинг ривожланишини ҳуқуқий жиҳатдан кафолатлаш бўйича меъёрий ҳужжатлар қабул қилинди.

Таъкидлаш лозимки, истеъмол таркиби сифатли озиқ-овқат маҳсулотларини кўпроқ истеъмол қилиш ҳисобидан ўзгармоқда. Бунда углеводларга бой озиқ-овқатларни (биринчи навбатда, нон ва нон маҳсулотларини) истеъмол қилишнинг барқарорлашгани муҳим аҳамият касб этмоқда. Мустақиллик йилларида аҳоли томонидан истеъмол қилинаётган озиқ-овқат маҳсулотларининг сони, тури ўнлаб баробар ошди. Ҳозирги вақтда ички ишлаб чиқаришни ривожлантириш ҳисобидан

аҳолининг барча асосий истеъмол маҳсулотлари бўйича (шакардан ташқари) эҳтиёжи деярли тўлиқ таъминланмоқда¹.

3. Қишлоқ хўжалигини янада ривожлантириш ва озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқариш истиқболлари

Ўзбекистонда ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техник ва технологик жиҳатдан қайта жиҳозлаш, иқтисодийнинг етакчи тармоқларини жадал янгилаш биз учун муҳим устувор вазифа қилиб белгиланган.

Қишлоқ хўжалигини истиқболли ривожлантиришнинг энг муҳим йўналишлари қуйидагилардан иборат:

- аграр соҳада иқтисодий ислохотларни янада чуқурлаштириш, мулкый муносабатлар ва хўжалик юритиш шаклларини такомиллаштириш;
- қишлоқ хўжалигида ердан фойдаланиш механизмини такомиллаштириш ва самарали фойдаланишни рағбатлантириш;
- сув хўжалиги тизимини такомиллаштириш, ерларнинг мелиоратив ҳолатини янада яхшилаш;
- қишлоқ хўжалиги экинлари навларини вилоятлар ва туманларнинг табиий-иқлим шароитларини ҳисобга олган ҳолда жойлаштириш, маҳсулотлар сифати ва экинлар ҳосилдорлигини оширишга эътибор қаратиш;
- чорвачилик тармоғини комплекс ривожлантириш;
- ўрмон хўжалигини комплекс ривожлантириш;
- қишлоқ хўжалиги хом ашёсини қайта ишлаш тармоғини ривожлантириш, аграр соҳанинг экспорт салоҳиятини ошириш;
- қишлоқ жойларда сервис хизматлари кўрсатиш тизимини такомиллаштириш;
- қишлоқ хўжалигида молия-кредит, солиқ ва суғурта тизимини такомиллаштириш;
- аграр соҳага оид фанни ривожлантириш ва илм-фан ютуқларини, илғор хорижий тажрибаларни ишлаб чиқаришга жорий этиш;
- қишлоқ хўжалигида меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланиш ва аҳоли даромадларини ошириш.

Аграр тармоқ рақобатбардошлигини оширишнинг асосий йўналишлари қуйидагилардан иборат:

- иқтисодий муносабатларни такомиллаштириш;
- экинлар навларини тўғри жойлаштириш, маҳсулот сифати ва экинлар ҳосилдорлигини ошириш;
- чорва моллари наслини яхшилаш ва чорвачилик тармоғининг рақобатбардошлигини ошириш;
- қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш ва қайта ишловчи субъектлар рақобатбардошлигини ошириш;
- қишлоқ хўжалигига сервис хизмат кўрсатиш ва сервис корхоналари рақобатбардошлигини ошириш;
- глобал иқлим ўзгариши ва сув танқислиги шароитида аҳолини озиқ-овқат маҳсулотлари билан барқарор таъмин этиш;
- сув танқислиги салбий оқибатларини юмшатишда қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши тизимини такомиллаштириш катта аҳамиятга эга.

Ўзбекистонда қишлоқ хўжалиги соҳасида таркибий ўзгартиришларни амалга ошириш ҳамда янада ривожлантириш, модернизация қилиш, техник ва технологик қайта жиҳозлаш учун моддий-техника ресурслари бозорини шакллантириш ва барқарор ривожлантириш лозим бўлади.

¹Ўзбекистон Республикаси иқтисодий-ижтимоий тараққиётининг мустақиллик йилларидаги (1990-2010 йиллар) асосий тенденция ва кўрсаткичлари ҳамда 2011-2015 йилларга мўлжалланган прогнозлари: статистик тўплам. –Т.: Ўзбекистон, 2011. 86-87-бет.

4. Озиқ-овқат маҳсулотлари импорти хавфсизлигини таъминлаш

Республика озиқ-овқат саноати тармоқларининг импорт озуқавий хом ашё захираларига бўлган талабидан маълумки, ҳозирги кунда қандолатчилик, яхна ширин ичимликлар, хамиртуруш патокаси, пиво хом ашёси, консерва, сутли, гўштли маҳсулотлар, озуқавий қўшимчалар таъминотида танқислик сезилмоқда, шу туфайли импорт қилинаётган турдош маҳсулотларга нисбатан рақобатбардошлик савияси паст бўлмоқда. Юқорида зикр этилган камчиликларнинг юзага келиши сабаблари қуйидагилардан иборат:

- табиий соф озуқа маҳсулотлари хариди учун эркин молиявий маблағларнинг етишмаслиги (эркин валюта);
- сифатли бирламчи озуқавий қўшимчалар захирасининг етишмаслиги;
- божхона тизимида озуқавий қўшимча, озуқа маҳсулотлари истеъмоли хавфсизлигини аниқлаш лабораторияларида малакали мутахассис ва замонавий текшириш техник анжомларнинг етишмаслиги;
- маҳсулот дизайнининг талаб даражасига етказиш устида илмий-амалий изланишлар сустлиги;
- экологик соф маҳсулот талаб ва таклифга нисбатан технологик эгилувчанликнинг пастлиги;
- меҳнат ресурсларида ишлаб чиқариш маданияти савиясининг пастлиги;
- маҳсулот савдосида маркетинг амалиёти савияси пастлиги.

Халқаро “Гринпис” ташкилоти озиқ-овқат маҳсулотлари таҳлилий натижаларида келтирган истеъмол хавфсизлигини огоҳлантирувчи маълумотларига кўра дунёга машҳур “Кока-кола” ва “Сникерс” компаниялар ишлаб чиқарган маҳсулотлари таркибида инсон саломатлигига зарарли экологик ифлосланган озуқа маҳсулотлари мавжудлиги ҳақида маълумот беради; АҚШда шу кунга қадар генетик ифлослаган маҳсулотлар маркировкасида истеъмолчига маҳсулот генетик ифлосланганлиги, инсон саломатлигига қай даражада зарарли эканлиги ҳақида маълумот берилмайди. Ушбу ҳолатда “Гринпис” ташкилоти АҚШлик истеъмолчилар учун ягона, қайси маҳсулотлар генетик ифлосланган таркибида ГМ - ингредиентлари бўлган маҳсулотлар истеъмолидан сақланиш кераклиги ҳақида халқни огоҳлантирувчи ва маълумот етказиб турувчи ташкилотдир.

Ўзбекистон Республикасида озиқ-овқат маҳсулотлари истеъмол хавфсизлигини таъминлаш йўналишида “Ўзбекистон Республикаси Божхона қўмитаси”, “Ёғ-мой озиқ-овқатсаноат”, “Ўздонмаҳсулот” уюшмалари, “Узумсаноат” холдинг компанияси, “Ўзгўштсутсаноат” АК, ЎзР.ФА “Ўсимлик экспериментал биологияси ва генетикаси институти”, “Ўзбекистон Республикаси Стандартлаштириш қўмитаси”, “Ўзбекистон Республикаси Статистика қўмитаси” тармоқлари ва ҳудудий тармоқлар уйғунлашган ҳолда ягона озиқ-овқат маҳсулотлари истеъмол хавфсизлигини таъминлашнинг норматив ҳуқуқий, техник, иқтисодий, молиявий, биотехнологик амалий механизмини такомиллаштириш муҳимдир. Ҳусусан:

1. Республика озуқа захиралари ички имкониятларидан фойдаланган ҳолда табиий, соф, рақобатбардош озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқариш истеъмол талаби мувозанатига эришиш.

2. Табиий соф озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш учун, табиий соф ассортимент туркумдаги озуқавий қўшимчалар ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш.

3. Турдош озиқ-овқат маҳсулотлари ҳамда озуқавий қўшимчаларни мамлакатимизга расмий ва норасмий кириб келишини ҳуқуқий нормативлар билан қатъий тартибга солиш.

4. Қисқа давр мобайнида сунъий озуқавий қўшимчалар:

- қандолатчиликда;
- сунъий ҳид, таъм ва ранг берувчилар, патока, крахмал, ингредиентлар ва бошқалар;

- яхна ичимликлар ишлаб чиқаришда сунъий таъм, ҳид ва ранг берувчи концентратлар (кока-кола, фанта, фиеста, пепси-кола, оранж, лимон, папая, кива, ананас, олма, нок, малина, олхўри, олча) ва бошқалар;

- колбаса, сосиска, дудланган гўшт, балиқ ва сабзавот консервалари ишлаб чиқаришда сунъий зиравор аралашма ҳажмида бойитувчи қўшимчалар (соя, уни крахмал) таъми, турли озуқа ва уксус кислоталари қўлланилишини ҳуқуқий меёрлар асосида тақиқлашга эришиш.

Озиқ-овқат иқтисодий-ижтимоий хавфсизлигини таъминлашга концептуал ёндашув эса қуйидаги амалиётларга боғлиқ:

- маҳаллий ресурсларни жалб этган ҳолда, импорт ўрнини босувчи табиий соф маҳсулотлар ишлаб чиқаришни ташкил этиш;

- импорт ўрнини босувчи маҳаллий хом ашёдан истеъмоли хавфсиз табиий соф озуқавий хом ашёларни ишлаб чиқариш стратегиясини ривожлантириш асосида, сунъий озуқавий хом ашёлар импортини камайтириш;

- божхона тизими ва озиқ-овқат саноати тармоқларида малакали ишчи-хизматчиларни тайёрлаш экспериментал ўқув базаларини яратиш;

- озиқ-овқат саноати тармоқлари билан узвий боғлиқ бўлган бошқа соҳаларни мутаносиб ривожлантиришни йўлга қўйиш.

Асосий таянч тушунчалар

Озиқ-овқат, очлик ва тўйиб овқатланмасликка барҳам бериш, озиқ-овқат хавфсизлиги, давлатнинг озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш сиёсати, озиқ-овқат билан ўзини ўзи таъминлаш коэффициенти, қишлоқ хўжалиги экинлари таркибини ўзгартириш, озиқ-овқат саноати.

Такрорлаш учун саволлар

1. Озиқ-овқат хавфсизлигининг моҳияти ва аҳамияти қандай?
2. Очлик, тўйиб овқатланмаслик инсониятга қандай таъсир кўрсатади?
3. Давлатнинг озиқ-овқат хавфсизлиги борасидаги сиёсатининг моҳияти нима?
4. Озиқ-овқат маҳсулотлари билан ўзини ўзи таъминлаш коэффициенти нима учун ҳисобланади ва у қандай аҳамиятга эга?
5. Ўзбекистонда озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш учун қандай тадбирлар амалга оширилди?
6. Ўзбекистонда қишлоқ хўжалиги экинларининг таркибини ўзгартириш нималарга қаратилган?
7. Озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашда давлат бошқарув органлари қандай вазифаларни бажаради?
8. Истикболда озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш учун қандай ишларни амалга ошириш керак?

12-мавзу. ЭКОЛОГИК ХАВФСИЗЛИК ВА УНИ ТАЪМИНЛАШ ЙЎНАЛИШЛАРИ

Режа

1. Экология муаммолар ва экологик хавфсизликка таҳдидлар

2. Ўзбекистонда экологик хавфсизликни кучайтиришнинг йўналишлари

Экология – тирик организмларнинг ўзаро ва уларнинг яшаш муҳити билан бўладиган муносабати ҳақидаги фан деб тан олинади. Ушбу таъриф унинг грекча атамасидан келиб чиққан бўлиб, грекчада “oikos”- уй, яшаш жойи, яшаш муҳити, “logos” – таълимот деган маънони англатади. Фан ва таълим ривожлангани сари экология нафақат

мустақил фан соҳаси, балки фанлар тизимига айланиб, ҳозирги кунда мутахассисларнинг ҳисобларига кўра, экологик соҳасига оид 60га яқин фан мавжуд.

Табиий ва минерал-хом ашё бойликларидан ваҳшийларча, экстенсив усулда, жуда катта харажатлар ва исрофгарчиликлар билан фойдаланиш ҳамда инсоннинг табиат имкониятлари ва унинг ривожланиш қонуниятларини ҳисобга олмай, жадал юритилган хўжалик фаолияти ер юзада тупроқ нураши, ўрмонлардан маҳрум бўлиш, баликларнинг, ҳайвонларнинг ҳаддан ташқари кўп овланиши, тузли ёмғирлар, атмосфера ифлосланиши, озон қатлами бузилишига олиб келди.

Урбанизация жараёнларининг жадал суръатлари билан содир бўлаётганлиги оқибатида шаҳарларнинг ифлосланиши кучайди. Таркибида олтингугурт кўшоксида ва азот оксиди бўлган тузли ёмғирлар ёғиши кўпайди.

Экологик муаммоларнинг кучайиши, атроф-муҳитнинг ифлосланиши, ишлаб чиқариш чиқиндиларининг кўпайиши, атмосферага ифлослантирувчи моддаларни чиқаришнинг жадал ўсиши, ер ва сув ресурслари камайиши, сифатининг, унумдорлигининг пасайиши экологик хавфсизлик муаммосини келтириб чиқарди.

Ўзбекистоннинг ва бутун Марказий Осиёнинг энг йирик дарёлари – Амударё (1415 км) ва Сирдарёдир (2122 км).

Мамлакатнинг иқлими – субтропик, кескин минтақавий бўлиб, унга қурғоқчилик, иссиқлик ва ёруғликнинг мўл бўлиши, кундузги ва тунги, қишки ва ёзги ҳароратларнинг кескин амплитудаси ҳосилдир. Республикада энг совуқ январь ойида шимолда ҳарорат ўртача -10°C даража, жанубда $+2, -3^{\circ}\text{C}$ бўлганда, Термиз шаҳри атрофида ҳарорат ўртача $+18^{\circ}\text{C}$ ни ташкил этади.

Ўзбекистон учта асосий иқлим зоналари – чўллар ва қуруқ даштлар, тоғ ёнбағирлари ва тоғларга бўлинади. Чўл ва қуруқ дашт ҳудудларининг деярли барчаси, шу жумладан, Қизилқум саҳроси, Устюрт платоси, Қарши ва Далварзин чўллари денгиз сатҳидан 400 метр баландликда ва ундан пастда ётади.

Собиқ шўро ҳокимияти даврида табиат қонунларига зид равишда республикамиз иқлим шароитлари ҳисобга олинмай иқтисоднинг бир томонлама, хом ашё, оралик маҳсулот ишлаб чиқаришга йўналтирилганлиги, халқ хўжалигида пахта яккахокимлиги, сув ва ўрмон ресурсларидан хўжасизларча фойдаланиш чўл майдонларининг кенгайиши, тупроқ қатламининг шўрланиши, экологиянинг бузилишига олиб келди.

2. Ўзбекистонда экологик хавфсизликни кучайтиришнинг йўналишлари

Ўзбекистон Республикасининг биринчи Президенти И.А.Каримов “Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт қафолатлари” асарида экологик хавфсизликни кучайтиришнинг қуйидаги асосий йўналишларини белгилаб берди:

1. Тегишли технологияларни ишлаб чиқиш ва жорий этиш, заҳарли кимёвий моддаларни қўллаш устидан каттиқ назорат ўрнатиш, ҳаво ва сув муҳитини инсоннинг ҳаётий фаолияти учун зарарли ёки салбий таъсир этадиган моддалар ифлослантиришини тўхтатиш, қишлоқ хўжалик экинларини суғоришда сувни тежайдиган технологияларни кенг жорий этиш.

2. Қайта тикланадиган заҳираларни қайта ишлаб чиқаришнинг табиий равишда кенгайишини таъминлаган ҳамда қайта тикланмайдиган заҳираларни қатъий мезон асосида истеъмол қилган ҳолда табиий заҳираларнинг ҳамма турларидан оқилона фойдаланиш, тоғ-кон саноатининг чиқиндиларини ўзлаштиришни янада кенгайтириш ҳамда бузилган ерларни қайта яроқли ҳолга келтириш.

3. Катта-катта ҳудудларда табиий шароитларни табиий заҳиралардан самарали ва комплекс фойдаланишни таъминлайдиган даражада аниқ мақсадга қаратилган, илмий асосланган тарзда ўзгартириш (дарёлар оқимини тартибга солиш ҳамда сувларни бир

ҳавзадан иккинчисига ташлаш, ернинг намини қочириш, шўрланишига қарши тадбирларини ва бошқаларни амалга ошириш).

4. Жонли табиатнинг бутун табиий генофондини маданий экинлар ва ҳайвонларнинг янги турларини кўпайтириш ҳисобига бошланғич база сифатида сақлаб қолиш.

5. Шаҳар ва туманларни режалаштиришнинг илмий асосланган, ҳозирги замон урбанизациясининг барча салбий оқибатларини бартараф этадиган тизимини жорий этиш йўли билан шаҳарларда ва бошқа аҳоли пунктларида аҳолининг яшаши учун қулай шароит яратиш.

6. Экологик муаммоларга жаҳон жамоатчилиги эътиборини қаратиш, халқаро тузилмаларнинг заҳиралари, имкониятлари ва инвестицияларини ана шу муаммоларни ҳал қилишга жалб этиш¹.

Экологик муаммоларни ҳал қилиш, экологик хавфсизликни таъминлаш борасида Ўзбекистонда сиёсат ишлаб чиқилган ва амалга оширилмоқда. Экологик сиёсат, авваламбор инсон саломатлигини таъминлаш учун қулай муҳит яратишга қаратилгандир.

Инсон саломатлигини таъминлашнинг муҳим шартларидан бири – экологик соғлом муҳитдир. Асосий Қонунимиз – Ўзбекистон Республикаси Конституцияси фуқароларнинг шахсий ҳуқуқ ва эркинликларини, шу қаторда, соғлом муҳитда яшаш ҳуқуқини ҳам кафолатлайди. Шу маънода инсон саломатлигининг барқарорлигини таъминлашда экологик хавфсизликни таъминлаш ҳал қилувчи омиллардан ҳисобланади. Экологик хавфсизлик давлатнинг ҳаётий муҳим манфаатлари, жамият ва шахсни ҳимоя қилишнинг муҳим жиҳати ҳисобланади.

Ўзбекистон сиёсати барқарор ривожланишнинг куйидаги тамойилларига асосланади:

1. Экотизимларнинг маълум барқарорлигини сақлаб қолиш учун табиатдан фойдаланиш жараёнларининг мувозанатига эришиш.

2. Антропоген кучлар таъсири юқори бўлган туманларда барқарор ривожланишни янгилаш.

3. Экологик муаммоларнинг иқтисодий муаммолар устидан устунлигини кенг омма олдида тасдиқлаш, шу билан бирга, давлат бошқаруви жараёнларини экологизация қилиш.

Давлатнинг табиатни муҳофаза қилишга оид сиёсати ва сувдан оқилона фойдаланиш ҳамда атроф-муҳитни муҳофаза қилиш соҳасида амалга ошираётган чора-тадбирлари куйидаги асосий тамойилларга асосланган:

- атроф-муҳитни аҳоли турмуш даражасини оширишнинг муҳим омили сифатида сақлаш ва қайта тиклаш бўйича иқтисодий ҳамда экологик сиёсатни мувофиқлаштириш;
- табиатнинг айрим таркибий қисмларини муҳофаза қилишдан экотизимларни умумий ва мажмуавий равишда ҳимоялашга ўтиш;
- жамият барча аъзоларининг атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, унинг хилма-хиллигини сақлаш ва вазиятни яхшилаш, аҳоли ҳаёти учун қулай шароитларни яратиш борасидаги жавобгарлиги.

Табиатни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси органлари ҳамда бошқа вазирлик, идора ва ташкилотларнинг атроф-муҳит муҳофазаси ҳамда табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш, экологик хавфсизликни таъминлаш борасида келгусидаги устувор вазифалари куйидагилардан иборат:

- табиий ресурслардан, шу жумладан, сув, ер, минерал хом ашё, биологик ресурслардан оқилона ва комплекс фойдаланиш, республиканинг бутун ҳудуди бўйича атроф табиий муҳитнинг ифлосланиш даражасини санитария-гигиена нормаларига пасайтириш;

- экологик талофат зонаси Оролбўйида, шунингдек, мамлакатнинг экологик жиҳатдан ноқулай бўлган бошқа ҳудудларида экологик ҳолатни маҳаллийлаштириш, қайта тиклаш ва соғломлаштиришни таъминлаш бўйича комплекс чора-тадбирлар кўриш;

¹Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. –Т.: Ўзбекистон, 1997. 131-134-бет.

- муҳофаза этиладиган янги табиий ҳудудларни ташкил этиш ва мавжудларини кенгайтириш;
- республика аҳолисини сифатли ичимлик суви билан таъминлаш;
- экологик жиҳатдан тоза ва ресурсларни тежайдиган технологияларни, шу жумладан, қайта тикланувчи энергия манбаларидан фойдаланиш бўйича технологияларни жорий этиш;
- экология соҳасида илмий-техника салоҳиятини ривожлантириш ҳамда фан ва техника ютуқларидан фойдаланиш;
- экологик мониторинг, прогноз ва ахборотларнинг комплекс тизимини амалга ошириш;
- республика ҳудудларини атроф муҳитнинг трансчегаравий ифлосланишини назорат қилиш ва ундан муҳофаза этишнинг ягона хизматини шакллантириш;
- экологик қонунчилик, таълим, маданият ва аҳолини экологик руҳда тарбиялаш, шунингдек, экологик билимларни тарғиб қилиш тизимларини такомиллаштириш;
- экологик муаммоларни ҳал этишда жаҳон ҳамжамияти билан ҳамкорликни янада кучайтириш.

Асосий таянч тушунчалар

Атроф табиий муҳит, атроф муҳитнинг ифлосланиши, атмосферага ифлослантирувчи моддаларни чиқариш, ишлаб чиқариш чиқиндилари хавфли чиқиндилар, экология, экологик хавфсизлик, экологик хавфсизликка таҳдидлар.

Такрорлаш учун саволлар

1. “Атроф табиий муҳит” ва “экология” тушунчаларининг мазмуни, фарқли ҳамда ўхшаш томонлари нималарда ифодаланади?
2. Экологик муаммоларнинг умумий келиб чиқиш сабаблари нималардан иборат?
3. Ўзбекистондан экологик вазиятни тавсифлаб беринг?
4. Ўзбекистондаги экологик муаммолар нималардан иборат?
5. Орол фожиасининг вужудга келиб чиқиш сабаблари нималардан иборат?
6. Орол бўйида келган экологик вазиятни тавсифлаб беринг?
7. Ўзбекистонда экологик муаммоларни ҳал қилиш учун нималар амалга оширилган?
8. Ўзбекистонда экологик вазиятни яхшилаш, экологик хавфсизликни таъминлаш учун нима қилиш керак?

13-мавзу. АХБОРОТ ХАВФСИЗЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Режа

- 1. Хизматлар бозори ва унинг хавфсизлигини таъминлаш**
- 2. Ахборот хавфсизлигининг моҳияти ва унга таҳдидлар**
- 3. Ахборот хавфсизлигини таъминлаш механизми**
- 4. Ўзбекистонда ахборотни ҳимоялаш давлат тизими**

Хизматлар бозорида хизматларни айирбошлаш жараёнидаги бозор муносабатлари моддий неъматлар шаклидаги товарлар айирбошлашдан фарқ қилади. Ушбу фарқли хусусиятлар қуйидагилардан иборат:

- хизматлар юқори капитал ҳажмкорликка эга ва илмталаб бўлиб, саноат ёки шахсий эҳтиёжни қондиришга йўналтирилади;

- хизматлар бир вақтнинг ўзида ишлаб чиқарилади ва кўрсатилади (яъни истеъмол қилинади), шу билан бирга, уларни сақлаб бўлмайди;

- товарлар билан бўладиган операциялардан фарқли ўлароқ хизматларни божхона назоратидан ўтказиб бўлмайди;

- баъзи, шу жумладан, уй-жой коммунал ва маиший хизмат турларини халқаро савдо муомаласига киритиб бўлмайди;

- хизматлар соҳаси моддий ишлаб чиқариш соҳаларига нисбатан кўпроқ давлат томонидан хорижий рақобатдан ҳимоя қилинади.

Бозор иқтисодиёти шароитида хизмат кўрсатиш тадбиркорлиги фаолиятига таҳдидлар иқтисодий, ижтимоий, ахборот, сиёсий, криминал, ҳуқуқий, коррупция ва бошқа таснифларга эга бўлади. Хизмат кўрсатиш соҳасидаги хавфсизликни таъминлашнинг асосий йўналишлари ҳуқуқий, ташкилий, техник-муҳандислик ҳимоя чора-тадбирларини ўз ичига олади.

Ҳимоялаш объектларига қуйидагилар қиради:

- корхона, ташкилот ходимлари, молиявий маблағлар, валюта, қимматли буюмлар, моддий воситалар (бино-иншоот, техник асбоб-ускуналар);

- хизмат ва тижорат сири ҳисобланган ахборот ресурслари, маълумотлар базаси таъминот дастурлари;

- ахборотлаштириш воситалари ва тизимлари.

Хизматлар соҳасида иқтисодий хавфсизликни таъминлаш бир томонда, соҳадаги тадбиркорлик фаолиятини ҳимоялашни, иккинчи томондан эса, рақобат устунлигини, рақобатдошликни ошириш тақозо этади.

Бизнес-разведка қўлланиладиган соҳалар ва унинг афзалликлари қуйидагилардан иборат:

- корхона стратегиясини ишлаб чиқиш ва такомиллаштириш. Бошқа корхона (фирма)ларнинг рақобат стратегияси ва тажрибасини чуқур ўрганиш кам харажатлар сарфлаб янгиликлар яратишга, вазиятларни режалаштиришни тезроқ ўзлаштиришга имкон беради;

- иш жараёнлари ва бизнес-тизимларни реинжиниринг қилиш. Бенчмаркинг ташкилий жараён ва тизимларни реструктуризация қилиш (қайта таркиблаш)га, воқелик ва ҳодисаларга турли томондан ёндашишга имкон беради;

- иш жараёнларини мунтазам такомиллаштириб бориш;

- стратегик режалаштириш ва мақсадни белгилаш. Бу бозор ўзгаришларини прогнозлаштириш ва ушбу ўзгаришларга мос вазифаларни тўғри белгилашга имкон беради;

- муаммоларни ҳал қилиш;

- таълим ва ғояларни бойитиш. Ҳар бир бенчмаркинг тадқиқоти ўқиш, ўрганиш бўлиб, бунинг натижасида янги ғоялар яратилади ҳамда мавжуд муаммолар ечими топилади;

- бозор натижаларини баҳолаш ва таққослаш;

- ўзгаришлар катализатори¹;

- хизматлар соҳасида иқтисодий хавфсизликни таъминлашнинг муҳим жабҳаси ахборот хавфсизлиги бўлиб, уни таъминлашда бизнес-разведкадан кенг фойдаланилади.

2. Ахборот хавфсизлигининг моҳияти ва унга таҳдидлар

“Ахборот” (арабча, ахбор - хабарлар, маълумотлар) – муайян воқеа-ҳодисалар тўғрисидаги хабар ёки маълумот, уларни тушунтириш, тушуниш ва идрок этишда қадим замонлардан буён қўлланиб келаётган, кибернетика ва информатиканинг тараққиёти туфайли кейинги вақтда янги, кенг маъно касб этаётган тушунча. Оммавий ахборот

¹ Кочергина Т.Е. Экономическая безопасность. Ростов н/Д.; Феникс, 2007.-С.239-240.

воситалари орқали эълон қилинадиган кўрсатув ва эшиттиришларнинг номи, журналистика соҳасидаги махсус жанр ҳам шундай аталади. Бирон воқеа ҳақидаги батафсил маълумот, давлатлар ўртасидаги музокаралар натижасида тузилган битим ёки шартномалар тўғрисидаги расмий хабар ҳам ахборот дейилади².

Ахборот воситаларининг жадал ривожланиши ХХІ асрнинг ахборот асри деб аталишига сабаб бўлди. Ахборот технологиялари ахборотлашган жамиятнинг интеллектуал салоҳиятини шакллантиришда муҳим аҳамият касб этмоқда. Ахборотлашган жамият ижтимоий-иқтисодий ривожланиш, энг аввало, ахборотни ишлаб чиқариш, унга ишлов бериш, сақлаш ва жамият аъзоларига етказишга боғлиқ эканини англатадиган тушунчадир³.

Ахборот ресурсларига таҳдидлар қуйидагиларда ўз ифодасини топади:

- турли йўллар орқали махфий ахборотлар билан танишишга интилиш;
- бузғунчилик мақсадида ахборотларни ўзгартириш;
- ахборот тизимини ишдан чиқариш, бузиш ва бошқалар.

Ахборот хавфсизлигининг яхлитлиги, бошқарувчанлиги, моҳияти таснифларининг барқарорлигини, шунингдек, объектнинг потенциали, ресурсларининг рейтингини ички ва ташқи таҳдидлар, хавф-хатарлар ҳамда нохуш ахборот омиллари таъсиридан сақланишига имкон берадиган ҳолати ва ривожланиш йўналишларини ифодаладиган хусусият ва сифатлари йиғиндисини англатади. Умуман, ахборот хавфсизлиги – шахс, жамият ва давлатнинг ҳаётий зарур манфаатларининг ҳимояланганлик ҳолатидир.

Ҳар бир шахс ахборот олиш эркинлигига эга. Ахборот олиш кафолатлари ва эркинлиги - ҳар бир шахснинг ўзи исталган ахборотни излаш, олиш ва тарқатишга ҳақли эканлигидир².

Ахборот хавфсизлиги объектларини давлат, ташкилот (корхона) ва алоҳида шахс даражасида туркумлаш мумкин (1-чизма).

1-чизма

Ахборот хавфсизлиги объектлари (АХБ)¹

Давлат АХБ	Ташкилот АХБ	Шахс АХБ
Миллий маданий қадрият ва анъаналар. Ахборот ресурслари Ахборот ресурсларининг шаклланиши, тарқатилиши, фойдаланилиши. Ахборот технологиялари. Ахборот инфратузилмаси. Фуқароларнинг ахборотларни олиш, тарқатиш ва фойдаланиш ҳуқуқлари, чекланган ахборотларни ва интеллектуал мулкни ҳимоялаш	Ташкилотнинг корпоратив маданияти. Тижорат сири. Касб сири. Хизмат сири ва бошқа чекланган ахборот. Интеллектуал мулк. Имиж. Ташкилотнинг ахборот инфратузилмаси.	Шахс психикаси, руҳияти. Интеллектуал мулк. Шахсий, оилавий сири. Касбий сири. Шахсий маълумотлари. Ишбилармонлик нуфузи.

Ахборот хавфсизлигига таҳдидлар ичида ахборот хуружи муҳим роль ўйнайди. Ахборот хуружи иқтисодий жиҳатдан миллий иқтисодиёт беқарорлигини келтириб чиқариш корхона фаолиятини издан чиқаришга, рақобат курашида мағлуб бўлиш, унинг

²Маънавият: асосий тушунчалар изоҳли луғати. / Тузувчи ва масъул муҳарриф Қ.Назаров –Т.: Ғафур Ғулом номидаги НМИУ, 2009. – 46-бет.

³Ўша манба, 47-бет.

²Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 1-жилд.-Т.: “Ўзбекистон Миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти. 2000. 529-бет.

¹ Кочергина Т.Е. Экономическая безопасность. Ростов на Дону.; Феникс, 2007 -С.243; Боган К. Бизнес-разведка. Внедрения передовых технологий: пер с англ под ред. Б.Л.Резниченко - М.: Вершина, 2006. -С 28-37.

бозорининг касод бўлиши, банкрот бўлиш, шахс иқтисодий хавфсизлигига путур етказишга қаратилган ва ахборот усуллари ёрдамида давлат монополистик бирлашмалари, трансмиллий корпорациялар таъсир доирасини кенгайтиришга интилишдир.

3. Ахборот хавфсизлигини таъминлаш механизми

Ахборот хавфсизлигини таъминлаш моддий ва интеллектуал харажатлар қилишни тақозо қилади. Шунингдек, давлат ўзининг миллий манфаатлари доирасида оммавий ахборот воситалари фаолиятини тартибга солувчи демократик ҳуқуқий таъсир воситаларининг шакл ҳамда усуллари ишлаб чиқади ва амалга оширади.

Ахборот хавфсизлигини таъминлаш вазифалари қуйидагилардан иборат:

- ахборот жараёнларининг глобаллашуви шароитида ахборот тармоқларининг шаклланишида миллий манфаатларни ҳимоя қилиш;
- давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари, ташкилот, корхона ва фуқароларни ҳаққоний, тўлақ маълумотлар билан ўз вақтида таъминлаш. Бу эса улар учун қарор қабул қилишга асос бўлиб хизмат қилади;
- давлат, жамият, шахс ахборот хавфсизлигига зиён келтирадиган даражада ахборот ресурслари бутунлигининг бузулиши олдини олиш;
- фуқаро, ташкилот ва корхоналарнинг ахборот фаолияти соҳасидаги ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш ва амалга ошириш;
- мамлакат ахборот инфратузилмасини ҳимоя қилиш ва такомиллаштириш;
- халқаро ахборот муҳитига, майдонига қўшилишини таъминлаш;
- ахборот соҳасидаги таҳдидлар ва хавф-хатарларга қарши ҳаракат қилиш.

Мамлакатда ахборот хавфсизлигини иқтисодиёт соҳасида таъминлашнинг асосий чора-тадбирлари қуйидагилардан иборат:

- статистик, молиявий, биржа, солиқ, бошхона маълумотларини яратиш, йиғиш, қайта ишлаш, сақлаш, узатиш ва ҳимоялаш устидан давлат назоратини ташкил этиш ва амалга ошириш;
- ахборотларни ҳимоя қилишнинг сертификатлашган миллий воситаларини ишлаб чиқиш ва уларни статистик, молиявий биржа, солиқ, божхона маълумотларини йиғиш, қайта ишлаш, сақлаш, узатиш тизими ва воситаларига жорий этиш;
- электрон савдо ва электрон пуллар ҳамда уларнинг стандартлашган тизимлари базасида ҳимояланган миллий электрон тўловлар тизимини ишлаб чиқиш ва жорий этиш, шунингдек, улардан фойдаланишни тартибга солувчи ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатлар базасини ишлаб чиқиш;
- иқтисодиётда ахборот муносабатларини тартибга солувчи ҳуқуқий норматив базани мунтазам равишда такомиллаштириб бориш;
- иқтисодий ахборотларни йиғиш, қайта ишлаш, сақлаш ва узатиш тизимларида ишлаш учун ходимларни тайёрлаш ва танлаш усуллари такомиллаштириш.

Ахборот хавфсизлигини таъминлаш йўналишлари қуйидагилардан иборат:

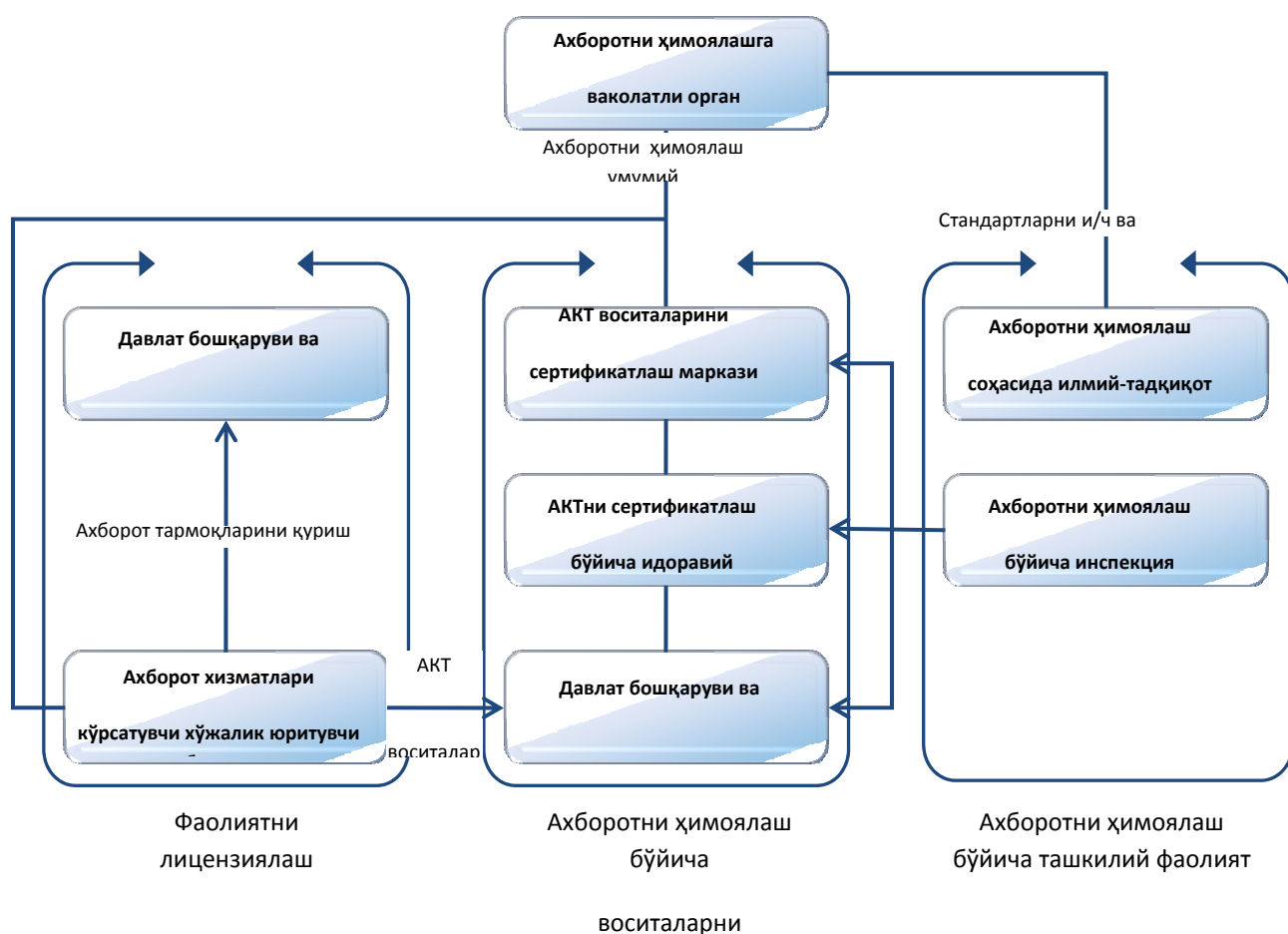
- ахборот хавфсизлигини таъминлашда давлат сиёсати ва тизимини ишлаб чиқиш ҳамда уни амалга ошириш учун ахборот хавфсизлигига таҳдидларни аниқлаш, баҳолаш ва прогнозлаштириш шакллари, усуллари ва воситаларини такомиллаштириб бориш;
- ахборот хавфсизлигини таъминлаш тизим ва воситаларининг самарадорлигини баҳолаш тамойиллари, мезонлари ва усуллари ишлаб чиқиш;
- ахборот технологиялари хавфсизлигини таъминлаш, ахборотларни ҳимоялашнинг замонавий усул ва воситаларини ишлаб чиқиш;
- ахборот хавфсизлигини таъминлаш ва ахборот технологиялари соҳасида кадрларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини оширишнинг ягона тизимини яратиш.

Ахборот хавфсизлигини таъминлаш усуллари умумий ва хусусий бурларга бўлинади. Умумий усуллар, ўз навбатида, ҳуқуқий, ташкилий-техник ва иқтисодий усуллардан иборат.

4. Ўзбекистонда ахборотни ҳимоялаш давлат тизими

Ахборот ресурслари ва ахборот тизимларининг хавфсизлиги қуйидаги мақсадларда амалга оширилади:

- шахс, жамият ва давлатнинг ахборот хавфсизлигини таъминлаш;
 - ахборот ресурсларини қалбакилаштириш, ўғирлаш, йўқотиш, бузиш, тўсиб қўйиш ва бошқа рухсат этилмаган фойдаланишларнинг олдини олиш;
 - ахборотни бузиб кўрсатиш, кўчириш, тўсиб қўйиш бўйича ноқонуний ҳаракатларни ва ахборот ресурслари ҳамда ахборот тизимларига бошқа таъсир шакллариининг олдини олиш;
 - давлат сирлари ва махфий ахборотлари мавжуд бўлган ахборот ресурсларини сақлаш¹ (11.12.2003й N 560 - II “Ахборотлаштириш тўғрисида”ги Қонуннинг (янги таҳрир) 19-моддаси “Ахборот ресурслари ва ахборот тизимларини ҳимоялаш”).
- ротлаштириш тўғрисида”ги Қонуннинг 20-моддасига кўра:
- ахборот ресурслари ва ахборот тизимлари муҳофаза қилинишини ташкил этиш тартиби уларнинг мулкдорлари, эгалари томонидан мустақил белгиланади;
 - давлат сирлари ҳамда махфий сирлар тўғрисидаги ахборотни ўз ичига олган ахборот ресурслари ва ахборот тизимларининг муҳофаза қилинишини ташкил этиш тартиби Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланади.

¹Ўзбекистон Республикасининг “Ахборотлаштириш тўғрисида”ги Қонуни (янги таҳрири) 2003 йил 11 декабрь.

Ўзбекистон Республикасининг “Ахборотлаштириш тўғрисида”ги Қонунига мувофиқ, юридик ва жисмоний шахслар томонидан ахборот-коммуникация технологиялари ва Интернет тармоғидан фойдаланиш хавфсизлигини таъминлашнинг миллий тизимини янада такомиллаштириш, уларга компьютер хавфсизлигига таҳдидларни ўз вақтида аниқлаш, бартараф этиш ва таъсирини йўқотиш масалаларида кўмаклашиш мақсадида, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 5 сентябрдаги «Миллий ахборот-коммуникация тизимларининг компьютер хавфсизлигини таъминлаш бўйича қўшимча чоралар тўғрисида»ги ПҚ-167-сон Қарори асосида “Узинфоком” маркази қошида Компьютер ходисаларига қарши чора кўриш хизмати (UZ-CERT) ташкил қилинган.

Ахборотнинг криптографик ҳимояси воситаларини лойиҳалаштириш, тайёрлаш, ишлаб чиқариш, реализация қилиш, таъмирлаш ва улардан фойдаланиш фаолиятини амалга оширишда лицензия талаблари ва шартларига қуйидагилар қиради:

- лицензиат ахборотнинг криптографик ҳимояси соҳасидаги қонун ҳужжатларига мажбурий риоя қилиши;

- лицензияланадиган фаолиятнинг аризада кўрсатилган тури бўйича ахборотнинг криптографик ҳимояси соҳасидаги фаолиятни тартибга солишчи техник ва методик ҳужжатларнинг, шу жумладан, ички низомлар, йўриқномалар, методикаларнинг мавжуд бўлиши;

- ахборотнинг криптографик ҳимоя воситаларини тайёрлаш ва ишлаб чиқишда Ўзбекистон Республикаси давлат стандартлари ҳисобланадиган криптографик алгоритмларни ёхуд ахборотнинг криптографик ҳимоя воситалари соҳасидаги ваколатли орган томонидан тасвир қилинадиган стандартларни қўллаш;

- мувофиқлик сертификатига эга бўлган ахборотларни криптографик ҳимоя қилиш воситаларидан, шунингдек, ахборотларни криптографик ҳимоя қилиш соҳасидаги ваколатли орган билан келишилган ҳолда фойдаланиладиган криптолизимлардан фойдаланиш;

- давлат сирларига тегишли деб топилган маълумотларга эга бўлган ахборотни, шунингдек, ҳимоя қилиниши қонун ҳужжатларида белгиланган бошқа ахборотни криптографик ҳимоя қилиш соҳасидаги фаолиятни амалга оширишда давлат сирларидан фойдаланиш учун қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда расмийлаштирилган рухсатномага эга бўлган мутахассисларнинг лицензия талабларида мавжуд бўлиши;

- норматив талабларга мувофиқ бўлган техник ўлчаш ва назорат қилиш воситалари, асбоблар ва қурилмаларнинг мавжуд бўлиши.

Асосий таянч тушунчалар

Хизматлар, хизматлар бозори, хизматлар соҳасидаги хавфсизлик, ахборот хавфсизлиги, ахборот хавфсизлигига таҳдидлар, бизнес разведка, бенчмаркинг, ахборот хавфсизлиги объектлари, ахборот хуружи, ахборот хавфсизлигини таъминлаш усуллари.

Такрорлаш учун саволлар

1. Ахборот, ахборот хизмати ва унинг турлари деганда нимани тушунаси?
2. Ахборот хавфсизлигининг моҳияти нима?
3. Бизнес-разведка нима? У қандай мақсадда амалга оширилади?
4. Бенчмаркинг нима? Уни қўллашда қандай мақсад кўзланади?
5. Ахборот хавфсизлигини таъминлаш учун қандай усуллардан фойдаланилади?
6. Компьютер жиноятлари қандай мақсадларда амалга оширилади?
7. Компьютер жиноятларидан қандай ҳимояланиш мумкин?
8. Ахборот хуружи ва мафкуравий тажовуздан қандай ҳимояланиш мумкин?

14-мавзу. ХУФЁНА ИҚТИСОДИЁТ ВА КОРРУПЦИЯГА ҚАРШИ КУРАШ

Режа

1. Хуфёна иқтисодиётнинг мазмуни ва вужудга келиш сабаблари

2. Хуфёна иқтисодиётга қарши кураш усуллари

3. Ўтиш иқтисодиёти шароитида коррупция ва жиноий хуфёна иқтисодиётга қарши кураш

Хуфёна иқтисодиёт, коррупция, уюшган жиноятчилик ҳамма мамлакатларда ва ҳамма даврларда бўлган. Иқтисодий адабиётларда хуфёна иқтисодиётга турли хил таърифлар берилган:

1. Хуфёна иқтисодиёт –қонун асосида ман қилинган фаолият турлари.

2. Хуфёна иқтисодиёт–иқтисодий фаолиятнинг кузатилмаган ва яширин фаолият тури.

3. Хуфёна иқтисодиёт расмий статистикада у ёки бу сабабларга кўра ҳисобга олинмаган ҳар қандай иқтисодий фаолият бўлиб, унда ишлаб чиқарилган маҳсулот ва хизматлар ялпи ички маҳсулот таркибига киритилмайди ҳамда солиққа тортишдан четда қолади.

Иқтисодиёт фанида иқтисодиётнинг қайси секторга, яъни норасмий, криминал, фактив, хуфёна ёки очик, расмий иқтисодиётга тегишли эканлигини аниқлашда қуйидаги мезонлар асос қилиб олинади:

- давлатнинг фискал (солиқ) манфаатлари;
- ЯИМнинг реал ҳажми;
- ҳуқуқий параметрлар;
- ҳўжалик субъектлари ўзаро ҳаракати тавсифи.

Хуфёна иқтисодиёт даромадларни солиққа тортишдан яширишда намоён бўлади. Солиқ тўлашдан бўйин товлаш усуллари қуйидагилардан иборат:

- турли банкларда бир неча ҳисоб рақамларини очиб, улар орқали бухгалтерия ҳисобида тўлиқ кўрсатилмаган ҳолда пул операцияларини амалга ошириш;

- траст, вексел ва бошқа ҳисоблардан фойдаланиш;

- “иккиёқлама бухгалтерия” юритиш, нақд пуллар билан муомала қилиш, шу орқали даромад ва пул тушумларини солиқдан яшириш;

- корхонани бир шаҳар, туманда рўйхатдан ўтказиш, аммо ҳисоб рақамини бошқа шаҳар, тумандаги банкларда очиш орқали солиқ тўлашдан корхона рўйхатга олинган жойда ва фаолият юритган жойида ҳам қочади, яъни бўйин товлайди;

- ҳисобга олинмаган харажатлар ҳисобига сотилаётган маҳсулот (хизмат, ишлар)нинг таннархини ошириб кўрсатиш;

- расмий ҳисоб ва тўлов ҳужжатларида томонларнинг келишувига асосан бажарилган иш (кўрсатилган хизматлар) қиймати паст нархларда кўрсатилади, унинг қолган қисми нақд пул шаклида ўзаро тақсимлаб олинади. Нақд пуллардаги даромад солиққа тортишдан яширилади.

Криминал, жиноий хуфёна иқтисодиётни ноқонуний ишлаб чиқариш, яширин ишлаб чиқариш ва онгли равишда олдиндан режалаштириб, ғаразли мақсадларни кўзлаб қилинган жиноятлар ташкил этади.

Ноқонуний ишлаб чиқаришга бизнес ва тадбиркорлик шаклида ташкил этилган, қонунчиликда қатъиян ман қилинган фаолият турлари киради. Бундай фаолият турларига қуйидагилар киради:

- қурол-яроғлар ишлаб чиқариш ва сотиш;
- наркобизнес;
- контрабанда;

- киморхона, кимор ўйинларини ташкил этиш;
- одим савдоси;
- фоҳишабозлик ва ҳ.к.

Хуфёна иқтисодиёт ижтимоий ишлаб чиқариш босқичларига кўра хуфёна ишлаб чиқариш, тақсимлаш, айирбошлаш, истеъмол шаклларида намоён бўлади. Хуфёна ишлаб чиқариш ноқонуний, ҳисобга олинмаган, яширин, майда ишлаб чиқариш, сифатсиз маҳсулотлар чиқариш, ишлаб чиқариш ресурсларидан нораціонал фойдаланишда намоён бўлади.

Коррупция ва жиноятчилик ўзаро боғлиқ бўлиб, бир-бирини тақозо этади.

Коррупция иқтисодиёт соҳасида давлат ҳокимияти тузилмалари ва жаҳон жиноятчилик тузилмалари билан бирикиб, қўшилиб кетиши, сиёсий ҳамда жамоат арбобларининг хоинлиги ва сотқинлигидир. Шунингдек, коррупция жиноятчиликнинг бир тури бўлиб, мансабдор шахслар, сиёсий ва жамоат арбоблари, айрим шахсларнинг ўз хизмат, мансаб ҳуқуқлари, ваколатларидан давлат ва жамиятга зарар келтирган ҳолда бойиш, ўз шахсий бойлигини орттириш мақсадида фойдаланиш ҳисобланади.

Коррупциянинг вужудга келишига сабаб бўладиган омил ва шароитлар қуйидагиларда намоён бўлади:

- амалдаги қонунчиликнинг такомиллашмаганлиги, ундаги зиддиятлар, қонун ва қонуности меъёрий ҳужжатларининг бир-бирига зидлиги, қонунларни амалиётга жорий қилиш механизмининг ишламаслиги;
- давлат ҳокимияти ва бошқаруви, хўжалик бошқарувида бюрократия, маъмуриятчиликнинг ривожланганлиги, бошқарув тизимида мансабдор шахсларнинг ҳаддан ташқари кўпайиб кетиши, бошқарув тизимида бир-бирининг функциялари такрорининг кўплиги;
- бизнес ва тадбиркорликни рўйхатга олиш, рухсат бериш, уларни тугатиш жараёнининг ҳаддан ташқари чигаллиги, кўп босқичли эканлиги, мураккаблиги;
- ишбилармон ва тадбиркорларнинг ҳуқуқий билим, ҳуқуқий маданиятининг йўқлиги ёки саёзлиги;
- давлат хизматчилари, мансабдор шахслар, ишбилармон, тадбиркорларнинг ахлоқи, маънавиятининг саёзлиги ва бошқалар.

2. Хуфёна иқтисодиётга қарши кураш усуллари

Хуфёна иқтисодиётга қарши кураш усуллари ҳамда воситаларини белгилаш учун, авваломбор, унинг кўлами ва динамикасини аниқлаш лозим бўлади.

Ривожланган мамлакатларда хуфёна иқтисодиёт кўламлигини аниқлашда қуйидаги усуллардан фойдаланилади:

1. **Индикаторлар услуги.** Уларнинг таркибида тўғридан-тўғри ва билвосита (эгри) услублар мавжуд. Тўғридан-тўғри услублар махсус кузатув, сўровлар ўтказиш, айрим солиқ тўловчилар даромадлари ва харажатлари ўртасидаги номувофикликларни аниқлаш мақсадида текширишлар, таҳлиллар ўтказишни ўз ичига олади. Билвосита (эгри) услублар бандлик кўрсаткичлари бўйича монетар услубларни ўз ичига олади.

2. Енгил моделлаштириш услуги, яъни детерминантларни баҳолаш. Ушбу услубда хуфёна иқтисодиётни аниқлаштирувчи жами кўрсаткичлар танлаб олиниб, унинг нисбий ҳажмлари ҳисобланади.

3. Структуравий таркибий услубларда турли ишлаб чиқариш тармоқларида хуфёна иқтисодиёт ҳажмлари тўғрисидаги маълумотлар, ахборотлардан фойдаланилади.

4. Аралаш услубларда хуфёна иқтисодиёт ҳажмларига боғлиқ ўлчовлардан, яъни детерминант ва индикаторларни ҳисобга олган ҳолда моделлар яратилади.

5. Хуфёна иқтисодиётни баҳолашда макроиқтисодий кўрсаткичларни интеграл баҳолаш услуги.

6. Расмий статистика кўрсаткичларини, турли қайта ва қўшимча ҳисоблашлар асосида хуфёна иқтисодиёт ва унинг алоҳида элементларини баҳолаш¹.

Хуфёна иқтисодиётга қарши курашда қуйидаги усуллардан фойдаланилади:

- радикал-либерал, яъни дастлабки жамғарилган капитал энг юқори суръатларига мақсадли чекловлар белгилаш йўли;

- репрессив усуллар хуфёна иқтисодий фаолиятга қарши ҳуқуқ-тартибот, хавфсизлик органлари фаолиятини кенгайтириш ва кучайтиришни тақозо этади;

- бизнес ва тадбиркорликни ривожлантириш учун зарур шарт-шароитларни таъминлаш бўйича қонунчиликни такомиллаштириш билан ҳуқуқий чора-тадбирлар мажмуи.

Хуфёна иқтисодий фаолиятга қарши курашнинг энг муҳим йўналишлари қуйидагилардан иборат:

1. Ноқонуний бизнес ва тадбиркорликнинг олдини олиш ҳамда барҳам бериш.

2. Ёлғон тадбиркорликка қарши кураш.

3. Тижорат мақсадида сотиб олиш - давлат ва хўжалик бошқарувида фаолият кўрсатаётган мансабдор шахсларга ноқонуний тарзда пул, қимматли қоғозлар, бош мулк қийматларни ўз хизмат мавқеидан келиб чиққан ҳолда кўрсатган хизмати, яъни тижорат ёки банк сирини ошқор қилгани, пора берувчига ноқонуний ҳатти-ҳаракати учун шариит яратиб бериши, ҳисобланади.

4. Жиноий йўллар билан олинган даромадларни легаллаштиришга қарши таъсир механизмининг яратиш.

5. Ёлғон банкротликка қарши қонунчиликда белгиланган жавобгарликни янада ошириш.

6. Жисмоний ва юридик шахсларнинг божхона тўловларини тўлашдан бўйин товлашларига қарши чора-тадбирларни, жазо чораларини қўллаш.

7. Контрабанда, мамлакатга товарларни ноқонуний тарзда олиб кириш ва ташқарига ноқонуний тарзда товарларни олиб чиқиб кетишга қарши кучли тизимни қарор топтириш¹.

3. Ўтиш иқтисодиёти шароитида коррупция ва жиноий хуфёна иқтисодиётга қарши кураш

Ўтиш иқтисодиёти шароитида жиноий хуфёна иқтисодиёт вужудга келишининг асосий сабаблари қуйидагилардан иборат:

- тоталитар, маъмурий-буйруқбозликка асосланган тизимдан унга рақобатчи сифатида вужудга келган жиноий хуфёна иқтисоднинг мерос бўлиб қолганлиги;

- иқтисодий ислохотлар амалга оширилаётган шароитда мулкни қайта тақсимлаш жараёнида аҳолининг асосий кўпчилиги бозор шароитида яшашни эндиgina ўрганаётганлиги, ҳали бу борада тажрибаси йўқлигидан фойдаланиб қолишга интилиш;

- янги хўжалик муносабатлари тизимини шакллантириш жараёнида фаол ва хуфёна иштирок этиш;

- бозор инфраструктураси, банк-молия, солиққа тортиш тизимининг эндиgina қарор топаётганлиги, унда жиноий ҳатти-ҳаракатларга қарши механизмнинг етарли даражада ривожланмаганлиги;

- назорат органлари, жу жумладан, бошхона, молиявий назорат органлари тизимининг эндиgina ривожланаётганлиги;

- иқтисодий ноқонуний ҳатти-ҳаракатлардан ҳимояланиш ҳуқуқий механизмнинг шаклланиш ва қарор топиш босқичида эканлиги;

¹ Кочергина Т.Е. Экономическая безопасность: Ростов на Дону: Феникс, 2007. -С-171.

¹ Ланд П. Организованная преступность тайная история самого прибыльного бизнеса в мире: пер с англ. – М.: АСТ: Астрнль, 2005 –С 11-43; Қобилов Ш.Р. Глобаллашув ва хавфсизлик. –Т.: ЎзР ИИВ Академияси, 2006. 27-38-бетлар.

- бизнес ва хусусий тадбиркорликни рўйхатга олиш, қўллаш тизимининг етарли даражада такомиллашмаганлиги;

- бизнес ва хусусий тадбиркорлик, хўжалик фаолиятига турли давлат ва назорат органлари томонидан ноўрин аралашувининг сақланиб қолганлиги, уларнинг ривожланишига маъмурий тўсиқларнинг мавжудлиги ва ҳ.к.

Ўзбекистонда жиноий хуфёна иқтисодиётга, коррупцияга қарши курашнинг узок муддатли стратегияси ишлаб чиқилиб, амалга оширилмоқда. Бу стратегия доирасидаги жиноятчилик ва коррупцияга қарши кураш йўналишлари қуйидагилардан иборат:

1. Иқтисодиётни эркинлаштириш, иқтисодий муносабатларни эркинлаштириш йўлидан янада изчил бориш.

2. Ҳалол тадбиркорлик учун чинакам эркинликни таъминлаш.

3. Ўзбекистонда ҳуқуқ ва суд тизимини такомиллаштириш ҳамда ислоҳ қилиш.

4. Фуқароларнинг турли, шу жумладан, иқтисодий ҳуқуқбузарликка қарши ички имкониятлари ва юксак даражадаги ахлоқи жиноятчилик ва коррупция жамиятга олиб кирадиган емирилишдан энг яхши ҳимоя ҳисобланади.

5. Жиноятчилик ва коррупцияга қарши мурасасизлик муҳитини вужудга келтириш.

Асосий таянч тушунчалар

Хуфёна иқтисодиёт, кузатилмаган иқтисод, хуфёна иқтисодиётнинг вужудга келиши сабаблари ва ривожланиш оқибатлари, коррупция, солиқдан қочиш, наркобизнес, терроризм иқтисодиёти, хуфёна иқтисодиётнинг намоён бўлиш шакллари, иқтисодий жиноятчилик ва коррупцияга қарши кураш йўналишлари ҳамда услублари.

Такрорлаш учун саволлар

1. “Хуфёна, норасмий, расмий иқтисодиёт” тушунчаларининг мазмуни ва фарқли хусусиятларини тушунтириб беринг.
2. Хуфёна иқтисодиётнинг қандай шакллари мавжуд?
3. Хуфёна иқтисодиёт ва коррупциянинг миллий иқтисодиётга қандай таҳдидлари мавжуд?
4. Хуфёна иқтисодиёт ҳажми ва динамикаси қандай ўлчанади?
5. Хуфёна иқтисодиётга қарши кураш қандай усулларда олиб борилади?
6. Ўтиш иқтисодиётида жиноий хуфёна иқтисодиёт қандай хусусиятларга эга?
7. Янги давлат шароитида жиноий хуфёна ва коррупцияга қарши қандай тадбирларни амалга ошириш лозим бўлади?

15-мавзу. МИНТАҚА ИҚТИСОДИЙ ХАВФСИЗЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ

Режа

1. Минтақа иқтисодиёти ва минтақавий сиёсат
2. Минтақа иқтисодий хавфсизлиги
3. Минтақа иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш механизми
4. Ўзбекистонда минтақани ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш дастурларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш механизмининг такомиллаштириш
5. Ўзбекистонда минтақани ривожлантиришни давлат томонидан тартибга солишни такомиллаштириш

Минтақа иқтисодиётининг шундай тизимлари мавжудки, улар ҳар бир мамлакатнинг миллий иқтисодиётида, мустақил хўжалик юритишда алоҳида ўрин тутди ва ўзининг табиий иқлим, географик жойлашуви, табиий-минерал ва хом ашё ресурсларининг захиралари, меҳнат ресурслари билан таъминланганлиги, ишлаб чиқариш салоҳияти, тармоқлари ва соҳаларининг ҳам инфратузилмаси миқёси, аҳолисининг урф-одат ва

анъаналари, маҳсулот ишлаб чиқариш бўйича ихтисослашуви ҳамда ижтимоий меҳнат тақсимоотидаги ҳиссаси, аҳоли жон бошига ишлаб чиқарган ҳудудий ялпи маҳсулот кабилар билан фарқланади.

Минтақаларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишини таъминлашда қуйидаги вазифаларни амалга ошириш кўзда тутилади:

1. Минтақадаги барча ресурслардан (моддий, молиявий, меҳнат) фойдаланиб, ишлаб чиқаришнинг жадаллиги ва мутаносиблигини таъминлаш ҳамда шу асосда унинг самарадорлигини ошириш.

2. Минтақаларнинг истикболдаги ривожланиш суръатларини аниқлаш. Бунда маҳаллий ресурслардан тўлиқ фойдаланишга эътибор бериш.

3. Илмий-техника тараққиёти ютуқларидан ишлаб чиқаришда кенг фойдаланиш. Бунинг учун минтақада илмий-техника тараққиёти жадаллашишини таъминловчи иқтисодий механизмни яратиш, режалаштиришни янада демократиялаштириш лозим бўлади. Бунинг учун корхоналарга, минтақавий бирликларга интикатив (тавсиявий) режаларни тузиш учун ҳукукий-иқтисодий шароитлар яратиш, бозор иқтисодиёти шароитида самарали рақобат бўлишини бозор конъюнктурасига мос маҳсулот ишлаб чиқаришни таъминлаш мақсадида, шунингдек, қуйидаги вазифаларни ҳам ҳал этиш лозим:

а) ишлаб чиқаришни бозор ҳажми ва конъюнктурасига мос равишда ташкил этиш ва ривожлантириш;

б) валюта тушумларининг кўпайишини таъминлаш мақсадида ташқи иқтисодий фаолиятни кенгайтириш;

в) бозор талаби асосида тез ўзгарувчан янги технологияларни жорий этиш ва маҳсулот сифатини ошириш ва ҳоказолар.

г) ташқи иқтисодий муносабатларни маҳаллий ҳокимиятлар республика ҳукумати билан келишган ҳолда маҳаллий манфаатларни ҳисобга олиб ривожлантириш.

Ўзбекистонда давлат минтақавий сиёсатининг бош мақсадлари сифатида қуйидагилар белгиланган:

- мамлакатнинг барча ҳудудларида Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида белгиланган ҳуқуқларнинг таъминланиши учун тенг сиёсий ва ижтимоий-иқтисодий шароитлар яратиш;

- республика барча аҳолисини ижтимоий кафолатлари ҳамда тенг ижтимоий ва ҳуқуқий ҳимоялашни таъминлаш.

Ушбулардан келиб чиқиб, давлат минтақавий сиёсатини амалга оширишнинг асосий йўналишлари қуйидагилардан иборат:

- республика давлат ҳокимияти ва бошқаруви ҳамда маҳаллий ўз-ўзини бошқаришнинг ҳуқуқий асосларини, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси субъектларининг ўзаро тенг ҳуқуқлигининг конституцион тамойилларини таъминлаш;

- Ўзбекистон Республикасининг ижтимоий-иқтисодий ривожланиши истикбол кўрсаткичлари ва мақсадли дастурларни мунтазам равишда ишлаб чиқиш;

- Ўзбекистон Республикаси давлат ҳокимияти ва бошқаруви ҳамда маҳаллий ўз-ўзини бошқариш органларини услубий ва меъёрий жиҳатдан таъминлаш ҳамда қўллаб-қувватлаш;

- мамлакатнинг маъмурий-ҳудудий бўлинишини зарур ҳолатларда ўзгартириб туриш. Бу мамлакатдаги сиёсий ва ижтимоий-иқтисодий ўзгаришлар инъикоси сифатида амалга оширилади (1-жадвал).

1-жадвал

Минтақавий (ҳудудий) такрор ишлаб чиқариш жараёнларини тартибга солишнинг маъмурий ва иқтисодий усуллари¹

¹ Абдурахмонов К.Х., Абдуллаев А.М., Дадабоев Ш.Х. Региональная экономика и управление. Учебник. / Под ред. Акад. С.С. Гулямова – Т.: Изд-во “Fanvatechnologiya”, 2007. – 425-427-бет, асосида тузилди.

Маъмурий усуллар	Иқтисодий усуллар
Бошқариш қарорларини тайёрлаш ва амалга ошириш учун шароит яратишга йўналтирилган аниқ манзилли топшириқлар бериш	Умумий иқтисодий қонун-қоидаларга, тамойилларга таянади
Бошқариладиган объектларга тўғридан-тўғри таъсир кўрсатишда, бошқариш органининг манфаатини устувор равишда кўзлаш	Бошқариладиган объектларга билвосита таъсир кўрсатилади, турли мулкчилик шакллардаги корхоналарнинг иқтисодий манфаатлари ҳисобга олинади
Қабул қилинадиган қарорлар учун асосий масъулият бошқариш органи зиммасида бўлиб, бошқариладиган объектнинг ҳуқуқлари чекланган	Хўжалик субъектлари тўлиқ мустақилликка эга бўлиши, ўз фаолияти ва унинг оқибатлари учун юқори масъулиятли бўлиши тақозо этилади
Маъмурий фармойишлар, режалар директив характерга эга бўлиб, уларни бажариш мажбурий ҳисобланиб, ундан четланишга йўл қўйилмайди	Хўжалик субъектларини ўзининг иқтисодий манфаати нуқтаи назаридан ва иқтисодий рискни эътиборга олган ҳолда муқобил қарорлар тайёрлаш ва оқилона ечимлар топишга ундайди

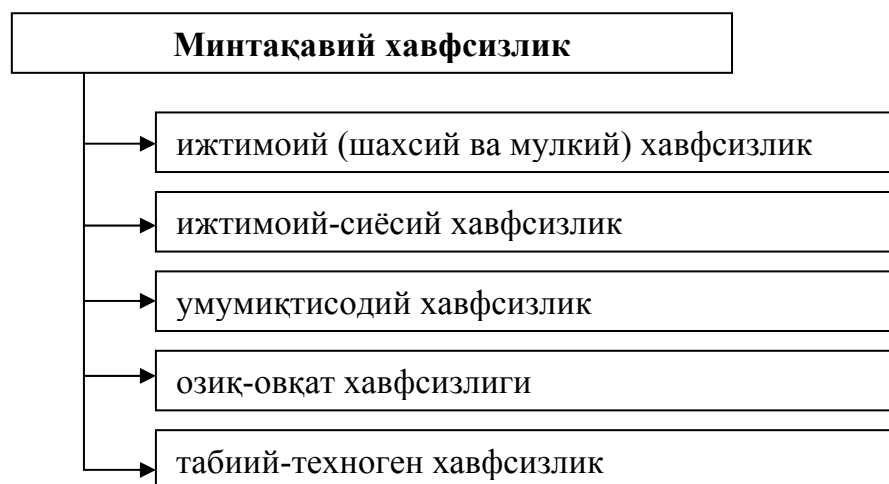
2. Минтақа иқтисодий хавфсизлиги

Миллий хавфсизлик жамиятнинг барча бўғин ва даражаларидаги хавфсизликни ифодалаганидек, иқтисодий хавфсизлик мамлакат ҳамда унинг минтақалари иқтисодий хавфсизлигини ҳам ўз ичига олади.

Минтақавий хавфсизлик мамлакат вилоятлари (туманлари) манфаатларининг ички ва ташқи таҳдидлардан ҳимояланганлигини ифодалайди. Минтақавий хавфсизлик ўз ичига табиий-техноген, озиқ-овқат, умумиқтисодий, ижтимоий-сиёсий ва ижтимоий (шахсий ва мулкӣ) хавфсизликларни олади (2.-чизма).

2.-чизма

Минтақавий хавфсизлик таркиби¹

¹Қаранг: Общая теория национальной безопасности Учебник/ Под общ ред. А.А.Прохожева. – Изд 2 доп. – М.: Издво. РАГС, 2005. –С 227.

Минтақа иқтисодий хавфсизлиги минтақанинг ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан барқарор ривожланиши, иқтисодиёт билан минтақанинг давлат ҳокимияти ва бошқаруви муассасалари ўртасидаги мувозанатли ҳолат бўлиб, бу ҳолат минтақада миллий манфаатларнинг ҳимояланганлиги ҳамда сиёсатнинг ижтимоий йўналтирилганлигини ифодалайди. Минтақа (ҳудуд)даги иқтисодий хавфсизликни аниқлашда қуйидаги ижтимоий-иқтисодий индикаторлардан фойдаланилади:

- аҳоли жон бошига ялпи ҳудудий маҳсулот;
- яшаш минимуми;
- иш ҳақи;
- иш ҳақи бўйича муддати ўтган қарздорлик;
- ишсизлик даражаси;
- ишсизлар сонининг бўш иш ўринларига нисбати;
- аҳолининг саводхонлик даражаси;
- аҳоли даромадлари бўйича табақаланиши ва бошқалар.

Минтақа иқтисодий хавфсизлиги объектларига қуйидагилар кирази:

- минтақа аҳолисининг иш билан бандлиги;
- аҳоли турмуш даражаси;
- меҳнат мотивацияси;
- аҳолининг мамлакатда амалга оширилаётган ислохотларга муносабати;
- ички минтақавий бозор;
- аҳолининг озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминланганлиги;
- минтақа ишлаб чиқарувчиларининг рақобатбардошлиги;
- минтақанинг экологик ҳолати;
- минтақа саноат ишлаб чиқаришининг таркиби ва бошқалар¹.

Минтақа хавфсизлигига таҳдидлар қуйидаги гуруҳларга ажратилади:

- ижтимоий-сиёсий таҳдидлар;
- тизимли бошқариш тавсифидаги таҳдидлар;
- ташқи иқтисодий таҳдидлар¹.

¹ Вегканов Г.С. Экономическая безопасность: учебник СПб.: Питер 2007. Глава 8.

¹ Безопасность экономического пространства хозяйствующего субъекта / Петренко И.Н. –М.: Анкил, 2005 Глова 2,4; Внешне экономическая деятельность региона: содержание и проблемы развития: Сборник статей. –Ростов Н/Дону: РИО Ростовского филиала РТА, 2005-С. 28-53; Внешне экономический комплекс региона: содержание и особенности формирования: Сб. научных трудов. –Ростов Н/Д: РИО Ростовского филиала РТА, 2007; -С 14-43.

Минтақавий ривожланишга таъсир кўрсатувчи таҳдид ижтимоий-иқтисодий ривожланиш бўйича минтақалар ўртасидаги табақаланишнинг кучайиши, айрим минтақа ривожланишидаги турғунлик ва танглик ҳолатининг юзага келиши ҳисобланади.

Минтақа иқтисодий хавфсизлигини таъминлашнинг асосий йўналишлари қуйидагилардан иборат:

- хавфсизлик ва ҳимоя объектлари;
- хавф-хатар ва таҳдид субъектлари;
- хавф-хатар ва таҳдидлар юзага келиши ҳамда тарқалиши хусусиятлари;
- юзага келиш мумкин бўлган зарарлар;
- хавфсизликни таъминловчи тизимларнинг мақсади, вазифалари ва амал қилиш механизмлари.

Минтақа иқтисодиётининг рақобатбардошлигини баҳолашда эса қуйидаги кўрсаткичлар гуруҳидан фойдаланилади:

- 1) аҳоли турмуш даражаси;
- 2) меҳнатга лаёқатли аҳолининг иш билан бандлиги;
- 3) демографик ҳолат;
- 4) ишлаб чиқариш салоҳияти;
- 5) илмий-техникавий салоҳият;
- 6) бюджет-молия соҳаси;
- 7) инвестициявий муҳит;
- 8) экологик ҳолат;
- 9) ҳуқуқ тартибот.

3. Минтақа иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш механизми

Минтақавий иқтисодий хавфсизликни таъминлаш минтақавий сиёсатнинг муҳим йўналиши ҳисобланади. Бу борада кўзланган асосий мақсад мамлакат ва унинг минтақалари рақобатбардошлигини ошириш ҳисобланади. Ушбу мақсадга эришиш қуйидагиларга йўналтирилади:

- мамлакат ва унинг минтақаларини халқаро бозорлар билан интеграциялашувини таъминлаш, мамлакат ишлаб чиқарувчи кучларини минтақа ва ҳудудлар бўйича оқилона жойлаштириш, уларнинг ўзаро алоқадорлиги, ихтисослашуви ва кооперациялашувини таъминлаш орқали мамлакат ва минтақаларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишини жадаллаштириш, барқарор ва мутаносиб иқтисодий ўсишгача эришиш;

- минтақалар инфратузилмаларини ривожлантириш;
- минтақаларда ишлаб чиқариш соҳаларининг рақобатбардошлигини ошириш;
- минтақалар ривожланишидаги фарқларни қисқартириш.

Минтақа иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш дастурини ишлаб чиқиш жараёнда қуйидагилар амалга оширилади:

1. Миллий иқтисодиёт ва минтақавий иқтисодиёт доирасида асосий макроиқтисодий кўрсаткичлар таҳлил қилинади.
2. Ҳар бир минтақанинг мамлакат минтақалари ижтимоий-иқтисодий ривожланиши даражалари классификациясидаги ўрни аниқланади.
3. Минтақадаги ижтимоий-иқтисодий аҳвол таҳлил қилинади.
4. Минтақанинг асосий иқтисодий манфаатлари аниқланади.
5. Минтақа иқтисодий хавфсизлигига таҳдидлар классификацияси ишлаб чиқилади.

6. Минтақа иқтисодий хавфсизлигига реал ва потенциал таҳдидлар аниқланади.

7. Минтақа иқтисодий хавфсизлигини баҳолаш индикаторлари ва усуллари белгиланади.

8. Минтақаларда ҳаёт фаолияти соҳалари бўйича турғунлик ва танглик ҳолатлари баҳоланади.

9. Минтақа иқтисодий хавфсизлиги мақсадлари белгиланади.

10. Иқтисодий хавфсизликни таъминлашга қаратилган минтақавий сиёсатнинг устувор вазифалари ишлаб чиқилади.

11. Минтақани ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш дастурлари ишлаб чиқилади.

12. Минтақа иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш чора-тадбирлари мажмуи ишлаб чиқилади ва белгиланади.

13. Иқтисодий хавфсизликни таъминлаш бўйича маҳаллий ҳокимият ва бошқарув органларининг вазифалари, ваколатлари белгиланади.

14. Минтақа иқтисодий хавфсизлиги ҳолатини мониторинг қилиб бориш билан боғлиқ чора-тадбирлар тизими ишлаб чиқилади.

Минтақа иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш ҳамда унинг рақобатбардошлигини ошириш учун минтақа (ҳудуд) мамлакатда локомотив ва таянч минтақаларни белгилаб олиш лозим бўлади.

Локомотив минтақа деб қуйидаги талабларга жавоб берадиган минтақага айтилади:

- минтақада юк ва йўловчи ташиш оқимлари барқарор ўсиши кузатилади;

- минтақада мамлакат учун аҳамиятли бўлган нуфузли илғор илмий-таълим маркази фаолият юритади;

- бутун мамлакат учун катта аҳамиятга эга бўлган стратегик ташаббус шаклланади;

- юқори илмий-техникавий, интеллектуал кадрлар ва ижтимоий потенциалга эга бўлиш;

- мамлакат иқтисодий ривожланишида салмоқли улушга эга, яъни ЯИМдаги улуши юқори бўлиши лозим;

- минтақада давлат, фуқаролик жамияти институтлари ва бизнес вакиллари ўртасида стратегик ҳамкорликнинг мавжуд бўлиши;

- 10-15 йиллик истиқболда ушбу минтақа қўшни минтақа ва ҳудудлар ривожланишига туртки бериш имконига эга бўлиши керак.

4. Ўзбекистонда минтақани ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш дастурларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш механизмини такомиллаштириш

Ўзбекистон Республикаси минтақалари ижтимоий-иқтисодий даражалари ва иқтисодий-табiiй салоҳиятидаги фарқлар уларни истиқболда ҳудудий ҳамда тармоқ хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш дастурларини ишлаб чиқиш жараёнларини такомиллаштиришни тақозо этади.

Минтақани иқтисодий ривожлантиришни барқарорлаштириш стратегиясини асослашнинг қуйидаги йўналишларини инобатга олиш мақсадга мувофиқдир:

- минтақа ривожланишини бошқариш самарадорлигини ошириш мақсадида иқтисодий ва ижтимоий жараёнларни таҳлил қилиш; бу босқичда ҳудуднинг эришган иқтисодий ва ижтимоий ривожланиш даражаси таҳлил қилинади;

- минтақани иқтисодий ва ижтимоий ривожлантириш стратегиясини асослаш; ривожланишни прогноз қилиш; стратегия асосланиб, ҳудуд ривожланишини тартибга солиш методлари танланади;

- концепция ишлаб чиқиш ва ҳудуд ривожланишини давлат ва бозор механизмлари орқали тартиблаш методларини танлаш;

- минтақанинг молиявий ресурслари ўсишини прогноз қилиш; бюджетнинг даромад қисмини кенгайтириш ва мустаҳкамлаш йўллари излаш; бюджет даромад қисмини тўлдиришнинг янги манбаларини аниқлаш, турли мулкчилик шаклларида асосланган тадбиркорликдан, хорижий инвесторлар ва нобюджет жамғармаларидан қўшимча

маблағларни жалб этиш¹.

Минтақаларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш дастурини тузишда маълум тамойилларга асосланиш керак бўлади. Бу тамойиллар минтақавий иқтисодиёт фани нуктаи назаридан қуйидагилардан иборат бўлиши мумкин:

- минтақани ижтимоий-иқтисодий ривожланишини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш чора-тадбирларининг мақсадлилиги;
- минтақани ривожлантиришнинг устувор йўналишлари бўйича ресурсларни тўплаш ва йўналтириш;
- белгиланган ҳаракатни назорат қилиш ва тартиблаш имкониятларининг очиклиги;
- минтақани ривожланишини қўллаб-қувватлашнинг индивидуаллиги;
- қўллаб-қувватлаш механизмнинг таъсирчанлиги;
- республика ва маҳаллий ҳокимият органларининг ҳамкорлиги ҳамда улар фаолиятининг уйғунлиги.

Минтақавий дастурларнинг ишлаб чиқилиши ва амалга оширилиши ҳудудий ривожланишни давлат томонидан тартибга солишнинг муҳим йўналиши ҳисобланади.

Минтақавий дастурларни бажаришга тўсқинлик қилувчи ҳолатлар ва омилларни аниқлаш муҳим аҳамиятга эгадир.

Минтақаларни ривожлантириш бўйича қабул қилинадиган дастурларнинг бажарилишига қўпинча қуйидаги омиллар тўсқинлик қилиши мумкин:

- республика ва минтақавий мақсадли дастурларни танлашнинг синалган тизимларининг мавжуд эмаслиги, уларни амалга ошириш ва уларни бажариш кетма-кетлигининг етарли даражада асосланмаганлиги;
- республика тармоқ дастурлари минтақавий жиҳатларининг етарли даражада ишланмаганлиги;
- тармоқ дастурлари минтақавий жиҳатлари мониторингининг йўқлиги;
- республика ва минтақавий дастурларни амалга ошириш механизмнинг мустаҳкам эмаслиги.

Ушбулардан келиб чиқиб, минтақавий дастурларни ишлаб чиқишда қўйидаги вазифаларни бажаришга алоҳида эътибор қаратиш лозим бўлади;

- минтақадаги ижтимоий-иқтисодий аҳволни умумий баҳолаш ва иқтисодий ривожланишнинг асосий тенденциялари, иқтисодий ўсиш муаммолари ва резервларини аниқлаш;
- минтақанинг маҳаллий минерал хом ашё, ер-сув ва меҳнат ресурсларидан фойдаланишнинг миқдор ва сифат даражаларини таҳлил қилиш;
- минтақани ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш стратегияси ва тактикасини ишлаб чиқиш, истиқболли тармоқлар ва минтақанинг ихтисослашиш соҳаси, иқтисодиётнинг базавий тармоқлари ривожланишининг устувор йўналишларини аниқлаш;
- маҳаллий қишлоқ хўжалиги ва минерал хом ашёлардан самарали фойдаланишга асосланган, янги экспортга йўналтирилган ишлаб чиқаришларни шакллантиришнинг аниқ йўллари белгилаш, жаҳон даражасидаги тайёр маҳсулотлар ишлаб чиқариш бўйича кам чиқиндилар ва чиқиндисиз технологиялар билан жиҳозланган янги корхоналарни вужудга келтириш;
- минтақада қулай, жозибador инвестицион муҳитни яратиш, хорижий инвесторлар, маҳаллий корхоналар, тадбиркорлар, аҳоли маблағлари ва ресурсларини кенгроқ жалб этиш;
- аҳолини ижтимоий ҳимоялаш ва меҳнат ресурсларининг оқилона бандлигини таъминлашнинг механизмини ишлаб чиқиш;
- хўжалик субъектлари ўртасида рақобат шароити ва тўлақонли бозор инфратузилмасини вужудга келтириш;

¹ Регулирование территориального развития в условиях рыночной экономики / Под ред. Б.М.Штульберга. М., 1993.-С-73; Сodyков А.М. Основы регионального развития: теория, методология, практика – Т.: IQTISOD-MOLIYA; 2005. – С 165.

- минтақани озиқ-овқат маҳсулотлари ва бошқа оммавий истеъмол моллари билан ўзини-ўзи таъминлашини ошириш;

- қишлоқ аҳоли пунктларини ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришни жадаллаштириш учун қулай шароитларни шакллантириш. Бунинг учун минтақага маҳаллий солиқлар бўйича имтиёзлар бериш мақсадга мувофиқдир.

- кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ривожланишини ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, рағбатлантириш орқали унинг ҳудуд ялпи ички маҳсулотидаги улушини ошириш;

- минтақанинг ташқи иқтисодий фаолиятини кенгайтириш, экспорт ва импорт таркибини оқилонлаштириш, ҳудудда фаолият юритаётган хорижий инвестицияли корхоналар фаолиятини янада яхшилаш ва янги қўшма корхоналарни ташкил этиш.

5. Ўзбекистонда минтақани ривожлантиришни давлат томонидан тартибга солишни такомиллаштириш

Бозор иқтисодиётига ўтаётган мамлакатлар тажрибасига кўра минтақавий сиёсат тартибга солиш усуллари орқали мамлакат иқтисодиёти таркибий тузилишини ўзгартиришга таъсир этади.

Ўзбекистонда минтақанинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишини давлат томонидан тартибга солишдан кўзланган бош мақсад минтақаларни барқарор ривожлантиришни рағбатлантириш ва иқтисодий-ижтимоий ривожланиши даражаларида кескин фарқларнинг вужудга келишига йўл қўймаслик учун шароит яратишдан иборат.

Мамлакат минтақаларини иқтисодий ва ижтимоий ривожланишини тартибга солиш мақсадини амалга оширишнинг асосий вазифалари қуйидагилардан иборат:

- мамлакатнинг барча минтақаларини барқарор ривожлантириш, уларнинг иқтисодий ва ижтимоий ривожланиш даражаларини имкон даражада тенглаштириш;

- минтақаларнинг табиий-иқтисодий салоҳиятидан самарали фойдаланиш;

- ишлаб чиқарувчи кучларнинг жойлаштирилиши ва ривожланишидаги асосиз вужудга келтирилган номутаносибликни бартараф этиш;

- минтақаларнинг ихтисослашувини оқилонлаштириш ва туманлараро иқтисодий алоқаларни оптималлаштириш;

- минтақаларнинг ҳудудлараро ва ташқи иқтисодий интеграциялашуви, айрим минтақаларнинг иқтисодий ва ижтимоий биқиклигига барҳам бериш.

Мустақиллик йилларида Ўзбекистон Республикасида минтақаларнинг иқтисодий ва ижтимоий ривожланишини давлат томонидан тартибга солиш қуйидаги йўналишларда амалга оширилди:

- минтақалар, туманлар гуруҳи ва туманларни комплекс ривожлантириш дастурларини ишлаб чиқиш;

- минтақалар минерал хом ашё ресурсларини комплекс ўзлаштириш, ер-сув ресурсларидан самарали фойдаланиш, ташқи атроф муҳитни муҳофаза қилиш;

- саноат ва унинг тармоқларини ривожлантиришнинг минтақавий ва республика дастурларини ишлаб чиқиш, фаолият юритаётган ишлаб чиқариш қувватларини профилини ўзгартириш, хорижий инвестицияли янги корхоналарни куриш;

- минтақалар қишлоқ хўжалигини уларнинг табиий-иқлим хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда ихтисослаштириш, қишлоқ хўжалигида ислохотларни ривожлантириш ва янада чуқурлаштириш бўйича республика, минтақавий дастурларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш;

- иш билан бандлик, ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш, қишлоқ аҳолисини табиий газ ва ичимлик суви билан таъминлаш бўйича республика дастурларини амалга ошириш;

- республика ва маҳаллий бошқарув тизимларини такомиллаштириш;

- маҳаллий бюджетни мустаҳкамлаш, минтақаларга дотация ва субвенциялар

ажратиш;

- бошқаришнинг минтақавий-хўжалик тизимини оқилона ташкил этиш мақсадида мамлакатни маъмурий-худудий бўлинишини такомиллаштириш.

Давлат томонидан худудларни ривожлантиришни тартибга солиш мақсадида қуйидаги дастурлар ишлаб чиқилиб, амалга оширилмоқда.

1. Саноатни ривожлантириш дастурлари.

2. Қишлоқ хўжалигини ривожлантиришни тартибга солиш. Бунда қуйидаги тартиблаш усулларида фойдаланилмоқда:

- минтақаларда маҳсулот ҳажмини, қишлоқ хўжалиги экин майдонлари ва минтақаларнинг ихтисослашувини тартибга солиш;

- қишлоқда ижтимоий ва бозор инфратузилмасини вужудга келтириш;

- қишлоқ хўжалиги ерларининг мелиоратив аҳволини яхшилаш;

- қишлоқ хўжалиги корхоналари моддий-техника базасини яхшилаш ва мустаҳкамлаш, ишлаб чиқаришга хизмат кўрсатиш бўйича корхоналар тармоғини яратиш;

- табиатни муҳофаза қилувчи ва гидротехник қурилмаларни қуриш;

- зарар кўриб ишловчи ва паст рентабелли қишлоқ хўжалиги корхоналарини молиявий қўллаб-қувватлаш.

Қишлоқ хўжалигида иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш дастурига мувофиқ қишлоқда мулкдорлар синфини, фермер хўжаликларини шакллантириш жараёнлари давом эттирилди, тупроқ унумдорлигини ошириш, селекция ва уруғчиликни яхшилаш, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши ҳажмларини ўстириш чора-тадбирлари кўрилади.

3. Минтақалар экспорт салоҳиятидан самарали фойдаланиш ва қўшма корхоналарни ташкил этишни тартибга солиш.

Эндиликда республика миқтақаларида, айниқса, кам ривожланган минтақаларда қўшма корхоналар ташкил этиш, хорижий инвестицияларни жалб этиш мақсадида мақсадли дастурлар тузиш ва уларни рағбатлантириш учун солиқ, бож, кредит имтиёзлари механизминини яратиш мақсадга мувофиқдир.

4. Транспорт-коммуникация тизимини ривожлантириш. Минтақаларда темир йўллар, автомобиль йўлларини қуриш худудий сиёсатнинг муҳим қисми ҳисобланади. Бунинг оқибатида худудларнинг вилоятлараро, туманлараро ва ташқи иқтисодий алоқалари кучаяди, тадбиркорлик, бизнес ривожланиши, хорижий инвестицияларни жалб этиш учун қулай муҳит яратилади.

5. Минтақаларнинг ижтимоий ривожланишини тартибга солиш.

Асосий таянч тушунчалар

Минтақа, худуд, минтақа иқтисодиёти, минтақавий сиёсат, минтақа иқтисодий хавфсизлиги, ижтимоий-иқтисодий индикаторлар, кўрсаткичлар, минтақа иқтисодий хавфсизлигига таҳдидлар, худудлар ривожланишидаги тенгсизлик, минтақа рақобатбардошлиги, минтақа иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш концепцияси, территориал-тармоқ кластери, минтақа хавфсизлигини бошқариш тизими.

Такрорлаш учун саволлар

1. Қандай омиллар минтақавий ривожланишга салбий таъсир кўрсатади?
2. Минтақа иқтисодий хавфсизлигининг мазмунини тушунтириб беринг?
3. Минтақа иқтисодий хавфсизлигига қандай таҳдидлар мавжуд?
4. Минтақадаги ижтимоий-иқтисодий аҳволни қандай кўрсаткичлар орқали баҳолаш мумкин?
5. Минтақа иқтисодий хавфсизлигини қандай кўрсаткичлар орқали баҳолаш мумкин?
6. Минтақа иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш учун қандай чора-тадбирларни амалга ошириш керак?
7. Территориал-тармоқ кластери нима?

8. Минтақа иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш учун қандай дастурлар ишлаб чиқиш мумкин?

16-мавзу. МАМЛАКАТНИНГ ИҚТИСОДИЙ ХАВФСИЗЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ

1. Жаҳон иқтисодий тизимида миллий иқтисодиётнинг тутган ўрни ва унинг манфаатларига таҳдидлар

Миллий иқтисодиёт, халқаро меҳнат тақсимотига кўра, ихтисослашуви, ўзининг фойдали қазилма бойликлари, географик жойлашуви, фан-техника тараққиёти, ижтимоий-иқтисодий ривожланиш даражаси, халқаро савдо, халқаро иқтисодий фаолиятининг фаоллигига мувофиқ жаҳон иқтисодий тизимида ўзига хос ўринни эгаллайди. Жаҳон иқтисодиётига интеграциялашиш учун миллий иқтисодиёт халқаро ҳамкорлик учун очиқ бўлиши, яъни очиқ иқтисодиёт тавсифига эга бўлиши лозим. Очиқ иқтисодиётнинг хусусиятлари ва потенциал имкониятларини қуйидагича тавсифлаш мумкин:

- ўтиш даврини ўз бошидан кечираётган мамлакатда бозор механизми ва унсурлари рақобат муҳити шаклланишининг жадаллашуви;

- жаҳон хўжалиги билан ўзаро алоқада миллий иқтисодиёт анъанавий товар айирбошладан ташқари, капитални четга чиқариш ва четдан киритиш, илмий-техниканинг кооперациялашуви, ишлаб чиқариш интеграцияси каби шаклларда интеграллашади;

- халқаро ресурслар айланмаси ва унинг самарадорлигини оширишга асосланган ҳолда ички ишлаб чиқариш ҳажмларига нисбатан миллий даромаднинг ўсиши;

- халқаро айирбошлаш мутаносиб иқтисодий ўсиш омили сифатидаги ролининг кўпайиши;

- халқаро ресурслар айланмаси ва унинг самарадорлигини ошириш ҳисобига ички ишлаб чиқариш кўламига нисбатан миллий даромаднинг кўпроқ ўсиши.

Ўзбекистон мустақилликка эришганидан сўнг, халқаро меҳнат тақсимотида фаол иштирок этиш йўли билан очиқ турдаги бозор иқтисодиётини вужудга келтирмоқда. Мамлакатимизда очиқ иқтисодиётни шакллантириш ва уни ривожлантириш истисқболлари устун даражада жаҳон хўжалиги тизимига кириб боришига боғлиқдир. Ушбу мақсадни амалга ошириш учун республикаимиз ташқи иқтисодий сиёсатининг қуйидаги тамойилларга асосланиши белгилаб берилган:

- мафкуравий курашлардан қатъи назар ташқи муносабатларда ошкоралик;

- тенг ҳуқуқли ва ўзаро манфаатли ҳамкорлик, бошқа мамлакатларнинг ички ишларига аралашмаслик;

- ўзининг миллий давлат манфаатлари устуворлигида ўзаро манфаатларни ҳар томонлама ҳисобга олиш;

- тўла ишонч, халқаро иқтисодий ва молиявий ташкилотлар доирасидаги ҳамкорликни чуқурлаштириш асосида икки томонлама ва кўп томонлама ташқи алоқалар ўрнатиш ҳамда уларни ривожлантириш;

- умумэътироф этилган халқаро ҳуқуқ нормаларига риоя қилиш ва халқаро тартибларга изчиллик билан ўтиш.

Иқтисодиётнинг очиклигини таъминлаш ва ташқи иқтисодий фаолиятни эркинлаштиришга қаратилган чора-тадбирларнинг амалга оширилиши оқибатида мамлакатга хорижий инвестициялар кириб кела бошлади, қўшма корхоналар кўпая борди, ички бозор товарлар билан тўла бошлади. Аммо, шу билан бирга, бунинг мамлакат манфаатларига зид томони ҳам кўзга ташлана борилади.

Мамлакат иқтисодий хавфсизлиги, манфаатларига таҳдидлардан ҳимояланиш учун қуйидагиларни амалга ошириш лозим:

- тақлиф этилаётган инвестицион лойиҳа ва хорижий ҳамкорлар билан тузилган йирик битимлар, иқтисодий хавфсизлик талабларини ҳисобга олган ҳолда, дастлабки мустақил экспертизадан ўтказиш;

- хорижий капитал учун устувор соҳа ва тармоқлар билан бир қаторда, уларнинг киритилиши ман қилинадиган соҳа ва тармоқлар ҳам қонуний асосда белгилаб қўйилиши керак;

- хорижий инвесторлар томонидан айрим соҳаларда акцияларни харид қилиш жараёнларини қатъийлаштириш;

- хорижий инвесторларнинг стратегик тармоқларда миллий бойликларимизнинг катта қисмини қўлга киритишларига йўл қўймаслик;

- мамлакат банк тизимининг ишончини ҳимоялаш;

- ташқи фаолият билан шуғулланувчи хўжалик субъектларидаги раҳбар кадрларнинг малакасини ошириш, уларни ўқитиш ва қайта тайёрлаш;

- ички бозорни, миллий ишлаб чиқарувчиларни ташқи рақобатчилар тажовуздан ҳимоя қилиш;

- ташқи иқтисодий алоқалар инфратузилмасини ривожлантириш;

- ташқи бозорларда миллий экспортчилар ва ишлаб чиқарувчиларимизнинг дискриминация қилинмаслиги, камситилишидан ҳимоя қилиш;

- ташқи иқтисодий фаолият соҳасидаги низо ва келишмовчиликларни кўп томонлама тартибга солиш механизмлари тенг ҳуқуқли шартномалар тузиш орқали ҳал қилинишига интилиш лозим бўлади. Бунда асосий эътибор мамлакат товар ишлаб чиқарувчилари ва фуқароларимизнинг манфаатларини ҳимоя қилишга қаратилади;

- чет эллардаги республика мулкани ҳимоя қилиш;

- ташқи иқтисодий фаолият ташқи савдодан юқори фойда, иқтисодий самара олишга интилиш билан бир вақтда, мамлакатнинг жаҳон иқтисодиёти тизимида ўзига мос нуфузли ўринни эгаллашига интилиши кабиларни амалга ошириш мақсадга мувофиқдир.

2. Мамлакат иқтисодий манфаатларини ҳимоя қилиш ва хавфсизлигини таъминлаш

Мамлакат иқтисодий манфаатларини ҳимоя қилиш ва унинг хавфсизлигини таъминлашда давлат марказий ролни ўйнайди. Бу борадаги давлатнинг вазифалари қуйидагиларда ўз ифодасини топади:

- давлатни микро ва макро даражада иқтисодий тартиблаш кўламларини ўз ичига оладиган тик ҳамда стратегик қарорларни асослаш, қабул қилиш учун дастаклар билан таъминлаш;

- иқтисодий ва маъмурий дастак, восита ҳамда усуллар ёрдамида иқтисодий стратегия ва жорий дастурларни амалга ошириш, эришилган натижаларни таҳлил қилиш ва баҳолаш, мавжуд шароитларга мос равишда кўрилаётган чора-тадбирларга тузатишлар киритиш;

- бошқа мамлакатлар билан ўзаро алоқалар тизимида ҳимояланишни рағбатлантириш режимларини кўзда тутадиган қонунлар ва меъёрий ҳужжатларни ҳаётга татбиқ этиш орқали мамлакатнинг иқтисодий суверенитетини ҳуқуқий ва сиёсий ҳимоялашни таъминлаш;

- иқтисодиётда юзага келадиган муаммоли вазиятларни тезликда ҳал қилиш учун давлат бошқаруви органлари ҳамда мансабдор шахсларнинг ҳуқуқлари, вазифалари масъулиятини оқилона тақсимлаш ва уларнинг ўзаро бир ўлчамдаги фаолиятини уйғунлаштириш.

Мамлакат хавфсизлигини таъминлашни бошқариш тизими ўз ичига қуйидагиларни олади:

- ташкилий тузилмалар;
- коммуникация ва ўзаро алоқалар тизими;
- ахборотлар;
- ҳар томонлама тайёрланган кадрлар.

Мамлакат иқтисодий хавфсизлигини таъминлашга қаратилган бошқарув ишлари икки, ўзаро боғлиқ йўналишда олиб борилади:

- иқтисодий ҳуқуқбузарликларнинг манбалари ва уларнинг субъектларига қарши курашиш;

- барча қонун, меъёрий ҳужжатлар ҳамда бошқарув қарорларини иқтисодий хавфсизликни мустаҳкамлаш талабларига мослигини аниқлаш учун экспертизадан ўтказиш.

Иқтисодий хавфсизликни таъминлашнинг муҳим шарти ижтимоий-иқтисодий жараёнларни бошқаришнинг бозор иқтисодиётини давлат томонидан тартибга солишнинг самарадорлигини ошириш ҳисобланади. Зеро мамлакат иқтисодий хавфсизлиги даражаси унинг иқтисодий салоҳияти билан белгиланади. Бу салоҳият миллий иқтисодиёт ресурслари, захиралари, амалга оширилаётган иқтисодий сиёсатнинг самарадорлиги, бозор структураси, бошқариш тизими, саноатни ташкил этиш ҳамда ташқи бозор конъюнктурасининг ўзгаришларга мослашувчанлиги бошқа мамлакатларнинг қўллаб-қувватлаши, халқаро уюшма ва ташкилотларда иштирок эта олиши билан ифодаланади.

Мамлакат иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш учун асосий маҳсулотлар бўйича импортга боғлиқликка барҳам бериш, тайёр маҳсулотларни экспорт қилишни кучайтириш лозим бўлади. Шунингдек, миллий товар ишлаб чиқарувчиларнинг манфаатларини ички ва ташқи бозорда ҳимоя қилишга қаратилган оқилона протекционизм сиёсатини амалга ошириш лозим. Бу сиёсат қуйидагиларни кўзда тутиши керак:

- монополистик фаолиятни чеклаш;
- тайёр ишлаб берувчи саноат маҳсулотларини, асосан, машина ва асбоб-ускуналарни экспорт қилишни рағбатлантириш учун солиқ имтиёзларини, имтиёзли кредитлаш усулларини қўллаш;
- турли ишлаб чиқариш тармоқларида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни, янги ташкил топган хўжалик субъектларини қўллаб-қувватлаш, улар учун қулай шароитлар яратиш;
- ички бозорга ноқонуний йўллар билан арзон, истеъмолчилар саломатлигига салбий таъсир кўрсатувчи товарларни кириб келишининг олдини олиш;
- ички бозорда миллий товар ишлаб чиқарувчилар манфаатини кўзлаш, уларни ташқи бозорга чиқишларини қўллаб-қувватлаш;
- йирик ишлаб чиқариш бирлашмаларини қўллаб қувватлашнинг оқилона тизимини яратиш.

Мамлакат иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш учун иқтисодиётнинг криминаллашувига қарши курашиш керак. Жиноий гуруҳларнинг иқтисодиётга кириб келишининг олдини олиш учун қуйидагиларни амалга ошириш лозим бўлади:

- даромадларни декларация қилиш тизимини такомиллаштириш;
- нодавлат хўжалик субъектларининг айрим фаолият турларини қонун йўли билан чеклаш;
- рўйхатга олинмасдан туриб тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланишни ман қилиш;
- истеъмолчилар саломатлигига зарар етказувчи маҳсулотларни ва лицензиясиз, сифат сертификатисиз товар сотишни ман қилиш;
- банкротлик қонуни талабларини ҳаётга қатъий татбиқ этиш;
- ҳуқуқ-тартибот органларида иқтисодий қонунбузарликларга қарши курашиш бўлимлари фаолиятини кучайтириш;

- иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида турли назорат ва давлат органларининг тадбиркорлар хўжалик фаолиятига ноқонуний аралашишларини чеклаш ва бунга қарши курашиш;

- иқтисодиётни тартибга солишнинг бозор механизмлари эркин амал қилишини таъминлаш билан бир қаторда, давлат органларининг иқтисодиётни тартибга солиш фаолияти самарадорлиги ва таъсирчанлигини ошириш кабилар мақсадга мувофиқдир.

3. Мамлакат ички иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш

Мамлакат ички иқтисодий хавфсизлигини таъминлашнинг муҳим йўли барқарор иқтисодий ўсишни таъминлаш, аҳоли турмуш даражасини ошириш ва турмуш шароитларини яхшилаш ҳисобланади. Чунки ижтимоий соҳада, ҳаётда кескинликнинг вужудга келиши мамлакат иқтисодий хавфсизлиги учун хавф-хатар туғдириши шубҳасиздир.

Бу ҳолни келтириб чиқарувчи сабабларнинг энг муҳимларини қуйидагилардан иборат:

1. Ижтимоий зиддиятлар ўз моҳиятига кўра ҳамиша сиёсий, ижтимоий ва иқтисодий ўзгаришларни ҳаракатлантирувчи куч бўлиб хизмат қилади. Ўзгаришларнинг қай тарзда бориши ёки бўлмаса, кескин шаклларга кириши: ижтимоий норозиликлар, стихияли портлашлар, фуқаролар урушлари ва инқирозлар тусини олиши тўпланиб қолган ижтимоий муаммоларнинг қай даражада кескинлигига, ҳукмрон тузилмаларнинг бу муаммоларни ҳал қила олиши ёки ҳал қила олмаслигига боғлиқ.

2. Ислохотларнинг моҳиятига тўраларча путур етказиш, ижтимоий адолатни бузиш, ҳокимиятнинг турли поғоналаридаги коррупция аҳолининг танг аҳволини янада ёмонлаштиради ва оқибатда жиддий, ижтимоий зиддиятларга олиб келиши ҳам мумкин.

3. Кенг кўламдаги узоқ муддатли ислох қилиш жараёнининг дастлабки босқичини И.А.Каримов энг қийин, ижтимоий портлаш хавфи бўлган босқич деб атаган. Чунки ўтиш даври кўп ҳолларда бир қанча ҳал этилмаган ижтимоий муаммоларни келтириб чиқаради ва улар замиридаги ларзага соладиган кучни ўзида сақлаб туради.

4. Бозор иқтисодиётига ўтиш шароитида кишиларнинг эскича ва янгича фикрлашлари ўртасидаги, ўтмиш ва ҳозирги замондаги кадриятлар тизими ўртасидаги зиддиятлар янада кескинлашади. Аҳоли даромадлари ўртасидаги фарқларга қуйидаги ҳолатлар таъсир кўрсатмоқда:

- иқтисодиётнинг турли соҳаларида, мамлакатнинг турли минтақаларида даромад олиш имкониятларининг баробар эмаслиги;

- мамлакатнинг 60 %дан ортиқ аҳолиси яшаётган қишлоқ жойлардаги яширин ишсизлик ҳамда кичик ва ўрта бизнеснинг етарли даражада ривожланмаётганлиги салбий таъсир кўрсатмоқда. Оилаларнинг пул даромадлари таркибида 47%га яқини турли шаклдаги тадбиркорлик ва хусусий меҳнат фаолиятига тўғри келмоқда.

Аҳоли турмуш даражаси барқарор ўсмоқда. Шу боисдан Ўзбекистонда аҳоли турмуш даражасига ва ҳаёт шароитлари билан боғлиқ ижтимоий таҳдидлар бирмунча камайди².

Яна бир муҳим ижтимоий таҳдид реал ишсизлик ҳисобланади. Иқтисодий фаол аҳоли ичида ишсизлик даражаси 10%дан ошиб кетса, у иқтисодий таҳдидни вужудга келтиради. Ишсизликнинг вужудга келиши бозор иқтисодиёти қонуниятларидан биридир. Аммо ишсизлик туфайли камбағаллик, ҳатто қашшоқлик, жиноятчилик, наркомания ва шунга ўхшаш ижтимоий офатлар, ижтимоий норозиликнинг келиб чиқиши табиийдир.

Ушбу иқтисодий таҳдиднинг яна бир хусусияти республика қишлоқ хўжалигида ортиқча бандликнинг мавжудлиги ҳисобланади. Чунки бу меҳнат ресурсларидан

²Абулқосимов Ҳ.П. Макроиқтисодий тартибга солиш ва Ўзбекистоннинг барқарор ривожланиши. –Т.: Akademiya, 2011. 150-164-бетлар; Ўзбекистонда аҳоли турмуш даражасининг барқарор ўсиши / Ҳ.Абулқосимов ва бошқалар. –Т.: Akademiya, 2011. 57-85-бетлар.

экстенсив, унумсиз фойдаланишга охир-оқибатда ишлаб чиқариш самарадорлигининг пасайишига олиб келади. Ҳозирги даврда қишлоқ хўжалигида ортиқча ишлаб чиқариш натижаларига зиён етказмаган ҳолда бўшатиб бошқа соҳаларга ўтказиш лозим бўлади.

Мамлакат ички хавфсизлигига таҳдидлар жумласига қуйидагиларни киритиш мумкин:

- аҳоли, шу жумладан, меҳнатга лаёқатли аҳоли, меҳнат ресурслари сонининг ўсиш суръатларининг асосий фондлар яратаётган янги ўринларнинг ўсиш суръатларига нисбатан орқада қолиши, келгусида ишсизлар даромад олиш имкониятига эга бўлмаган кишилар сонининг ўсишига олиб келиши мумкин;

- иш ҳақининг аҳоли, шу жумладан, ёлланма ишчи ва ишчи хизматчиларнинг оила даромадларидаги улушининг камайиши, иш ҳақининг рағбатлантирувчанлигининг пасайиши;

- аҳоли таркибида кекса нафақа ёшидаги кишилар улушининг кўпайиши келгусида уларнинг ижтимоий таъминоти масалаларида муаммоларни туғдиради;

- кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари фаолиятига тўсқинлик қилувчи омилларнинг кўпайиши;

- солиқ юкининг оғирлиги тадбиркорлик фаолиятининг ривожланишига тўсқинлик қилувчи омил ҳисобланади.

Бу омиллар ижтимоий-иқтисодий ривожланишга, тадбиркорлик фаолиятига тўсқинлик қилиб, ижтимоий зиддиятлар ва таҳдидларни вужудга келтиришга имконият яратади.

Хуфёна иқтисодиётга қарши курашиш учун корхоналар хўжалик молиявий фаолияти, жисмоний шахсларнинг даромад олиши ва харажатлари тўғрисидаги ҳаққоний ахборотларни тўплаш, таҳлил қилиш асосида иқтисодий-ижтимоий жараёнларни кенг қамровли назорат қилиш тизимини шакллантириш лозим. Бунда давлат бошқа органлар, нодавлат ташкилотлар, уюшмалар билан ўзаро боғлиқликда алоқадорлик, ҳамкорликни йўлга қўйиши керак бўлади.

Асосий таянч тушунчалар

Глобаллашув, интеграллашув, геоиқтисодий майдон, миллий иқтисодиётнинг очиклиги, ташқи иқтисодий фаолиятни эркинлаштириш, давлат иқтисодиётини тартибга солиш, ишсизлик, аҳоли даромадлари, ижтимоий таҳдид, солиқ тўлашдан бўйин товлаш, наркобизнес, хуфёна иқтисодиёт.

Такрорлаш учун саволлар

1. Хўжалик муносабатларининг глобаллашуви мамлакат хавфсизлиги учун қандай ижобий ва салбий таъсир этади?
2. Геоиқтисодий макон нима?
3. Миллий иқтисодий манфаатларга нималар таҳдид солади?
4. Давлат ва хўжалик бошқарув органларининг мамлакат иқтисодий хавфсизлигини таъминлашдаги вазифалари нималардан иборат?
5. Мамлакат иқтисодий хавфсизлигига қандай ижтимоий таҳдидлар мавжуд?
6. Ижтимоий таҳдидларнинг олдини олиш учун нималар қилиш керак?
7. Хуфёна иқтисодиётга қарши қандай чора-тадбирлар қўлланиши мумкин?
8. Солиқ тўлашдан бўйин товлаш ҳолатларининг олдини олиш учун нималар қилиш керак?

17-мавзу. ТАШҚИ ИҚТИСОДИЙ ХАВФСИЗЛИК ВА МАМЛАКАТНИНГ РАҚОБАТБАРДОШЛИЛИГИ ТАЪМИНЛАШ

1. Ташқи иқтисодий фаолият ва миллий манфаатларга таҳдидлар

Бозор иқтисодиётига ўтиш шароитида халқаро меҳнат тақсимотида фаол қатнашиш, фан-техника соҳасида ўзаро манфаатли ҳамкорлик қилиш йўли билангина ижтимоий-иқтисодий тараққиётга эришиш мумкин. Ташқи иқтисодий фаолиятни ривожлантиришда жаҳон иқтисодий тизимидаги рақобатнинг кучайиши, ўзаро ҳисоб-китоб ва транспорт алоқаларининг мураккаблашуви, керакли тажрибанинг камлиги, юқори малакали мутахассис кадрларнинг етишмаслигига алоҳида эътибор қаратиш лозим бўлади. Ташқи иқтисодий фаолият соҳасидаги асосий вазифа чет эл мамлакатлари билан савдо, илм-фан, техника, таълим, инвестиция каби соҳаларда ўзаро манфаатли иқтисодий муносабатларни таъминлаш орқали мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришдан иборатдир.

Жаҳон ҳўжалик тизимида интеграциялашув шароитида мамлакатнинг иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш учун қуйидагиларни амалга ошириш лозим бўлади:

- экспортнинг оптимал таркибини шакллантириш. Унинг таркибида тайёр юқори технологик, илмталаб маҳсулотлар ва юқори сифатли хизматларнинг улушини кескин ошириш чора-тадбирларини кўриш лозим бўлади;

- мамлакатнинг мавжуд рақобат устунлиги имкониятларидан фойдаланиб, миллий товар ишлаб чиқарувчиларнинг маҳсулотларини экспорт қилишнинг янги, истикболли бозорларини ўзлаштириш; уларда муваффақият қозониш учун халқаро маркетинг стратегияларини амалга ошириш; ишлаб чиқариш кооперацияси, инжиниринг, лизингни ривожлантириш;

- чет эл мамлакатлари, уларнинг савдо-иқтисодий ташкилотлари, уюшма ва иттифоқлари билан ўзаро муносабатларда қулай имтиёзли савдо режимларига эришиш;

- мамлакат корхоналарига экспорт ва импорт қилувчи сифатида халқаро замонавий машина, техника ва технологиялар, асбоб-ускуналар, ахборот ва капитал бозорларига чиқишлари, транспорт коммуникацияларидан фойдаланишлари учун шароитлар яратишга кўмаклашиш;

- кредитор мамлакатлар ва халқаро ташкилотлар ҳамда қарздор давлатлар билан бўладиган ўзаро валюта молиявий муаммоларни тартибга солиш.

Ушбу чора-тадбирларни амалга оширишда белгиланган ҳуқуқий меъёр ва нормалар асос бўлиб хизмат қилади. Бу нормалар, ўз навбатида, товар ва хизматлар, интеллектуал меҳнат натижалари, шунингдек, жисмоний ҳамда ҳуқуқий шахсларнинг мамлакатлараро ҳаракат йўналишлари, шакллари усуллари, шартларини белгилаб беради.

Мамлакатнинг иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш учун давлат ташқи иқтисодий фаолиятни тартибга солади. Давлатнинг ташқи иқтисодий фаолиятни тартибга солиш механизми иқтисодий ва ҳуқуқий-маъмурий усулларни ўз ичига олади.

Иқтисодий тартибга солиш усуллари божхона пошлина (тўлов)лари, йиғимлари, қўшилган қиймат солиғи, акцизлардан иборат.

Ҳуқуқий-маъмурий усуллар лицензиялаш, квоталаш, товар сифатини сертификациялаш, айрим товарлар экспорти ва импортига давлат монополиясини ўрнатиш, шунингдек, божхона чегаралари орқали товарлар, капиталлар ва хизматларнинг ўтиб туриши билан боғлиқ ташкилий-ҳуқуқий ва ташкилий-техник чора-тадбирларни ўз ичига олади.

Мамлакатнинг экспорт ҳамда импорт қилиш билан боғлиқ миллий манфаатлари ва хавфсизлигини ҳимоя қилиш учун самарали ва мослашувчан экспорт назорати тизимини шакллантириш муҳим аҳамият касб этади. Экспорт назорати асосида экспорт шартномаларининг халқаро мажбуриятларга, мамлакат иқтисодий хавфсизлиги талабларига мослиги таъминланади.

Давлат органларининг божхона назорати вазифаларини бажариш учун халқаро тажрибада кўп қўлланувчи қуйидаги усуллардан фойдаланилади:

- божхона йиғимлари миқдорини тартибга солиш орқали мамлакатга кириб келаётган товарлар таркибига таъсир кўрсатиш. Бунда товарларнинг мамлакат ҳаёт фаолияти учун қай даражада муҳимлиги эътиборга олинади. Аҳоли ва мамлакат эҳтиёжлари учун муҳим бўлган импорт маҳсулотларига бож тўловлари камайтирилади ёки бекор қилинади. Бошқа товарларга эса бож тўловлари юқори даражада белгиланади;

- мамлакатнинг ҳисоб ва тўлов балансининг ҳолатини ҳисобга олган ҳолда тариф қоидаларини тартибга солиш;

- миллий иқтисодиётни жаҳон бозоридаги маҳсулотлар сифат кўрсаткичлари, ишлаб чиқариш харажатларидаги фарқлар ҳамда ички ва ташқи бозорлардаги нарх қайчиси туфайли юзага келадиган салбий омиллар таъсиридан ҳимоя қилиш. Ички ва жаҳон бозорлари нархларини мувофиқлаштириш учун божхона дастаклари ва воситаларидан фойдаланилади¹.

2. Хорижий инвестицияларни жалб этиш билан боғлиқ хавфсизлик ва мамлакатнинг рақобатбардошлиги

Бозор иқтисодиётига ўтиш шароитида миллий иқтисодиётга хорижий инвестицияларни жалб этиш муҳим аҳамият касб этади. Хорижий капиталнинг кириб келиши Ўзбекистон иқтисодиётида таркибий қайта қуришни, истиқболли, замонавий тармоқларни вужудга келтиришга, ишлаб чиқаришни модернизация қилишга, ички бозорни товарлар ва хизматлар билан тўлдиришга, товарларни экспорт қилишнинг янги бозорларини, хўжалик субъектларини бошқаришни замонавий менежмент асосида қайта ташкил этиш ва такомиллаштиришга, янги ишчи ўринларини яратишга имкон беради. Капитал киритувчи хорижий инвесторнинг инвестициялардан кутиладиган даромади капитал эвазига олиш мумкин бўлган фоиз ставкасидан юқори даражада бўлиши керак.

Шуни айтиш жоизки, миллий иқтисодиётга хорижий инвестицияларни жалб этиш билан бир қаторда, ушбу жараёнларда юзага келадиган таҳдидларнинг олдини олиш, иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш чора-тадбирларини ишлаб чиқиш лозим бўлади. Чунки хорижий инвесторлар томонидан инсофсиз хатти-ҳаракатлар содир этилиши мумкин. Бундай инсофсизликлар қуйидаги шаклларда намоён бўлади:

- чайқовчилик келишувлари. Давлат мулкани хусусийлаштириш жараёнида иштирок этиб, бирон-бир корхонани қўлга киритилади, сўнгра уни ёки ундаги ноёб техника, асбоб-ускуналар юқори баҳода сотилади;

- қисқа муддатда юқори фойда олиш учун капитал киритилади. Фойда олингач, ўз фаолиятини тўхтатиб қўяди;

- хориждаги корхоналар учун рақобатлаша оладиган миллий корхонани қўлга киритиб, ундаги ишлаб чиқариш жараёнларини тўхтатиб қўяди, иложи борица, ишлаб чиқаришни хорижга кўчиришга ҳаракат қилади; корхонадаги илмий-техникавий ва тажриба-конструкторлик ишларини тўхтатиб қўйиб, охир-оқибатда хорижий компаниянинг ўзини мустақил ривожлантира олмайдиган бир бўлимига айлантириб қўяди;

- қўлга киритилган мулкдан ноиқтисодий мақсадларда фойдаланиш¹;

- стратегик аҳамиятга молик соҳаларга кириб олиб, мамлакатнинг мудофаа қобилятини пасайтиришга уриниш; стратегик хом ашё ресурсларини арзон нархларда четга ташиб кетиш;

- табиий ресурсларни казиб чиқариш ва қайта ишлаш ҳамда экологик жиҳатдан хавфли ишлаб чиқаришларга сармоя киритиб, иқтисодий ва экологик талабларга риоя

¹Экономическая безопасность хозяйственных систем. Учебник М., Изд-во РАГС, 2001.- с.400; Кочергина Е.Т. Экономическая безопасность –Ростов н /Д.: Феникс, 2007., -С.365-388.

¹Основы экономического безопати. Под ред. Олесникова Е.А. – М., ЗАО “Бизнес школа”, “Интел Синтез”, 1987, -с.67-81. Экономическая безопасность хозяйственных систем. Учебник. – М.: Изд-во РАГС, 2001, - с.409-410.

этмасликка уринадилар; ҳамкорларнинг ҳудудларига ривожланган мамлакатларда фойдаланиш ман этилган технологияларни, зарарли ишлаб чиқариш чиқандиларини олиб киришга ҳаракат қиладилар;

- инвестицион лойиҳаларнинг мақсадга мувофиқлиги, инвестицион муҳитни ўрганиш баҳонасида давлатнинг сиёсий ва иқтисодий сирларини билиб олишга, кўпроқ ўзларининг бошқа ноҳолис мақсадлари учун ахборотлар тўплашга ҳаракат қиладилар. Бунда турли соҳаларни ислоҳ қилишга бағишланган, давлат бошқарув органлари ҳамда илмий жамоатчилик иштирокидаги илмий-амалий анжуманларни ташкил этишни молиялаштириш усулларида фойдаланилади.

Давлат хорижий инвестицияларни миллий иқтисодиётга жалб этиш жараёнларини тартибга солиш орқали юқорида келтирилган ноҳуш, салбий хатти-ҳаракатларга қарши ўз механизмини яратди. Давлатнинг инвестицион сиёсати қуйидагиларни ўз ичига олиши керак;

- иқтисодий ва сиёсий манфаатлардан келиб чиқиб, ички ижтимоий-иқтисодий барқарорликни сақлаган ҳолда ташқи иқтисодий фаолиятни эркинлаштириб бориш;

- хорижий капиталнинг стратегик аҳамиятга молик соҳа, тармоқ ва корхоналар фаолиятига бўлган таъсирининг олдини олиш учун тўғридан-тўғри инвестицияларнинг жойлаштирилишини тартибга солиш;

- самарали фаолият юритаётган миллий компания ва корхоналарни хорижий инвесторлар ва трансмиллий компаниялар томонидан бутунлай сотиб олинишига ёки қўшиб олишларига йўл қўймаслик.

3. Халқаро иқтисодий ташкилотларда миллий манфаатларни ҳимоялаш ва иқтисодиёт рақобатбардошлигини таъминлаш йўллари

Мамлакатимизда очик иқтисодиётнинг шаклланиши ва унинг ривожланиш истиқболлари устувор даражада жаҳон ҳўжалиги тизимига кириб боришига боғлиқдир. Ҳозирги даврда Ўзбекистонни мустақил давлат сифатида дунёдаги 150 дан ортиқ давлат тан олди. Ўзбекистон халқаро иқтисодий ташкилотларда фаол иштирок эта бошлади. Жумладан, Ўзбекистоннинг Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг иқтисодий муассасалари, Умумжаҳон Банки, Халқаро Валюта Фонди, Халқаро Меҳнат Ташкилоти, Жаҳон Соғлиқни сақлаш ташкилоти, Европа тикланиш ва тараққиёт банки, Осиё тараққиёт банки каби халқаро молиявий-иқтисодий ташкилотларга аъзо бўлганлиги қувонарлидир. Шунингдек, Ўзбекистон Марказий Осиё давлатлари билан биргаликда иқтисодий ҳамкорлик ташкилотига аъзо бўлиб кирди ва мазкур ташкилот доирасида дунё денгиз портлари, мамлакатларaro транспорт тармоқлари, жаҳон товар ва капитал бозорларига чиқиш имконини берадиган халқаро йўлларни қуриш лойиҳаларини ишлаб чиқиш ва амалга оширишда фаол қатнашмоқда.

Мамлакатимизни халқаро савдо тизимига интеграциялашувининг қуйидаги шарт-шароитларини яратиш лозим бўлади:

- иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш ва иқтисодиётни янада эркинлаштириш, шу жумладан, ташқи иқтисодий фаолиятни эркинлаштириш;

- ривожланиш стратегиясини шакллантириш; халқаро маркетингни йўлга қўйиш;

- ташқи иқтисодий фаолиятни, шу жумладан, халқаро савдони тартибга солиш ва қўллаб-қувватлаш;

- халқаро савдони молиялаштириш ва инфратузилмани шакллантириш;

- малакали кадрларни тайёрлаш.

Ўзбекистон Жаҳон савдо ташкилоти фаолиятида 1994 йилдан буён қизувчи мақомида иштирок этмоқда. Эндиликда, ЖСТга аъзо бўлиб киришга тайёрланмоқда. Бунда республиканинг ЖСТга аъзо бўлишининг ижобий ва салбий оқибатларини баҳолаш мақсадга мувофиқдир. Чунки мазкур ташкилотга аъзо бўлиб кириш билан боғлиқ ижобий имкониятларни ва хавф-хатарни тўғри баҳолаш лозим бўлади. Бунинг учун ЖСТнинг

мажбуриятларини чуқур ўрганиш, бошқа мамлакатлар тажрибасини таҳлил қилиш, аъзо бўлиб кириш оқибатларини баҳолаш учун ёндашувларни ишлаб чиқиш, шунингдек, иқтисодий тармоқларининг таъсирчанлигини таҳлил қилиш ва оқибатларни миқдорий баҳолаш керак. Ушбу ишларни амалга ошириш асосида ЖСТ талабларига мослашиш бўйича таклифлар тайёрланади.

Проф. Д.Қ.Ахмедовнинг Ўзбекистоннинг ЖСТга аъзо бўлиши натижасида кутилаётган ижобий ва салбий оқибатлар тўғрисидаги фикрлари эътиборга сазовордир. Унинг фикрича, Ўзбекистон ЖСТга аъзо бўлиши натижасида кутилаётган ижобий оқибатлар қуйидагилардан иборат:

- ЖСТнинг бошқа аъзолари билан савдо қилишда мумкин қадар қулай режимга эга мамлакат мақомини олиш;

- тариф ва нотариф тўсиқларнинг бекор қилиниши натижасида ташқи бозорга, энг аввало, ривожланган мамлакатлар бозорига кириш имкониятларининг кенгайиши (айниқса, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари, тери, тўқимачилик маҳсулотлари, кимё ва саноат маҳсулотларига нисбатан);

- савдо муносабатларида дискриминацияни бартараф этиш, ўзбек экспортлари манфаатларини хорижда ҳимоя қилиш, бунинг натижасида мамлакат экспорти учун преференциал режимнинг барпо бўлишига имкон яратилади;

- хорижий сармоядорларнинг ишончи мустаҳкамланади, республика иқтисодиётига хорижий сармояларнинг оқими ортади, Ўзбекистоннинг халқаро капитал бозоридаги ўрни мустаҳкамланади;

- юкларни ЖСТга аъзо давлатлар ҳудуди орқали эркин транзит қилиш ҳуқуқидан фойдаланилади;

- стандартлаштириш ва сертификациялаш тизими асосида савдода нотариф чекловлардан, шу билан бирга, ички бозорни ҳимоя қилиш бўйича тариф чора-тадбирлари аҳамиятини камайтиришда санитар ва фитосанитар чора-тадбирлардан компенсацион механизмлар сифатида кенг қамровли фойдаланиш имконияти яратилади;

- савдо шериклари билан юзага келадиган тушунмовчилик ва баҳсларни ЖСТ томонидан белгиланган механизмлар ва қоидалар ёрдамида ҳал қилиш;

- савдода вужудга келган муаммолар юзасидан ЖСТ аъзоларидан маслаҳатлар олиш, ташқи иқтисодий сиёсат ҳамда ҳукуматлар ва иштирокчи мамлакатларнинг мақсадлари бўйича тезкор маълумотларга эга бўлиш;

- экспорт, импорт, хорижий ва маҳаллий сармоялар салмоғининг ортиши натижасида давлатнинг фискал даромадлари ошади;

- ишлаб чиқариш жараёнида импорт хом ашёсидан, яримфабрикатлардан фойдаланадиган маҳаллий ишлаб чиқарувчиларнинг ишлаб чиқариш харажатлари қисқаради¹.

ЖСТга аъзо бўлиш натижасида кутилаётган салбий оқибатлар, яъни хавф-хатарлар ҳам мавжуд бўлиб, улар проф. Д.Қ.Ахмедовнинг хулосаларига кўра қуйидагиларда намоён бўлади:

- мамлакатнинг иқтисодий хавфсизлигига таҳдидлар ортади, миллий иқтисодиётнинг кўп жиҳатдан очиклиги натижасида айрим тармоқларнинг барқарор ривожланиши хавф остида қолиши мумкин;

- ташқи шокларга нисбатан мамлакат иқтисодиётининг заифлиги ортади ҳамда жаҳон бозоридаги нархларнинг тебраниши республика тўлов балансига таъсир этиши мумкин;

- республикада ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларга айнан ўхшаш бўлган маҳсулотларни нисбатан арзон нархларда импорт қилиш (товар интервенцияси) натижасида саноат тармоғининг айрим базавий тармоқларида рақобатбардошлик пасайиши мумкин;

¹Проф. Д.Қ.Ахмедовнинг Давлат ва жамият қурилиши академияси тингловчиларига ўқиган маъруза матни.

- музокаралар жараёнида ЖСТга аъзо мамлакатлар босими остида амалиётга жорий қилиниши лозим бўлган божхона тарифлари ва божларининг камайтирилиши натижасида илк босқичларда давлат бюджетининг даромадлар қисми қисқариши мумкин;

- иқтисодиётнинг айрим стратегик тармоқларини тўғридан-тўғри қўллаб-қувватлаш бўйича ҳукумат имкониятларининг камайиши;

- трансмиллий корпорациялар ва хорижий фирмаларнинг мамлакатдаги мавқеи ошиши натижасида улар миллий иқтисодиётнинг асосий тармоқларини тартибга солиш жараёнига аралаштирилиши мумкин;

- ички бозор нархлари, монополиялар тарифлари, техник нормалар ва стандартлар, интеллектуал мулкдан фойдаланиш қоидалари каби амалиётда мавжуд бўлган тартибга солиш усуллари ўзгармаган ҳолда сақлаб қолиш имконияти камайдиган¹.

Мамлакатнинг жаҳон хўжалик тизимида кириб бориши ва халқаро иқтисодий ташкилотларга, шу жумладан, Жаҳон Савдо Ташкилотига аъзо бўлиши жараёнларида хавфсизликни таъминлаш учун ватанимизда ишлаб чиқарилган маҳсулотлар рақобатбардошлигини юксалтириш чора-тадбирларини амалга ошириш мақсадга мувофиқдир.

Охириги йилларда саноат тармоғининг ривожланиш натижалари кўпайиб ишлаб чиқариш корхоналарининг бозор шароитига мослашганлиги ва давлат кўмаги ёрдамида юқори самарали ишлаб чиқаришни йўлга қўйганлигини кўрсатмоқда. Шу билан бирга, саноатда кузатилаётган ўсиш омиллари ва манбаларининг нобарқарор характерини кўрсатувчи муаммолар ҳам юзага келган. Бу ҳол эса ўзбек товарларининг жаҳон бозорига чиқишига тўсқинлик қилиши билан бир қаторда мамлакатнинг ЖСТга аъзо бўлиш жараёнида жиддий муаммоларни келтириб чиқариши шубҳасиздир.

Ушбу муаммоларни ҳал этиш ва маҳсулотларнинг жаҳон бозоридаги рақобатбардошлигини мустаҳкамлаш учун иқтисодий ўсиш суръатларини ошириш, бой табиий ресурслар салоҳиятидан фойдаланиш орқали устувор тармоқлар ва ишлаб чиқаришни такомиллаштириш, унинг экспортга йўналтирилган таркибини шакллантириш, мамлакатнинг экспорт салоҳиятини ривожлантириш ва мустаҳкамлаш чора-тадбирлари кўрилади.

Барқарор иқтисодий ўсиш ва хавфсизликни таъминлаш ҳамда жаҳон хўжалик тизимида мамлакатнинг рақобатбардошлигини ошириш учун қуйидаги макроиқтисодий шарт-шароитлар яратилиши лозим бўлади;

- йиллик инфляция даражасини 3-4%га тушириш;

- иқтисодиётдаги солиқ юкини янада пасайтиришга эришиш;

- миллий валюта барқарорлигини таъминлаш;

- банк тизими ва иқтисодий фаолиятни эркинлаштиришни давом эттириш;

- мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштиришни янада чуқурлаштириш асосида иқтисодиётда давлат улушини 15-18%гача камайтириш, хусусийлаштирилган корхоналар фаолияти самарадорлигини оширишга эришиш;

- кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш асосида уларнинг ялпи ички маҳсулотдаги улушини 60%га етказиш;

- эркин иқтисодиёт тамойилларини жаройи этиш, бозор инфратузилмасини жадал ривожлантириш;

- давлатнинг иқтисодиётга аралашувини камайтириб бориш орқали иқтисодиётни тартибга солишнинг бозор ва давлат механизмларини уйғунлаштириш;

- институционал ислохотларни амалга ошириш орқали иқтисодиётни маъмурий асосда бошқаришдан воз кечиш, уни иқтисодий восита ва дастаклар орқали тартибга солиш механизминини шакллантириш;

- миллий иқтисодиётнинг жаҳон хўжалик тизимида мустаҳкам ўрин тутишига эришиш, миллий маҳсулотларнинг жаҳон бозорида рақобатбардошлигини ошириш;

¹Проф. Д.Қ.Ахмедовнинг Давлат ва жамият қурилиши академияси тингловчиларига ўқиган маърузаси матни.

- мамлакат экспорт салоҳиятини янада ривожлантириш ва мустаҳкамлаш¹.

Асосий таянч тушунчалар

Жаҳон ҳўжалик тизими, халқаро меҳнат тақсимоти, ташқи савдо, савдо баланси, тўлов баланси, экспорт, импорт, божхона, божхона пошлиналари, божхона тарифлари, тарифли ва тарифсиз чеклашлар иқтисодий рақобатбардошлик, мамлакатнинг экспорт салоҳияти, иқтисодий контрабанда.

Такрорлаш учун саволлар

1. Халқаро меҳнат тақсимоти ва савдода миллий манфаатлар нималарда намоён бўлади?
2. Турли мамлакатлар учун “Эркин халқаро савдо” принципи қандай аҳамияга эга?
3. Қулай савдо ва иқтисодий алоқалар режими нимани англатади?
4. Ташқи иқтисодий хавфсизликни таъминлаш учун нималар қилиш керак?
5. Иқтисодий очикликнинг қандай чегаралари бўлиши керак?
6. Ўзбекистоннинг Халқаро савдо ташкилотига аъзо бўлиб кириши қандай салбий ва ижобий оқибатларга олиб келиши мумкин?
7. Мамлакатнинг рақобатбардошлигини таъминлаш учун нималар қилиш керак?

¹Абулқосимов Ҳ.П. Макроиқтисодий тартибга солиш ва Ўзбекистоннинг барқарор ривожланиши. –Т.: Akademiya, 2011. 165-177-бетлар.

ТЕСТ НАМУНАЛАРИ

ТЕСТ ТОПШИРИҚЛАРИ

1. Қуйидаги таърифлардан қайси бири “Иқтисодий хавфсизлик” тушунчасини тўлароқ тавсифлаб беради?

- A) Иқтисодий хавфсизлик – бу иқтисодиётнинг ижтимоий эҳтиёжларни самарали қондиришга қодирлигидир
- B) Иқтисодий хавфсизлик – бу шахс, жамият ва давлатнинг мавжудлиги ва уларнинг талаб-эҳтиёжларининг қондирилишидир
- C) Иқтисодий хавфсизлик – бу миллий иқтисодиёт мустақиллигининг, унинг барқарорлиги, мустаҳкамлиги, доимо янгиланишга ва такомиллашиб боришга қодирлигини таъминловчи шарт-шароит ва омиллар йиғиндисидир
- D) Иқтисодий хавфсизлик – бу турли беқарорликни, тангликни келтириб чиқарувчи ички ва ташқи таҳдидлар таъсиридан ҳимоя қилувчи ички имокониятлар йиғиндисидир

2. Иқтисодий хавфсизликнинг умумий кўрсакичлари қуйидагилардан иборат:

- A) турмуш даражаси ва сифати, инфляция суръати, иқтисодий ўсиш, бюджет дефицити, давлат қарзи
- B) мулк таркиби, солиқ тизими, “хуфёна иқтисодиёт” фаолияти, инфляция
- C) инфляция, жаҳон иқтисодиётига интеграциялашув даражаси, турмуш даражаси ва сифати, иқтисодий ўсиш
- D) A ва B жавоблар

3. _____ англланган ижтимоий-иқтисодий эҳтиёжларнинг намоён бўлиш шаклидир.

- A) иқтисодий манфаат
- B) давлат манфаати
- C) жамият манфаати
- D) шахсий манфаат

4. Иқтисодий таҳдидлар қандай шаклларда намоён бўлади?

- A) глобал экологик таҳдидлар
- B) геосиёсий ва ташқи иқтисодий таҳдидлар
- C) мамлакат ичидаги таҳдидлар
- D) ички ва ташқи таҳдидлар

5. Мамлакатда иқтисодий хавфсизликни таъминлаш концепцияси _____ асосланган ҳолда ишлаб чиқилади.

- A) иқтисодий ҳолатни объектив баҳолашга
- B) иқтисодий ҳолатни объектив баҳолашга ҳамда иқтисодий ҳолатнинг ривожланиш тамойили ва тенденцияларини башорат қилишга
- C) иқтисодий ҳолатнинг ривожланиш тенденцияларини башорат қилишга
- D) иқтисодий ҳолатни объектив баҳолашга ҳамда иқтисодий ҳолатнинг ривожланиш тенденцияларини башорат қилишга

6. Иқтисодий хавфсизлик нуқтаи назаридан қуйидаги соҳалардан қайси бири энг муҳим тармоқлар қаторига киради?

- A) ёқилғи-энергетика, озиқ-овқатсаноати, транспорт ва алоқа
- B) ёқилғи-энергетика, ҳарбий соҳа, илмий техника салоҳияти
- C) транспорт ва алоқа, илмий техника салоҳияти, ҳарбий соҳа

D) озиқ-овқатсаноати, ёқилғи-энергетика, илмий техника салоҳияти

7. Шахс хавфсизлиги деганда _____ тушунилади.

- A) инсоннинг эҳтиёжлари, манфаатларига салбий таъсир кўрсатадиган омиллардан ҳимояланганлиги
- B) инсоннинг иқтисодий фаолиятига бўладиган салбий таъсирлардан ҳимояланганлиги
- C) инсон ҳаётига, саломатлигига, мол-мулки ва капиталига бўлган таҳдидлардан ҳимояланганлиги
- D) тўғри жавоб йўқ.

8. Бозор муносабатлари шароитида инсоннинг имкониятлари қайси омил ёки омиллар билан белгиланади?

- A) шахсий мол-мулки, бойлигининг миқдори
- B) шахс бошқарадиган капитал миқдори
- C) шахсга маъмурий, ихтиёрий ёки мажбурий равишда бўйсунувчи ёки унга қарам жисмоний шахслар сони
- D) барча жавоблар тўғри

9. Корхонанинг иқтисодий хавфсизлиги – маъмурият ва персонал томонидан амалга оширилган _____ чора-тадбирлар тизими туфайли вужудга келтирилган ҳаётий муҳим иқтисодий манфаатларнинг ички ва ташқи хавф-хатарлардан ҳимояланганлик ҳолатидир.

- A) ҳукуқий, ижтимоий, инженер – техник
- B) ташкилий – иқтисодий, инженер – техник
- C) ҳукуқий, ташкилий – иқтисодий, инженер – техник
- D) ҳукуқий, ижтимоий, ташкилий – иқтисодий, инженер – техник

10. Қуйида келтирилган омиллардан қайси бири корхонанинг тижорат сирлари ва ахборотларини ҳимоялаш чораларига кирмайди?

- A) ахборотни патентлаштириш
- B) бозор конъюнктурасини билиш
- C) муаллиф ҳуқуқини олиш
- D) тижорат ахборотини ҳисобга олиш.

11. Мамлакат хавфсизлигини таъминлашни бошқариш тизими ўз ичига қуйидагиларни қамраб олади:

- A) ички ва ташқи бозорларни ҳимоялаш, коммуникация ва ўзаро алоқа тизими
- B) ахборотлар, ташлилий тузилмалар, ички ва ташқи бозорларни ҳимоялаш
- C) ташлилий тузилмалар, коммуникация ва ўзаро алоқа тизими, ахборотлар
- D) ҳар томонлама тайёрланган кадрлар, ташлилий тузилмалар

12. Ҳуфёна иқтисодиётга қарши қандай чора– тадбирлар қўлланилиши мумкин?

- I. Корхоналар ҳўжалик молиявий фаолияти тўғрисида ҳаққоний маълумотларни тўплаш;
 - II. Жисмоний шахсларнинг даромад олиши ва харажатлари тўғрисида ҳаққоний маълумотларни тўплаш;
 - III. Таҳлил қилиш асосида иқтисодий-ижтимоий жараёнларни кенг қамровли назорат қилиш тизимини шакллантириш;
- A) I, II
 - B) II, III

C) I, II, III

D) I, III

13. Солиқ юкининг оғирлиги қандай натижаларга олиб келади?

A) иқтисодий хавфсизликнинг таъминланишига

B) солиқ объектларининг камайишига

C) бюджет даромадларининг ошишига

D) турли ҳуқуқбузарликларнинг келиб чиқишига

14. Бозор иқтисодиётига ўтиш шароитида ижтимоий муаммоларнинг кескинлашуви сабабларини нима билан изоҳлаш мумкин?

A) аҳолининг камбағал ва бойлигида

B) икки табақа ўртасидаги ҳаддан ташқари катта фарқнинг юзага келиши

C) амалдорларнинг ислохотларнинг моҳиятини тушуниб етмаслигида

D) норасмий яширин ишсизлик даражасининг ўсиб боришида

15. Ўзбекистоннинг Жаҳон савдо ташкилотига аъзо бўлиб кириши қандай ижобий оқибатларга олиб келади?

I. ЖСТнинг бошқа аъзолари билан савдо қилишда мумкин қадар қулай режимга эга мамлакат мақомини олиши;

II. Экспорт, импорт хорижий ва маҳаллий сармоялар салмоғининг ортиши натижасида давлатнинг фискал даромадлари ошади;

III. Иқтисодиётнинг айрим стратегик тармоқларини тўғридан-тўғри қўллаб-қувватлаш бўйича ҳукумат имкониятларининг камайиши;

IV. Ички бозор нархлари, монополия тарифлари, техник нормалари ва срандартлар, интеллектуал мулкдан фойдаланиш қоидалари каби амалиётда мавжуд бўлган тартибга солиш усулларини ўзгармаган ҳолда сақлаб қолиш имконияти камаяди;

V. Хорижий сармоядорларнинг ишончи мустаҳкамланади, республика иқтисодиётига хорижий сармояларнинг оқими ортади.

A) I, II, V

B) I, II, III

C) II, III, IV, V

D) I, II, III, IV, V

16. Иқтисодий хавфсизлик иншоотлари – бу _____.

A) маҳсулот, иш ва хизматлар ишлаб чиқарувчилари ва сотувчилари

B) координациялашган иқтисодий муносабатлар

C) хавфсизлик сиёсатининг асосий мазмуни ва стратегик мақсадини ташкил этувчи, реал мавжуд бўлган ходиса, жараён ва муносабатлар

D) банклар, биржалар, жамғармалар ва суғурта компаниялари

17. Ўзбекистоннинг ҳарбий доктринаси Олий мажлиснинг нечанчи сессиясида қўриб чиқилди?

A) 1995 йил 14-Сессиясида

B) 1996 йил 14-Сессиясида

C) 1995 йил 11-Сессиясида

D) 1996 йил 11-Сессиясида

18. Ўзбекистон Республикаси «Мудофаа тўғрисида»ги қонуни Олий мажлиснинг нечанчи сессиясида янги таҳрирда қабул қилинди?

A) 11 май 2001 йил 2-чақириқ 7- сессиясида

- В) 12 май 2001 йил 3-чақириқ 7- сессиясида
- С) 15 май 2000 йил 2-чақириқ 8- сессиясида
- Д) 11 май 2001 йил 2-чақириқ 8- сессиясида

19. _____ Қуролли Кучларнинг олий бошқарувини амалга оширади ва Олий Бош қўмондонни ҳисобланади.

- А) Ўзбекистон Республикаси ИИВ Вазири
- В) Ўзбекистон Республикаси Молия вазири
- С) Ўзбекистон Республикаси Мудофаа Вазири
- Д) Ўзбекистон Республикаси Президенти

20. Ўзбекистонда қайси органлар мамлакат мудофааси ва хавфсизлигини таъминлайди?

- А) Ички Ишлар Вазирлиги
- В) Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари
- С) Ўзбекистон Республикаси Миллий Хавфсизлик Кучлари
- Д) Ўзбекистон Республикаси Қуролли ва Миллий Хавфсизлик Кучлари

21. Қуйидагилардан қайси бири ташқи хавф таркибига киради?

- А) иқтисодиётга, айниқса баъзи регионларда, юқори демографик босим
- В) тоталитар тузумдан колган иқтисодиётдаги чуқур қайта ишлаш, соҳа ва ҳудудий диспропорциялар
- С) Ўзбекистонни Жаҳон иқтисодий тизими ва Марказий Осиё региониди иқтисодий интеграциясига тускинлик қилиш
- Д) бозор инфратузилмасининг ривожланмаганлиги

22. Иқтисодий хавфсизлик мезонлари деганда нимани тушунаси?

- А) иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини баҳолаш
- В) иқтисодий хавфсизликнинг моҳиятини ифодаловчи, муҳим жараёнлар нуктаи назариди иқтисодий ҳолатни баҳолаш
- С) ижтимоий зиддиятларнинг олдини олиш ва ҳал этиш имкониятларини баҳолаш
- Д) ресурс салоҳияти ва уни ривожлантириш имкониятларини баҳолаш

23. Иқтисодий хавфсизлик объекти даражаси бўйича қуйидагиларга ажратилади:

- А) макроиқтисодий даража, мезо даража, микро даража, оила ва шахс даражаси
- В) макроиқтисодий даража, мезо даража, микро даража
- С) мезо даража, микро даража, оила ва шахс даражаси
- Д) макроиқтисодий даража, микро даража

24. Аҳолининг ҳаёт даражаси ва сифати кўрсаткичлари ичида энг муҳимлариди бири – бу:

- А) меҳнатга ҳақ тўлаш даражаси ва иш билан таъминлаш кўрсаткичиди
- В) меҳнатга ҳақ тўлаш даражаси ва аҳолининг пул даромадлари кўрсаткичиди
- С) меҳнатга ҳақ тўлаш даражаси кўрсаткичиди
- Д) иш билан таъминлаш кўрсаткичиди

25. Барқарорлик – бу _____ ди.

- А) жамиятнинг фавқулодда ҳолатларда ўз манфаатларини қониқтириш қобилияти
- В) жамиятнинг фавқулодда ҳолатларда ҳам ўз манфаатларини қониқтириш қобилияти, ҳолатни тиклаш имконияти
- С) жамиятнинг иқтисодий беқарор ҳолатларида ўз манфаатларини қониқтириш қобилияти, ҳолатни тиклаш имконияти

D) жамиятнинг ижтимоий беқарор ҳолатларида ўз манфаатларини қониқтириш қобилияти, ҳолатни тиклаш имконияти

26. Қуйидаги омиллардан қайси бири ички хавф таркибига киради?

- A) ташқи транспорт, ахборот ва илмий-техника коммуникациялар тизимининг ривожланмаганлиги
- B) Ўзбекистон Республикасини хом ашё базаси ва паст сифатли, рақобатбардош бўлмаган маҳсулот ўтказиш бозори сифатида сақлаб қолиш
- C) Ўзбекистоннинг Жаҳон иқтисодий тизими ва Марказий Осиё региониди иқтисодий интеграциясига тўсқинлик қилиш
- D) иқтисодий соҳада жиноятнинг тарқалиши, хўжалик субъектларини ҳуқуқий ҳимоя қилиш механизмининг мукамал эмаслиги

27. Қайси органлар иқтисодий хавфсизликни таъминлашда фаол иштирок этади?

- A) қонун чиқарувчи ва ижро этувчи ҳокимият
- B) қонун чиқарувчи ва суд ҳокимияти
- C) қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимияти
- D) ижро этувчи ва суд ҳокимияти

28. Миллий иқтисодий манфаатларни ҳимоя қилиш шакл ва воситаларни танлаш давлатнинг сиёсати стратегияси ва _____ асосида амалга оширилади.

- A) иқтисодий хавфсизлик концепцияси
- B) иқтисодий хавфсизлик дастури
- C) конституцион қонун
- D) ҳукумат қарорлари

29. Иқтисодий хавфсизлик омиллари тизими деганда нимани тушунаси?

- A) Иқтисодий хавфсизлик омиллари тизими бу иқтисодий, ижтимоий, сиёсий, экологик, илмий, техник, инфорацион шарт-шароитлардир.
- B) Иқтисодий хавфсизлик омиллари тизими бу давлатнинг иқтисодий, ижтимоий шарт-шароитларидир.
- C) Иқтисодий хавфсизлик омиллари тизими бу ички ва ташқи хавфларнинг олдини олиш учун кўрилган чора тадбирлардир.
- D) Иқтисодий хавфсизлик омиллари тизими бу сиёсий, экологик, илмий, техник, инфорацион шарт-шароитлардир.

30. Қуйидагилардан қайси бири хавфсизликка таъсир кўрсатувчи иқтисодий омиллар қаторига киради?

- A) миллий ва маданий масалаларни ҳал қилиш
- B) аҳолининг ҳуқуқий ва сиёсий маданияти
- C) энергетика ресурслари ва маҳсулотлари
- D) ишлаб чиқариш ва ижтимоий инфратузилма

31. Қуйидагилардан қайси бири хавфсизликка таъсир кўрсатувчи ижтимоий демографик омиллар қаторига киради?

- A) ёкилғи энергетика ресурслари ва маҳсулотлари
- B) аҳоли ёши, жинсий бўлиниши, билим даражаси
- C) ишлаб чиқариш ва ижтимоий инфратузилма
- D) миллий ва маданий масалаларни ҳал қилиш

32. Қуйидагилардан қайси бири хавфсизликка таъсир кўрсатувчи сиёсий омиллар қаторига киради?

- A) ахборотни қайта ишлаш тизими
- B) давлатнинг равнақи, сиёсий ҳаракатлар ва партиялар
- C) аҳолининг миллий таркиби
- D) ёқилғи энергетика ресурслари ва маҳсулотлари

33. Қуйидагилардан қайси бири хавфсизликка таъсир кўрсатувчи этнографик ва иқтисодий омиллар қаторига киради?

- A) давлатнинг равнақи, сиёсий ҳаракатлар ва партиялар
- B) туғилиш ва ўлим кўрсаткичи
- C) аҳолининг миллий таркиби
- D) ахборотни қайта ишлаш тизими

34. Қуйидагилардан қайси бири хавфсизликка таъсир кўрсатувчи инфор­мацион ва инфор­мацион-психологик омиллар қаторига киради?

- A) туғилиш ва ўлим кўрсаткичи
- B) ахборотни қайта ишлаш тизими
- C) ишлаб чиқариш ва ижтимоий инфратузилма
- D) ёқилғи энергетика ресурслари ва маҳсулотлари

35. Қуйидагилардан қайси бири хавфсизликка таъсир кўрсатувчи иқтисодий ва табиий шароитлар таъсирини синтезловчи омиллар қаторига киради?

- A) табиий ресурсларни ишлаб чиқариш ва улардан оқилона фойдаланиш
- B) ишлаб чиқариш ва ижтимоий инфратузилма
- C) ўрмон, сув, ер, биологик ресурслар
- D) соғлиқни сақлаш тизими ривожланиши даражаси

36. Иқтисодий инкироздан чиқиш мақса­дида 1934 йилда қайси мамлакатда иқтисодий хавфсизлик бўйича махсус Фе­дерал Қўмита ташкил этилган?

- A) Франция
- B) Швеция
- C) АҚШ
- D) Россия

37. Қайси мамлакатнинг иқтисодий модели бошқа моделларга нисбатан инсонпарварроқ?

- A) Франция модели
- B) АҚШ модели
- C) Япон модели
- D) Швеция модели

38. Ким геосиёсий хавфсизлик субъекти бўлиб ҳисобланади?

- A) давлат
- B) жаҳон ҳамжамияти
- C) халқ
- D) ҳукумат

39. Ўзбекистон Республикаси ишлаб чиқариш хавфсизлиги соҳасидаги давлатбошқарувини ким амалга оширади?

- A) Олий Мажлис
- B) Вазирлар Маҳкамаси

С)Иқтисодиёт Вазирлиги

Д)Адлия Вазирлиги

40.АҚШда иқтисодий хавфсизлик бўйича Федерал Қўмита қачон ташкил топган?

А)19 июн 1924 йил

В)29 июл 1934 йил

С)29 июн 1934 йил

Д)19 июл 1934 йил

41.“Қачонки Франция биринчилар қаторида турар экан, шундагина у ҳақиқий Франция бўлади” ибораси қайси давлат арбобига тегишли?

А)Миттеран

В)Шарль де Голь

С)Жак Ширак

Д)Наполеон Бонапарт

42.Ўзбекистон Республикаси Сенати “Хавфли саноат объектларининг ишлаб чиқариш хавфсизлиги тўғрисида”ги Қонунни қачон қабул қилди?

А)25 август 2006 йил

В)3 октябрь 2006 йил

С)3 октябрь 2005 йил

Д) 25 август 2005 йил

43.Иқтисодий хавфсизлик кўрсаткичлари бўйича ижтимоий меҳнат самарадорлигининг барқарор ўсиши қандай бўлиши керак?

А)5 %дан ошмаслиги керак

В)7%дан кам бўлмаслиги керак

С) 5 %дан кам бўлмаслиги керак

Д)11 %дан кам бўлмаслиги керак

44.Швецария иқтисодий модели қандай мақсадга йўналтирилган?

А)даромадларни назорат қилиш

В)ижтимоий мақсадларга эришиш

С)капиталдан фойдаланиш

Д)антимонопол қонунлар

45.Мамлакатда иқтисодий хавфсизликни таъминлаш учун илмий тадқиқот ишларига ажратиладиган харажатлар ЯИМга насбатан неча фоиздан кам бўлмаслиги керак?

А)2 %

В)2.5 %

С)1.5 %

Д)4 %

46.Хавфсизлик тушунчаси биринчи бор қачондан бошлаб қўлланила бошланди?

А)1980 йилдан

В)1288 йилдан

С)1880 йилдан

Д)1190 йилдан

47.ЕВРАЗЭС ташкилотини тшкил қилиш бўйича шартнома қачон ва қаерда имзоланган?

- A) 17 июн 2002 йил, Остонада
- B) 10 ноябр 2000 йил, Тошкентда
- C) 10 октябр 2000 йил, Остонада
- D) 21 декабр 1999 йил, Москвада

48. 100 минг кишилик аҳолига тўғри келадиган жиноятлар сони қанча бўлса хавфсизлик чегараси бузилади?

- A) 4000
- B) 5000
- C) 4500
- D) 3000

49. МДХ мамлакатларида иқтисодий хавфсизлик ғоялари ва у билан боғлиқ бўлган иқтисодий хавфсизлик тушунчалари тўғрисидаги китоб биринчи марта қачон чоп этилган?

- A) 1989
- B) 1988
- C) 1987
- D) 1986

50. 2009 йилда ЯИМнинг ўсиш суръатлари неча фоизни ташкил этди?

- A) 107.4%
- B) 107.2%
- C) 108.1%
- D) 109.7%

51. Аҳоли турмуш даражаси қайси мамлакатда энг юқори?

- A) АҚШ;
- B) Япония;
- C) Хитой;
- D) Канада

52. АҚШдаги Буюк Депрессия қайси йилларда содир бўлган?

- A) 1911-1913 йилларда;
- B) 1925-1928 йилларда;
- C) 1929-1933 йилларда;
- D) 1941-1945 йилларда

53. Иқтисодиётни тартибга солиш ва бошқариш самарадорлиги бўлиши учун қайси омил мавжуд бўлиши керак?

- A) мақсадга йўналтирилган омил;
- B) бошқарувчанлик омили;
- C) самарадорлик омили;
- D) Мақсадга йўналтирилган бошқарувчанлик ва самарадорлик омиллари

54. Мамлакатни иқтисодий ривожланишидаги асосий омилларни белгиланг;

- A) Моддий ва ташкилий характердаги омиллар;
- B) Моддий, маънавий, иқтисодий омиллар;
- C) Иқтисодий ва ижтимоий омиллар;
- D) Талаб ва таклиф омиллар

55. Аҳолининг турмуш даражаси қайси мамлакатда энг юқори курсаткични ташкил этади?

- A)АҚШ;
- B)Канада;
- C)Япония;
- D)Хитой

56. 90 йилларда рўйхатга олинган потентларнинг сони бўйича дунёда етакчи бўлган давлатни аниқланг?;

- A)АҚШ;
- B)Япония;
- C)Германия;
- D)Буюк Британия

57. Энг кўп энергия сарф қиладиган давлат?;

- A)АҚШ;
- B)Хитой;
- C)Канада;
- D)Япония

58. Фан – техника сиёсатининг муҳим йўналиши бу - ...;

- A)Интеллектуал мулк ҳуқуқини ҳимоя қилиш;
- B)Миллий хавфсизликни ҳимоя қилиш;
- C)Янги технология яратиш;
- D)Лойиҳаларни ишлаб чиқиш

59. 2020 йилда дунё бўйича киши бошига ўртача энергия истеъмоли неча тонна бўлган?;

- A)5.74 тонна;
- B)8.32 тонна;
- C)1.62 тонна;
- D)6.82 тонна

60.Яқин орада яна иш олишга умид қилаётган одам;;

- A) бандлар гуруҳига киради; ;
- B)ишсизлар гуруҳига киради;
- C)ишчи кучи таркибига кирмайди;
- D)тўлиқ булмаган банд ҳисобланади;

61.Агар иқтисодиёт мувозанат ҳолатида турган бўлса, таъкидлаш мумкинки:

- A)истеъмол харажатлари инвестицияларга тенг бўлиши лозим;
- B) давлат бюджети баланслашган;
- C)истеъмол харажатларини ҳар қандай ошириш инфляцион узилишга олиб келади;;
- D)барча келтирилган жавоблар нотўғри.

62.Давлат харажатларининг ўсиши реал ЯИМни кўпайишига олиб келади, қачонки:

- A) давлат харажатлари ва пул таклифи бир вақтда ўсса;
- B) давлат харажатларининг ортиши нодавлат сеторининг шунга тенг миқдордаги харажатлари камайишига олиб келмаса;
- C)бу харажатлари давлат хизматчилари иш ҳақи оширилишига эмас, балки товарлар ва хизматлар сотиб олишга сарфланса;
- D) бу харажатлари давлат облигациялари чиқарилиши ҳисобига молиялаштирилса

63.Қуйида санаб ўтилганларнинг қайсиси потенциал ЯИМ ўсишининг омили ҳисобланади?;

- A) ишчи кучи сонининг ўсиши;

- В) иқтисодиётда капитал захираларининг кўпайиши;
- С) иқтисодиётда меҳнат унумдорлигининг ўсиши;
- Д) келтирилган барча жавоблар тўғри;

64.Тўлиқ бандликка эришган иқтисодиётда иқтисодий ўсишнинг юқори суръатлари таъминланиши учун:

- А)жамғариш ва инвестиция меъёрлари кичик бўлиши лозим;
- В)жамғариш меъёри катта ва инвестиция меъёри кичик бўлиши лозим;
- С) жамғариш ва инвестиция меъёрлари катта бўлиши лозим;
- Д)жамғариш меъёри кичик, инвестиция меъёри эса катта бўлиши лозим.

65. Тарихан ишчи кучининг қишлоқ хўжалигидан саноатга кўчиб ўтиши:

- А) инфляция ҳолатларини юзага келтиради;
- В) ўртача меҳнат унумдорлигининг пасайишига олиб келади;
- С)аҳоли жон бошига тўғри келадиган ЯИМ ҳажмининг пасайишига олиб келади;
- Д) ўртача меҳнат унумдорлигининг ўсишига олиб келади

66. Экспорт божларининг киритилиши қуйидагиларнинг қайси бирига олиб келмайди?

- А)ишлаб чиқарувчилар даромадларининг камайишига;
- В)мамлакат истеъмолчиларининг баҳоларнинг пасайиши ҳамда ушбу товарни истеъмол қилиш қисқариши натижасида йўқотишларига;;
- С)ушбу товарнинг ички баҳоларини пасайишига;
- Д) (бошқа шарт-шароитлар ўзгармаган ҳолатда) давлат даромадларининг ўсишига.

67.Импорт тарифларининг киритилиши олиб келиши мумкин:

- А) давлат бюджетига тушумларнинг ва истеъмол ҳажмининг ортишига;
- В) ички ресурслардан оқилона (рационал) фойдаланишга;
- С)импортига тариф киритилган товарни мамлакатда ишлаб чиқариш ҳажми ўсишига, бу товар импортининг ва ички истеъмолининг қисқаришига;
- Д)мамлакатда импортига тариф киритилган товарни ишлаб чиқариш қисқаришига ва унинг импорт билан алиштирилишига.

68.Қуйида санаб ўтилганларнинг қайсиси потециал ЯИМ ўсишининг омили ҳисобланади?

- А)ишчи кучи сонининг ўсиши;
- В)иқтисодиётда капитал захираларининг кўпайиши;
- С) иқтисодиётда меҳнат унумдорлигининг ўсиши;;
- Д)келтирилган барча жавоблар тўғри;

69. Марказий Банк пул таклифини камайитишга қарор қилса, у ҳолда:

- А) депозитларни мажбурий захиралаш нормасини пасайтиради;
- В)очик бозорда облигацияларни сотади;
- С)қайта молиялаш ставкасини кўтаради;
- Д)пул-кредит сиёсатини юмшатади.

70.Давлат харажатларининг ўсиши реал ЯИМни кўпайишига олиб келади, қачонки:

- А)давлат харажатлари ва пул таклифи бир вақтда ўсса;
- В)давлат харажатларининг ортиши нодавлат сеторининг шунга тенг миқдордаги харажатлари камайишига олиб келмаса;
- С)бу харажатлари давлат хизматчилари иш ҳақи оширилишига эмас, балки товарлар ва хизматлар сотиб олишга сарфланса;
- Д) бухаражатлари давлат облигациялари чиқарилиши ҳисобига молиялаштирилса

71.Қуйидагиларнинг қайси бири ялпи ички маҳсулот таркибига киради?

- A) уй бекасининг хизматлари;
- B) қўшнидан сотиб олинган эски машина баҳоси;
- C) брокердан сотиб олинган янги акция қиймати;
- D) кондаги янги китобларнинг нархи.

72. Тарифлар қисқарса, унда...;

- A) экспорт соҳасида ишлайдиганлар учун иш жойини йўқотиш ҳавфи кучаяди;
- B) импорт маҳсулотларининг нархи ошади
- C) яшаш даражаси мамлакатда пасаяди
- D) импорт муҳофазасига доир соҳаларда ишлайдиган ишчиларнинг бир қисми ишсиз қолиши мумкин

73. Халқаро меҳнат тақсимоти дастлаб қайси омиллар таъсирида шаклланган ?

- A) табиий омиллар;
- B) демографик омиллар;
- C) геосиёсий омиллар;;
- D) ижтимоий сиёсий омиллар;

74. Жаҳон хўжалиги учун мулкчиликнинг қайси тури хос?;

- A) хусусий
- B) аралаш;
- C) давлат мулки
- D) акционер мулки

75. Ҳозирги даврда халқаро меҳнат тақсимоти қайси омиллар таъсирида шаклланади ?;

- A) демографик омил
- B) фан-техник тараққиёти;
- C) ижтимоий –сиёсий омил
- D) геосиёсий омил

76. Ташқи иқтисодий ҳамкорликнинг замонавий шакллари ;

- A) ташқи савдо
- B) қўшма корхоналар, халқаро бирлашмалар
- C) хизматлар экспорти ва импорти
- D) ташқи савдо, қўшма корхоналар, халқаро бирлашмалар, хизматлар экспорти ва импорти

77. Дунёдаги энергия ресурсларини асосий қисмини қайси мамлакатлар истъмоЛ қилади;

- A) ривожланган мамлакатлар;
- B) ривожланаётган мамлакатлар;
- C) паст даромадли мамлакатлар ;
- D) барча мамлакатлар.

78. Қайси жавобда иқтисодиёт биносининг таркибий қавати тўғри келтирилган?

- A) микроиқтисодиёт, макроиқтисодиёт, уй хўжалиги, глобал иқтисодиёт
- B) уй хўжалиги микроиқтисодиёт, макроиқтисодиёт, глобал иқтисодиёт
- C) микроиқтисодиёт, макроиқтисодиёт, глобал иқтисодиёт, уй хўжалиги,
- D) микроиқтисодиёт, , глобал иқтисодиёт, макроиқтисодиёт, уй хўжалиги

79. АҚШнинг ташқи сиёсати учта наханг устида туриши керак, деган ибора қайси давлат арбобига тегишли?;

- А)Ж.Буш;
- В)У.Кристофер;
- С)М.Олбрайт;
- Д)Р.Рейган

80. Ишсизлик даражасининг неча фоизи иқтисодий хавфсизликнинг чегаравий кўрсаткичи бўлиб ҳисобланади?

- А) 2-3%;
- В)10-11%;
- С)6-7%;
- Д)5-6%

81. Қайси мамлакатлар НАФТА аъзоси бўлиб ҳисобланади?;

- А)Германия, АҚШ, Буюк Британия;
- В)Канада, Мексика, Австралия;
- С)АҚШ.Канада, Мексика;
- Д)Канада, Германия, Англия

82. Ўзбекистон Республикаси тараққиёт ва тикланиш Жамғармаси Президентнинг қайси Фармони асосида ташкил этилди?;

- А)Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 й. 15 майдаги “Ўзбекистон Республикаси тараққиёт ва тикланиш Жамғармасини ташкил этиш тўғрисида”ги Фармони асосида ;
- В)Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2006 й. 11 майдаги “Ўзбекистон Республикаси тараққиёт ва тикланиш Жамғармасини ташкил этиш тўғрисида”ги Фармони асосида;
- С)Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2000 й. 18 майдаги “Ўзбекистон Республикаси тараққиёт ва тикланиш Жамғармасини ташкил этиш тўғрисида”ги Фармони асосида;
- Д)Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2002 й. 20 апрелдаги “Ўзбекистон Республикаси тараққиёт ва тикланиш Жамғармасини ташкил этиш тўғрисида”ги Фармони асосида

83. Қайси йиллар давомида Ўзбекистон Республикаси тараққиёт ва тикланиш Жамғармасинининг активлари шакллантирилади?;

- А)2006-2009 йиллар давомида;
- В)2007 йил давомида;
- С)2008 йил давомида;
- Д) 2006-2010 йиллар давомида

84. Жаҳон Савдо ташкилоти қайси йили ташкил этилган?;

- А)1990 й.;
- В)1995 й.;
- С)2000 й.;
- Д) 1993 й.

85.Мамлакатдан товарлар олиб чиқиш(экспорт) ва олиб кириш (импорт)дан иборат бўлган алоқалар нима деб аталади?;

- A)эркин савдо зонаси;
- B)валюта бозори;
- C)ташқи савдо;
- D)интеграция

86.Европа иқтисодий ҳамкорлик ташкилотига қачон асос солинган?;

- A)1948 йил 16 апрел;
- B)1946 йил 21 апрел;
- C)1945 йил 5 май;
- D)1951 йил 27 июн

87. Мамлакада иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш учун қайта ишлаш саноатининг саноат ишлаб чиқаришдаги улуши неча фоиздан кам бўлмаслиги керак?;

- A) 50%дан ;
- B)70%дан;
- C)60%дан;
- D)30%дан

88. Мамлакатда иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш учун машинасозликнинг машина ишлаб чиқаришдаги улуши неча фоиздан кам бўлмаслиги керак?

- A) 20 %дан;
- B)25 %дан;
- C)40 %дан;
- D) 15 %дан

90. Инфляция даражаси неча фоиздан ошмаганда мамлакат иқтисодий хавфсизлигига таҳдид бўлмайди?;

- A) 10 %;
- B)20%;
- C)30% ;
- D) 15%

91. Яшаш минимуми бўйича мамлакат минтақаларининг дифференциацияси неча мартадан ошганда хавфсизлик чегараси бузилади?;

- A) 2 мартадан;
- B)3 мартадан;
- C)1,5 мартадан;
- D) 5мартадан

92. Мамлакат ривожланишининг асосий кўрсаткичлари ?;

- A) аҳоли жон бошига ўртача даромад;
- B) аҳоли жон бошига ЯИМ ҳажми;
- C) мамлакат ЯМД ҳажми;
- D)соф маҳсулот

93. Ўзбекистон иқтисодий сиёсати нечта тамойилга асосланади?;

- A)учта;
- B)бешта;
- C)иккита;
- D)тўртта.

94. Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётида саноатнинг қайси тармоқлари устунлик қилади?;

- A) энергетика;
- B) газ саноати;
- C) нефт;
- D) тоғ-кон саноати.

95. Қайси кўрсаткич умр кўриш узунлиги бўйича хавфсизлик чегарасини билдиради?;

- A) 60 йил ;
- B) 50 йил;
- C) 70 йил;
- D) 75 йил

96. Интеграция субъектлари:;

- A) давлат;
- B) жисмоний шахслар;
- C) юридик шахслар;
- D) барча жавоблар тўғри

97. Хавфсизлик чегараси сақланиши учун ички истъмолда импорт улуши неча фоизни ташкил қилиши керак?;

- A) 20% дан ошмаслиги керак;
- B) 40%;
- C) 30% дан ошмаслиги керак;
- D) 10%

98. Яширин иқтисодиёт-бу?;

- A) солиқларни кўпайиши ёки тақчилликнинг ортиши ;
- B) даромадларни яширин кўриниши ёки солиқларни тўламаслик;
- C) жамғарилган маблағлар ёки инвестиция ;
- D) корхоналар ихтиёридаги даромад ёки мулклари .

99. Мамлакатда иқтисодий хавфсизлик чегараси сақланиши учун бюджет танқислиги неча фоиздан ошмаслиги керак?;

- A) 7%дан;
- B) 3%дан;
- C) 4%дан;
- D) 5%дан

100. Ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар хажмида маҳсулотларнинг янги турларининг улуши неча фоиздан кам бўлмаганда хавфсизлик чегараси бузилмайди?

- A) 3 %дан;
- B) 10 %дан;
- C) 6 %дан;
- D) 5 %дан

«ИҚТИСОДИЙ ХАВФСИЗЛИК» ФАНИДАН НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

1. “Иқтисодий хавфсизлик” фанини ўрганишдан мақсад нима?

2. Хавфсизлик нима ва у жамият ҳамда инсон ҳаётида қандай ўрин тутати?
3. Миллий ва иқтисодий хавфсизлик тушунчаларининг қандай ўхшаш ва фарқли жиҳатлари бор?
4. Иқтисодий хавфсизликнинг объектлари ва субъектлари нималарда намоён бўлади?
5. Хавф-хатарнинг намоён бўлиш шакллари қандай?
6. Иқтисодий хавфсизлик борасида давлат қандай вазифаларни бажаради?
7. Иқтисодий хавфсизликни таъминлашнинг хорижий моделлари.
8. Ўзбекистон иқтисодиётига хавф солувчи ички таҳдидлар
9. Ўзбекистон иқтисодиётига хавф солувчи ташқи таҳдидлар.
10. Миллий хавфсизликни қандай турларини биласиз?
11. Ўзбекистон учун унинг миллий хавфсизлиги нимани билдиради?
12. Ижтимоий хавфсизлик шакллари нималарда намоён бўлади?
13. Ўзбекистонда иқтисодий хавфсизликни таъминлаш учун нималар қилинмоқда?
14. Миллий манфаатларга хавф солувчи иқтисодий таҳдидлар нималардан иборат?
15. Иқтисодий манфаатларни ҳимоялаш шакллари.
16. Хавфсизлик тушунчасининг мазмуни ва моҳияти.
17. Минтақавий хавфсизликни таъминлаш зарурияти нимадан келиб чиқади?
18. Иқтисодий хавфсизликка таъсир этувчи ички омиллар.
19. Иқтисодий хавфсизликнинг ташқи омиллари.
20. Ўзбекистоннинг халқаро хавфсизлик тизимида киришидан мақсад.
21. Ўзбекистоннинг иқтисодий хавфсизлик концепцияси.
22. Хавфсизлик нима ва у жамият ҳамда инсон ҳаётида қандай ўрин тутати?
23. “Миллий ва иқтисодий хавфсизлик” тушунчаларининг қандай ўхшашлик ва фарқли жиҳатлари бор?
24. “Иқтисодий хавфсизлик”, “таҳдид ва риск” тушунчаларининг фарқли ва ўхшаш жиҳатларини тушунтириб беринг.
25. Иқтисодий йўқотиш ва зарар нима?
26. Иқтисодий хавфсизликнинг объектлари ва субъектлари нималарда намоён бўлади?
27. Иқтисодий хавфсизлик қандай кўрсаткичлар орқали тавсифланади?
- 28. Иқтисодий хавфсизликни қандай баҳолаш мумкин?**
29. Иқтисодий хавфсизлик субъектлари нуктаи назаридан қандай шаклларда намоён бўлади?
30. Иқтисодий хавфсизликнинг ишлаб чиқариш-хўжалик фаолияти бўйича намоён бўлиш шакллари қандай?
31. Истеъмол нуктаи назаридан иқтисодий хавфсизлик қандай шаклларда намоён бўлади?
32. Ижтимоий хавфсизлик шакллари нималарда намоён бўлади? Уларнинг аҳамиятини тушунтириб беринг.
33. Иқтисодий хавфсизликнинг транспорт-коммуникацияси соҳасидаги шакли қандай ижтимоий-иқтисодий аҳамиятга эга?
34. Иқтисодий хавфсизлик қандай кўрсаткичлар орқали тавсифланади?
35. Иқтисодий хавфсизликнинг қуйи таҳликали чегараси деганда нимани тушунаси?
36. Иқтисодий манфаатнинг моҳияти нимада? Улар қандай шаклларда намоён бўлади?
37. Иқтисодий манфаатларга таҳдидлар деганда нимани тушунаси? Улар қандай вужудга келади?
38. Криминал иқтисодий таҳдидлар қандай турлардан иборат?
39. Иқтисодий таҳдидлар қандай турлардан иборат?
40. Ички таҳдидлар қандай шаклларда намоён бўлади? Улар қандай хавф туғдиради?
41. Ташқи таҳдидлар қандай шаклларда намоён бўлади?
42. Таҳдидларнинг ўзаро боғлиқлиги нималарда кўринади ва уларнинг олдини олиш учун нима қилиш керак?
43. Ўзбекистоннинг иқтисодий хавфсизлигига таҳдиднинг қандай ички ва ташқи омиллар мавжуд?

44. Иқтисодий хавфсизликнинг институционал шароитлари деганда нимани тушунаси?
45. Трансакцион харажатлар ва хизматлар нима?
46. Иқтисодий хавфсизликни таъминлашда давлат қандай вазифаларни бажаради?
47. Иқтисодий бошқаришнинг хавфсизликни таъминлашдаги ўрни қандай?
48. Ўзбекистонда иқтисодий хавфсизликнинг ўзига хос қанда хусусиятлари мавжуд?
49. Давлатнинг иқтисодий хавфсизликни таъминлаш концепцияси қандай бўлиши керак?
50. Давлатнинг иқтисодий хавфсизлик сиёсатининг мақсад ва вазифалари нималардан иборат?
51. Ҳозирги замон шароитида шахснинг қандай салоҳияти ва имкониятлари мавжуд?
52. Шахснинг иқтисодий эркинликлари нималарда намоён бўлади?
53. Шахс билан давлат ўртасидаги ўзаро боғлиқлик ва алоқадорлик нималарда намоён бўлади? Бу боғлиқликнинг қандай чегаралари бор?
54. Шахснинг ҳаётий манфаатларига қандай иқтисодий таҳдидлар хавф солади?
55. Шахснинг иқтисодий хавфсизлиги деганда нимани тушунаси?
56. Шахснинг иқтисодий хавфсизлигини қандай таъминлаш мумкин?
57. Шахснинг иқтисодий жиҳатдан ҳимояланишини давлат қандай таъминлайди?
58. Шахсга нисбатан иқтисодий шантаж ва терроризмга қарши қандай чоралар кўриш мумкин?
59. Корхонанинг иқтисодий манфаатлари нималарда намоён бўлади?
60. Корхона фаолиятига қандай ноаниқликлар, рисклар таъсир кўрсатади?
61. Корхона фаолиятининг хавфсизлиги қандай аниқланади?
62. Саноат-иқтисодий шпионаж нима ва у корхона фаолиятига қандай хавф солади?
63. Корхона иқтисодий манфаати ва хавфсизлигига қандай таҳдидлар мавжуд?
64. Корхонада қандай хавфсизлик чора-тадбирлари кўрилади?
65. Ишлаб чиқариш ва молиявий фаолият хавфсизлиги қандай таъминланади?
66. Корхонанинг тижорат сири ва ахборот объектлари қандай ҳимоя қилинади?
67. Корхонадаги хавфсизлик хизмати қандай вазифаларни бажариши керак?
68. Молиявий муассасаларнинг иқтисодий манфаатлари ва уларнинг намоён бўлиш шакллари нималардан иборат?
69. Молиявий облигация нима?
70. Молиявий муассасалар манфаатларига қандай иқтисодий таҳдидлар хавф солади?
71. Мижозлар томонидан молиявий муассасаларга қанчалик ишонч билдиришини аниқлашга имкон берувчи мезонлар қайси?
72. Молиявий оқимлар нима?
73. Капиталнинг қочиши сабаблари нималарда ифодаланади?
74. Капитал қочишининг олдини олиш ва иқтисодий хавфсизликни таъминлаш учун қандай ишларни амалга ошириш керак?
75. Молия, пул муомаласи ва кредит соҳасидаги товламачилик нималарда намоён бўлади?
76. Пул муомаласи соҳасида хавфсизликни қандай таъминлаш лозим?
77. Ўзбекистонда миллий валюта-сўмнинг қадрини ошириш ва пул муомаласини мустаҳкамлаш учун нималар қилиш зарур?
78. Валюта сиёсатининг мазмуни ва мақсадларини айтиб беринг?
79. Банкларнинг иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш учун қандай амалий чора-тадбирлар амалга оширилади?
80. Энергетика миллий иқтисодиётда қандай ўрин тутди?
81. “Энергетика хавфсизлиги” тушучасининг моҳияти нима?
82. Энергетика хавфсизлигига таҳдидлар нималардан иборат?
83. Энергетика хавфсизлигини таъминлаш учун нима қилиш керак?
84. Ўзбекистонда энергетика хавфсизлигини таъминлаш учун нималар амалга оширилган?
85. Энергетикани ривожлантиришнинг истиқбол йўналишлари нималардан иборат?
86. Энергия олишнинг истиқбол манбалари нималардан иборат?
87. Озиқ-овқат хавфсизлигининг моҳияти ва аҳамияти қандай?

88. Очлик, тўйиб овқатланмаслик инсониятга қандай таъсир кўрсатади?
89. Давлатнинг озиқ-овқат хавфсизлиги борасидаги сиёсатининг моҳияти нима?
90. Озиқ-овқат маҳсулотлари билан ўзини ўзи таъминлаш коэффициенти нима учун ҳисобланади ва у қандай аҳамиятга эга?
91. Ўзбекистонда озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш учун қандай тадбирлар амалга оширилди?
92. Ўзбекистонда қишлоқ хўжалиги экинларининг таркибини ўзгартириш нималарга қаратилган?
93. Озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашда давлат бошқарув органлари қандай вазифаларни бажаради?
94. Истиқболда озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш учун қандай ишларни амалга ошириш керак?
95. “Атроф табиий муҳит” ва “экология” тушунчаларининг мазмуни, фарқли ҳамда ўхшаш томонлари нималарда ифодаланади?
96. Экологик муаммоларнинг умумий келиб чиқиш сабаблари нималардан иборат?
97. Ўзбекистондан экологик вазиятни тавсифлаб беринг?
98. Ўзбекистондаги экологик муаммолар нималардан иборат?
99. Орол фожиасининг вужудга келиб чиқиш сабаблари нималардан иборат?
100. Орол бўйида келган экологик вазиятни тавсифлаб беринг?
101. Ўзбекистонда экологик муаммоларни ҳал қилиш учун нималар амалга оширилган?
102. Ўзбекистонда экологик вазиятни яхшилаш, экологик хавфсизликни таъминлаш учун нима қилиш керак?
103. Ахборот, ахборот хизмати ва унинг турлари деганда нимани тушунасиш?
104. Ахборот хавфсизлигининг моҳияти нима?
105. Бизнес-разведка нима? У қандай мақсадда амалга оширилади?
106. Бенчмаркинг нима? Уни қўллашда қанлай мақсад қўзланади?
107. Ахборот хавфсизлигини таъминлаш учун қандай усуллардан фойдаланилади?
108. Компьютер жиноятлари қандай мақсадларда амалга оширилади?
109. Компьютер жиноятларидан қандай ҳимояланиш мумкин?
110. Ахборот хуружи ва мафкуравий тажовуздан қандай ҳимояланиш мумкин?
111. “Хуфёна, норасмий, расмий иқтисодиёт” тушунчаларининг мазмуни ва фарқли хусусиятларини тушунтириб беринг.
112. Хуфёна иқтисодиётнинг қандай шакллари мавжуд?
113. Хуфёна иқтисодиёт ва коррупциянинг миллий иқтисодиётга қандай таҳдидлари мавжуд?
114. Хуфёна иқтисодиёт ҳажми ва динамикаси қандай ўлчанади?
115. Хуфёна иқтисодиётга қарши кураш қандай усулларда олиб борилади?
116. Янги давлат шароитида жиноий хуфёна ва коррупцияга қарши қандай тадбирларни амалга ошириш лозим бўлади?
117. Минтақа иқтисодий хавфсизлигини қандай кўрсаткичлар орқали баҳолаш мумкин?
118. Минтақа иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш учун қандай чора-тадбирларни амалга ошириш керак?
119. Территориал-тармоқ кластери нима?
120. Минтақа иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш учун қандай дастурлар ишлаб чиқиш мумкин?

«ИҚТИСОДИЙ ХАВФСИЗЛИК» ФАНИДАН РЕФЕРАТ МАВЗУЛАРИ

1. Ўзбекистон иқтисодиётига хавф солувчи ички ва ташқи таҳдидлар.
2. Миллий манфаатларга хавф солувчи иқтисодий таҳдидлар.
3. Мамлакат миллий манфаатлари ҳимоясини таъминловчи давлат органларининг вазифалари.
4. Иқтисодий хавфсизликнинг чегаравий кўрсаткичлари.
5. Инновацион иқтисодиётга ўтиш йўлидаги хавф-хатарлар ва уларни бартараф этиш йўллари.
6. Шахс иқтисодий хавфсизлигига таъсир этувчи таҳдидлар ва уларни бартараф этиш йўллари.
7. Иқтисодий хавфсизликка таъсир этувчи ижтимоий-демографик омиллар.
8. Ўзбекистоннинг ташқи иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш йўналишлари.
9. Ўзбекистон Республикасида экологик хавфсизликни таъминлаш йўллари.
10. Иқтисодий хавфсизликка таҳдид солувчи хавфларни аниқлаш ва баҳолаш.
11. Корхона иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш омиллари.
12. Мамлакат иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш механизми.
13. Тадбиркорлик фаолияти иқтисодий хавфсизлигини таъминлашнинг ижтимоий жиҳатлари.
14. Минтақа иқтисодий хавфсизлигини баҳолаш мезонлари ва кўрсаткичлари
15. Мамлакат рақобатбардошлигини таъминлаш борасидаги чора-тадбирлар.
16. Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётининг рақобатбардошлигини ошириш борасидаги чора-тадбирлар.
17. Иқтисодиёт реал секторини қўллаб-қувватлашнинг ҳуқуқий-иқтисодий асослари.
18. Энергетик хавфсизликнинг таъминлашнинг устувор йўналишлари.
19. Ижтимоий хавфсизлик ва уни таъминлаш йўллари.
20. Хуфёна иқтисодиёт ва унинг ижтимоий-иқтисодий оқибатлари.
21. Коррупция ва жиноятчиликнинг иқтисодий хавфсизликка соладиган таҳдидлари.
22. Ўзбекистонда озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш йўллари.

МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ УЧУН САВОЛЛАРИ

1. Иқтисодий хавфсизликни таъминлашнинг хорижий моделлари.
2. Ўзбекистонда иқтисодий хавфсизликни таъминлаш борасида амалга оширилаётган чора-тадбирлар.
3. Мамлакат иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш механизмизатурияти.
4. Ўзбекистон Республикасининг ташқи иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш йўллари.
5. Иқтисодий хавфсизлик тушунчасининг жамият тараққиётининг маданий ва тарихий илдизлари билан боғлиқлиги.
6. Шахсининг муҳим иқтисодий манфаатлари ва хавфсизлигини таъминлаш йўллари.
7. Иқтисодий хавфсизликка таъсир этувчи ижтимоий-сиёсий омиллар.
8. Мамлакатда юзага келган демографик вазият ва унинг хавфсизликка таъсири.
9. Аграр сиёсатдаги устиворликлар ва иқтисодий хавфсизликни таъминлаш.
10. Шанхай Ҳамкорлик Ташкилотининг жаҳон хавфсизлик тизимидаги ўрни ва Ўзбекистоннинг ундаги роли
11. Ўзбекистон Республикасида амалга оширилаётган минтақавий сиёсатнинг мазмуни ва минтақавий хавфсизликни таъминлаш йўналишлари.
12. Минтақалар иқтисодий хавфсизлигининг замонавий ҳолати ва уни таъминлаш омиллари.
13. Иқтисодиётнинг реал секторининг хавфсизлигини таъминлаш йўллари.
14. Ўзбекистон Республикасида ижтимоий хавфсизликни таъминлаш ва аҳоли турмуш даражасини ошириш йўналишлари.
15. Озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашнинг устувор йўналишлари .
16. Коррупциянинг келиб чиқиш сабаблари ва унга қарши кураш йўллари.
17. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозининг ижтимоий хавфсизликка таъсири.
18. Терроризм ва унинг ижтимоий-иқтисодий оқибатлари.
19. Тадбиркорлик фаолияти иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш йўналишлари.
20. Инновацион иқтисодиётга ўтиш шароитида хавфсизликни таъминлаш шартлари.

ГЛОССАРИЙЛАР

ГЛОССАРИЙ

Аудитор (шахс, фирма) – корхона ва ташкилотларнинг молиявий хўжалик фаолиятини текшириб берувчи, улар ишининг иқтисодий экспертизасини ўтказувчи (шахс, фирма). А. тўла мустақилликка эга бўлиб, ҳеч кимга қарам эмас, ўз ишини ҳар бир мамлакатда ёки халқаро миқёсда қабул қилинган ҳисоб-китоб ва тафтиш (ревизия) қоидаларига биноан олиб боради. Тафтиш натижалари бошқалар учун сир сақланиб, эълон этилмайди.

Аудитор (шахс, фирма) – корхона ва ташкилотларнинг молиявий-хўжалик фаолиятини текшириб берувчи, улар ишининг иқтисодий экспертизасини ўтказувчи (шахс, фирма). Аудитор тўла мустақилликка эга бўлиб, ҳеч кимга қарам эмас, ўз ишини ҳар бир мамлакатда ёки халқаро миқёсда қабул қилинган ҳисоб-китоб ва тафтиш (ревизия) қоидаларига биноан олиб боради. Тафтиш натижалари бошқалар учун сир сақланиб, эълон қилинмайди.

Аудитор фирмалар – корхона, фирма, компаниялар молиявий- хўжалик фаолиятини текшириб берувчи, улар ҳисоботини экспертизадан ўтказувчи идора. Улар одатда акционер жамият ёки кооператив шаклда фаолият кўрсатади ва тўлиқ мустақилликка эга бўлади. Аудитор фирмалар ўз ишини ҳар бир мамлакатда ёки халқаро миқёсда қабул қилинган ҳисоб-китоб ва тафтиш қоидаларига биноан олиб боради.

Аудиторлик ҳисоботи – раҳбар, мулк эгаси, хўжалик юритувчи субъект қатнашчилари (акциядорлар) умумий йиғилишига қаратилган ҳужжат бўлиб, текширув вақтида аниқланган бухгалтерия ҳисоботини юритиш тартибидан четга чиқиш, молиявий ҳисоботдаги тартиббузиш ҳоллари тўғрисидаги батафсил маълумотларни ўз ичига қамраб олган ҳужжатдир.

Аудиторлик хулосаси – аудиторлик ташкилотнинг молиявий ҳисоботнинг тўғрилиги ва бухгалтерия ҳисобини юритишнинг белгиланган қонунчилик талабларига мувофиқлиги тўғрисида ёзма шаклда ифодаланган фикрдан иборат бўлган ҳужжатдир.

Афера – қаллоблик, муттаҳамлик, виждонсиз ҳаракат ёки иш.

Аферист – қаллоблик, фирибгарлик қилувчи ва бундан даромад олувчи киши; товламачи, муттаҳам.

Банкротлик (итал. bancrotto - айнан синган курси) – синиш; фуқаро, корхона, фирма ёки банкнинг маблағ етишмаслигидан ўз мажбуриятлари бўйича қарзларни тўлашга қурби етмаслиги. Банкротлик – корхонанинг суд томонидан белгиланган молиявий инкироzi, яъни кредиторлар томонидан қўйилган талаблар ва бюджет олдидаги мажбуриятларни белгиланган муддатларда қондира олмаслиги.

Барқарор ривожланиш — ҳозирги даврдаги жамият тараққиётининг энг муҳим моделларидан бири бўлиб, унга кўра энг асосий вазифа ривожланишнинг узвийлигини таъминлашдир. Барқарор ривожланиш иқтисодий, экологик, демографик ва бошқа компонентларни ўз ичига олган ҳолда нафақат бугунги авлодларнинг эҳтиёжларини қондириш, балки келажакдаги авлодлар учун эҳтиёжларнинг қафолатланишини ҳам мақсад қилади.

Бозор муҳофазаси – миллий бозорнинг ёки айрим товарлар бозорининг, давлатнинг экспорт-импортини тартибга солувчи тадбирлар воситасида ҳимоя қилиниши. Б.М. четдан товар келтиришни чеклаш, таъқиқлаш ёки бож тўловини ошириш орқали амалга оширилади.

Бойкот (инг. boycott) – норозилик билдириш учун бирон-бир иқтисодий фаолиятни амалга оширишдан бош тортиш. Иқтисодий алоқа қилувчи томонларнинг манфаати ўзаро зид келиб қолганда уларнинг бири бойкот эълон қилади, келишилган шартномани бажариш тўхтатилади. Савдо-сотик ишларида бойкот товарларни етказиб туришдан бош тортиш, олдин белгиланган нархдан воз кечиш кўринишларида юз беради.

Бюрократизм – 1) тоталитар давлатга хос бошқариш системаси; бу бошқариш системаси амалдорларнинг (давлат хизматчиларининг), ҳукмрон партия ва милиция (полиция) аппаратининг кенг қулоч ёйган тармоқлари ва халқ оммаси устидан ҳукумронлик қиладиган, тоталитар давлат ёки бир ховуч партократиянинг манфаатини кўзлаб, меҳнаткашларга зулм ўтказувчи ва улар устидан зўравонлик қилувчи бошқа расмий маъмурий шахслар ёрдамида амалга оширилади; 2) қуруқ расмийчилик, қоғозбозлик, сансалорлик, масалани ишнинг моҳиятига ва меҳнаткашларнинг эҳтиёжига зарар етказган ҳолда юзаки ҳал қилиш.

Валюта сиёсати – давлат ва марказий банклар томонидан пул ва валюта муомаласи доирасида пулнинг харид қувватига ҳамда мамлакат иқтисодиётига таъсир кўрсатиш мақсадида ўтказиладиган тадбирлар мажмуаси.

Давлат қарзи – давлатнинг ўз фуқаролари, банклар, корхона ва ташкилотлар, хорижий мамлакатлардан қарзи. Давлат ўз харажатларини даромади билан қоплай олмай қарз олади, қарз ҳисобидан ўз бюджетининг камомадини вақтинча қоплайди. Давлат заёмлар чиқариб, уларни аҳолига, корхона ва ташкилотларга сотади. Улар давлат қарзининг гувоҳномаси бўлади.

Инвестиция (лот. кийинтирмоқ) – ишлаб чиқаришни ривожлантириш мақсадида ёки чет элларда иқтисодиётнинг турли тармоқларига капитал киритиш (қўйиш). Молиявий инвестиция, акция, облигация ва бошқа қимматбаҳо қоғозларни сотиб олиш; реал инвестиция мамлакат ичкарасида ва чет элларда ишлаб чиқаришга капитал киритиш (қўйиш), шунингдек, ёш мустақил давлатларга қарз ва субсидиялар бериш шаклларида амалга оширилади.

Информацион хавфсизлик - шахс, жамият ва давлат ҳаётий муҳим манфаатларининг ахборот уруши, интервенция ҳамда дезинформация тазйиқларидан ҳимояланганлигидир. Информацион хавфсизликнинг моҳияти давлатнинг информацион ресурсларини сақлаш, ахборот соҳасида шахс ва жамиятнинг қонуний ҳуқуқларини ҳимоялашдан иборатдир.

Информацион хавфсизлик объектлари – ахборот ресурслари, уларнинг шаклланиш, тарқалиш ва фойдаланиш тизими, инфраструктураси, тизим фаолиятини таъминловчи ташкилий ва иқтисодий механизмлар.

Информацион хавфсизлик ресурслари – давлат ва корхона., ташкилот ва муассасаларнинг ҳужжатлар шаклидаги (кутубхона, архив, фонд) ахборотлар, компьютер дастурлари, билим ва ахборот базалари ҳамда бошқа ташкилот турларидан иборат.

Инфляция (лот. inflatio – шишиш, кўчиш, кўтарилиш) – пулнинг қадрсизланиши; муомаладаги пул массасининг товарлар массасидан устунлиги натижасида товар билан таъминланмаган пулларнинг пайдо бўлиши.

Ишсизлик – аҳоли иқтисодий фаол қисмининг ўзига иш топа олмасдан қолиши. Меҳнатга лаёқатли бўлиб, ишлашни хоҳлаган, лекин иш билан таъминланмаган ишчи кучи.

Иқтисодий жиноятлар – миллий иқтисодиётга, унинг тармоқлари ёки соҳаларига, корхона, ташкилот ва муассасалар ҳамда фуқароларга зиён етказадиган ёинки зиён етказиши мумкин бўлган, жиноят қонунида назарда тутилган ижтимоий хавфли қилмиш (ҳаракат ёки ҳаракатсизлик)дир. Бундай жиноятларнинг содир этилиши натижасида жамият, давлат, хўжалик субъектларига, айрим фуқароларга моддий зиён етказилади, жамиятнинг иқтисодий негизларига тажовуз қилинади. Уларга: 1) ўзгалар мулкани талон-тарож қилиш; 2) ўзгалар мулкани талон-тарож қилиш билан боғлиқ бўлмаган жиноятлар; 3) иқтисодиёт асосларига қарши жиноятлар; 4) хўжалик фаолияти соҳасидаги жиноятлар қиради.

Иқтисодиёт асосларига қарши жиноятларга мамлакат манфаатларига ҳилоф равишда битимлар тузиш, қалбаки пул ёки қимматли қоғозлар яшаш, уларни ўтказиш, валюта билан қонунга ҳилоф равишда муомала қилиш, чет эл валютасини яшириш, сохта тадбиркорлик, сохта банкротлик, банкротликни яшириш, божхона тўғрисидаги

қонунларни бузиш, рангли металллар, уларнинг парча ва резги чиқитларини тайёрлаш, олиш, улардан фойдаланиш ҳамда сотиш қоидаларини бузиш кабилар киради.

Иқтисодий манфаатлар – иқтисодий фаолият иштирокчилари (субъектлари)нинг ўзлари томонидан анланган ва уларни фаолиятга ундовчи ҳаётий эҳтиёжлари, иқтисодий фаолиятни ҳаракатлантирувчи куч. Амал қилиш даражасига кўра якка шахс, гуруҳий ёки корпоратив, миллий ёки умумдавлат миқёсидаги иқтисодий манфаатлар мавжуд.

Иқтисодий мустақиллик – миллий иқтисодиётнинг чет давлатларга боғлиқлигини камайтириш ва миллий манфаатларга хизмат қилиши учун шарт-шароитларнинг таъминланиши. Унинг қуйидаги мезонлари мавжуд:

Иқтисодиётнинг очиқлиги – мамлакат иқтисодиётининг чет эл товарлари, капитали, ишчи кучи миграцияси учун муайян даражада очиқ бўлишини тақозо этади. Мамлакат чет эл билан иқтисодий алоқаларини ўз миллий манфаатларидан келиб чиққан ҳолда ва эркин юритади;

Иқтисодий сиёсат – мамлакат мақсадлари, вазифалари, манфаатларига мувофиқ ҳолда иқтисодий ва ижтимоий жараёнларга муайян йўналиш бериш, иқтисодиётни давлат томонидан тартибга солиш ва бошқариш соҳасидаги давлат, ҳукумат фаолиятининг бош йўналиши, тадбирлари тизими. И.С. аграр, таркибий, инвестиция, молия-кредит, ижтимоий, ташқи иқтисодий фаолият, илмий-техника, солиқ, бюджет соҳаларидаги сиёсатни ўз ичига олади.

Иқтисодий хавфсизлик – миллий иқтисодиёт мустақиллигининг, унинг барқарорлиги, мустаҳкамлиги, доимо янгилинишига ва ўз-ўзидан такомиллашиб боришга қодирлигини таъминловчи шарт-шароитлар ва омиллар йиғиндисидир. И.Х.иқтисодиёт ва ҳокимият институтларининг шундай ҳолатдаки, бундай ҳолатда мамлакат миллий манфаатларининг кафолатли ҳимоя қилинганлиги, мамлакат иқтисодий ривожланишининг ижтимоий йўналтирилганлиги, ички ва ташқи жараёнларининг энг ноқулай шароитларида ҳам муҳофаа салоҳияти етарли даражада таъминланган бўлади.**Иқтисодий хавфсизлик** – иқтисодий категория бўлиб, иқтисодиётнинг барқарор иқтисодий ўсиш таъминланган, ижтимоий эҳтиёжлар оптимал даражада қондирилган, рационал бошқариш амалга оширилган, миллий ва халқаро даражаларда иқтисодий манфаатларнинг ҳимоялангандаги ҳолатини ифодалайди.

Ички иқтисодий хавфсизлик – табиий, техникавий, иқтисодий, инфратузилмавий, ижтимоий, микро ва макро иқтисодий ривожланишнинг ҳамда турли беқарорликни, тангликни келтириб чиқарувчи ички ва ташқи таҳдидлар таъсиридан ҳимоя қилувчи ички иммунитетлар билан боғлиқдир.

Иқтисодий хавфсизликнинг мезони – иқтисодий хавфсизликнинг моҳиятини ифодаловчи муҳим жараёнлар нуқтаи назаридан иқтисодий ҳолатни баҳолаш.

Иқтисодий хавфсизликнинг чегаравий кўрсаткичлари – иқтисодиёт соҳасидаги миллий манфаатларнинг миқдор жиҳатдан ифодаланиши.

Иқтисодий разведка – хорижий давлатларнинг, рақобатчи корхона (фирма) ларнинг иқтисодий салоҳияти, иқтисодий сиёсати ва иқтисодий ҳолатига, доираларига оид муҳим махфий маълумотларни яширинча тўплаш.

Иқтисодий таҳдид – жамият, давлат ва уларнинг субъектлари алоҳида шахснинг нормал ҳаёт фаолиятига, улар манфаатларини рўёбга чиқаришга тўсқинлик қилувчи, уларга зиён, зарар-заҳмат келтирувчи, хавф-хатар туғдирувчи омиллар, шарт-шароитлар ва воқеликларни ифодалайди.

Иқтисодий шпионаж – рақибига зарба бериш, рақобат курашида енгиш, хўжалик фаолиятида ўзиб кетиш мақсадида тижорат сири ҳисобланган маълумотларни яширинча тўплашга қаратилган хуфёна фаолият.

Иқтисодий қонунбузарлик – хўжалик юритиш амалиётида белгиланган ва қарор топган қонун-қоидалар ва мезонларга зид хатти-ҳаракат ёки ҳаракатсизлик.

Компенсация – кўрилган зарарни, харажатларни қоплаш, қарзни қайтариш, ўрнини қоплаш, товон тўловлари мажмуи.

Контрабанда (итал. contrabando) – давлат чегарасидан моллар, қимматбаҳо буюмлар ва бошқа нарсаларни қонунга ҳилоф (яширинча) усулларда ўтказиш, шунингдек, таъқиқланган молларни олиб ўтиш учун ноқонуний ҳаракатлар қилиш.

Корхона (фирма)нинг иқтисодий хавфсизлиги – унинг ҳаётий муҳим манфаатларига хавф солувчи ички ва ташқи таҳдид, тажовузлардан маъмурият ва персонал томонидан амалга оширилган ҳуқуқий, ташкилий-иқтисодий, инженерлик-техника тавсифдаги чора-тадбирлар туфайли вужудга келтирилган ҳимояланганлик ҳолатидир. **Корхона (фирма)нинг иқтисодий хавфсизлиги** – маъмурият ва персонал томонидан амалга ошириладиган ҳуқуқий, ташкилий- иқтисодий ва инженер – техник чора – тадбирлар тизими туфайли вужудга келтирилган ҳаётий муҳим иқтисодий манфаатларнинг ички ва ташқи хавф – хатарлардан ҳимояланганлик ҳолати.

Коррупция – мамлакат иқтисодий ресурсларига, давлат мулкани тақсимлаш жараёнларида унинг бир қисмига эга бўлиш мақсадида уюшган жиноий гуруҳнинг шахсий бойлик орттириш мақсадларини ва уруғ-аймоқларининг манфаатларини давлат манфаатларидан устун қўювчи давлат хизмати амалдорларини ўз домига илинтириб, улардан фойдаланиши ва улар билан бирикиб, қўшилиб кетишидир.

Мамлакатнинг (товарнинг) рақобатчилик қобилятини, рақобатбардошлилигини баҳолаш – бошқариш муаммолари бўйича Европа Форуми халқаро ташкилоти доимий равишда мамлакатларнинг рақобатчилик қобилятини (рақобатга бардошлилигини) белгилаш юзасидан кузатишлар олиб боради. Бунда 340 қа яқин кўрсаткичлар ва 100 дан ортиқ баҳолардан фойдаланилади. Таҳлил маълумотлари 10 та омил бўйича гуруҳлаштирилади:

- 1) иқтисодий имконияти, салоҳияти (потенциали) ва иқтисодий ўсиш суръати тезлиги;
- 2) саноат ишлаб чиқаришининг самарадорлиги;
- 3) илмий-техникавий ривожланиш даражаси, илмий-техника ютуқларини ўзлаштириш суръати;
- 4) халқаро меҳнат тақсимоотида қатнашиш;
- 5) молиявий пул тизимининг барқарорлиги;
- 6) иқтисодиётни тартибга солишда давлат таъсири;
- 7) ишлаб чиқарувчиларнинг ихтисос ва малака даражаси;
- 8) меҳнат, иқтисодий ресурслари, манбалари билан таъминланганлиги;
- 9) иқтисодий, молиявий вазиятнинг барқарорлиги;
- 10) ички сиёсий вазиятнинг барқарорлиги.

Моддий зарар – 1) талофат, қатта ҳаражат, мол-мулк ва пул маблағлардан маҳрум бўлиш, тўлиқ олинмаган фойда; 2) исталмаган ўзгариш ва йўқотишлар, бир субъект фаолияти, ҳаракатлари орқали бошқа субъект, табиий атроф-муҳитга, одамларга етказилган зарар. Моддий зарар корхона ёки хўжалик фаолиятида ишлаб чиқариш ҳаражатларининг даромаддан ошиб кетиши натижасида вужудга келади.

Миллий хавфсизлик манфаатларни ҳимоялашнинг умумий шакли сифатида манфаат ва эҳтиёжларни қондириш, моддий, маънавий, умуминсоний қадриятлардан баҳраманд бўлиш ва фаровонликка интилиш тўғрисидаги барча тасаввурларни ифодалайди

Наркобизнес – соф наркотик моддалар ва таркибида шундай моддалар бўлган маҳсулотларни ишлаб чиқариш ва сотиш орқали даромад топиш.

Протекционизм (фран. protectionnisme, лот. protectio – ҳимоя) – давлатнинг миллий иқтисодиётининг чет эл рақобатидан ички бозорни чет эл товарларининг кириб келишидан ҳимоя қилишга қаратилган иқтисодий сиёсати. Протекционизм экспортни рағбатлантириш, импортни чеклаш, импорт молларидан бож ҳақларини ошириш ва шунга ўхшаш бошқа тадбирларида ўз ифодасини топади.

Рақобатчилик қобиляти, рақобатга бардошлилик (конкурентоспособность) – товар (мол)нинг бозордаги шунга ўхшаш товар (мол)ларга нисбатан барча сифат ва иқтисодий кўрсаткичларини таққословчи тавсифи. Агар товар (мол)нинг иқтисодий кўрсаткичлар бўйича устунлиги сезилса, унинг рақобатчилик қобиляти юқори бўлади.

Унинг рақобатчилик қобилияти уни ишлаб чиқарган корхона ва мамлакатнинг нуфузини, обрў-эътиборини билдиради, уларга бозорнинг ишончини оширади. Бу қобилият қанчалик юқори бўлса, мол шунчалик кўп ва тез сотилади, ишлаб чиқарувчи (сотувчи) шунчалик кўп фойда кўради.

Ресурслар – 1) ресурс, имконият, бойлик манбаи; восита, чора, илож; 2) ишлаб чиқаришни таъминлайдиган омил ва воситаларни билдиради. Иқтисодий ресурслар ўз ичига капитал (ишлаб чиқариш воситалари), меҳнат (меҳнат лаёқатига эга аҳоли, инсон капитали), ер (табiiй ресурслар), тадбиркорлик қобилияти ва ахборотни олади.

Саботаж – ишни бузиш, ўзини ишлаган қилиб кўрсатиш ва шу йўл билан ишга тўсқинлик қилиш. Давлат ёки жамият муассасаси, корхона ва ташкилотларида меъёридаги ишга олдиндан ўйлаб қўйилган ва яширин характерга эга бўлган қарши ҳаракат.

Сохта банкротлик – хўжалик юритувчи субъектнинг ўз мажбурият-ларини иқтисодий жиҳатдан бажара олмаслиги ҳақида била туриб, ҳақиқатга тўғри келмайдиган эълон бериши кредиторларга зарар етказилишига сабаб бўладиган иқтисодий ҳодиса (Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 180-моддаси).

Сохта ишбилармонлик (тадбиркорлик) – кредит олиш, солиқлардан озод бўлиш, фойда кўриш ёки тақиқланган фаолиятни яшириш мақсадида ҳеч қандай ишбилармонлик ёки банк фаолиятини олиб боришни мўлжалламаган коммерция ташкилотини тузиш. Фуқароларга, ташкилот ёки давлатга катта зарар келтирувчи иқтисодий, сиёсий-ижтимоий фаолият соҳасидаги жиноятчилик ҳисобланади. *Сохта тадбиркорлик* – уставида кўрсатилган фаолиятни амалга ошириш мақсадини кўзламасдан ссудалар, кредитлар олиш, фойдани (даромадни) солиқлардан озод қилиш (солиқларни камайтириш) ёки бошқача мулкiiй манфаат кўриш мақсадида корхоналар ва бошқа тадбиркорлик ташкилотларини тузиш. (Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси, 179-модда).

Стратегия - корхонанинг ресурсларини тақсимлаш ва назорат қилиш орқали белгиланган узоқ муддатли мақсадларга эришиш учун зарур бўлган амалларнинг умумлаштирувчи мажмуидир.

Тадбиркорлик фаолиятининг иқтисодий хавфсизлиги – тадбиркорлик субъекти томонидан амалга оширилган ҳукукий, ташкилий-иқтисодий, молиявий, ижтимоий-иқтисодий ва инженер техник тавсифдаги чора-тадбирлар тизими туфайли вужудга келтирилган ҳаётiiй муҳим иқтисодий манфаатларининг ички ва ташқи хавф-хатарлардан ҳимояланганлик ҳолатидир.

Таҳдид – жамият, давлат ва уларнинг субъектлари, алоҳида шахснинг нормал ҳаёт фаолиятига, улар манфаатларини рўёбга чиқаришга тўсқинлик қиладиган, зиён – захмат келтирадиган, хавф – хатар туғдирадиган омиллар ва шарт – шароитлар.

Ички таҳдидлар – мамлакат ичида вужудгв келадиган таҳдидлар.

Ташқи иқтисодий соҳада хавфсизлик – мамлакатнинг жаҳон бозорларидаги рақобатга бардошлилиги, миллий валютанинг барқарорлиги, давлатнинг молиявий аҳволининг барқарорлиги билан тавсифланади.

Террор – (лотинча “terror”) “қўрқинч”, “даҳшат” маъносини англатади.

Терроризм – террорни амалга ошириш.

Сиёсий терроризм – сиёсий арбобларга, улар ўтказаётган сиёсатга, ҳукуматларга таъсир ўтказиш мақсадида амалга ошириладиган ҳаракатлар.

Ахборот соҳасида терроризм – жамият аъзоларининг руҳиятига, ҳулқ –атвориға таъсир кўрсатиш.

Иқтисодий соҳадаги терроризм – террористларнинг иқтисодий манфаатга эришиш мақсадида рақибларига, аҳолининг турли катламлари ва гуруҳларига, давлатлар ва уларнинг бошлиқларига таъсир ўтказиши.

Ижтимоий терроризм – жиноятчилик микёсларининг кенгайиши, криминал вазиятнинг кескинлашуви, умумiiй ижтимоий беқарорликнинг вужудга келиши.

Товарлар рақобатчилик қобилиятини рақобатбардошлилигини) оширишнинг усул ва йўллари – маҳсулотларнинг сифат ва иқтисодий кўрсаткичларини такомиллаштириш учун 5 та босқичдан иборат йўналишлар амалга оширилади. Биринчи босқичда, маркетинг хизмати ва сифат бўлими ходимларидан иборат гуруҳ “фикрли

хужум” усули билан маҳсулот сифатини оширишнинг самарали йўналишларини ишлаб чиқади. Иккинчи боскичда, бозор ҳақида аниқ маълумотларга ва бозор ишлари бўйича бой тажрибага эга бўлган эксперт гуруҳи томонидан харидорлар учун энг мақбул йўл танлаб олинади. Учинчи боскичда, маҳсулотни такомиллаштириш йўллари кузатилади ҳамда энг ноқулай ва қийин шароитда рақобатга муваффақиятли бардош берган маҳсулотлар танлаб олинади. Тўртинчи боскичда, молнинг тавсифини ошириш учун бир қатор тадбирлар амалга оширишлади. Бешинчи боскичда, маҳсулотни такомиллаштириш йўналишлари, уларни ишлаб чиқаришдаги технологик жараёнлар ҳақидаги маълумотлар тегишли жадвалда кўрсатилади.

Тижорат сир – ишлаб чиқариш ва савдо-сотиқнинг бевосита иштирокчиларигагина маълум бўлган ва бошқаларга эълон қилинмайдиган маълумотлар. Янги техника-технология, ишлаб чиқаришни янгичасига ташкил этиш, янги материалларни қўллаш, бошқаларда бўлмаган, ҳаётий цикли узун бўлган товарларни ўзлаштириш сир тугилади.

Фиктив капитал – эгаларига даромад (дивиденд ёки фоиз шаклида) келтирадиган қимматли қоғозлар; ривожланган мамлакатларда маълум даромад олиб туришга ҳуқуқ берадиган ҳар хил қимматли қоғозлар; қалбаки, сохта капитал (акция, облигациялар).

Фирибгар – фириб берувчи, хийлагар, алдоқчи; алдамчилик, товламачилик, макру хийла билан шуғулланувчи кимса.

Фирибгарлик – алдамчилик, хийлагарлик. *Фирибгарлик* – алдов ёки ишончни суистеъмол қилиш йўли билан бегона мулк ёки мулкка нисбатан ҳуқуқни қўлга киритиш (Ўзбекистон Республикаси Жиноят Кодексининг 168-модда). *Фирибгарлик* - корхона раҳбарияти ёки хизматчилари орасидан бир ёки бир нечта шахснинг ҳисоб ва ҳисобот маълумотларини атайлаб нотўғри акс эттириши ва тақдим этишини, шу жумладан, ҳисоб ёзувларини қалбакилаштириш ва бошланғич ҳужжатларни сохталаштириш, ҳисоб ёзувларини қасддан ўзгартириш, хўжалик операциялари мазмунини ўзгартириш ва қонунчилик ҳамда корхона сиёсатида ўрнатилган қоидаларни бузиш.

Хўжалик фаолияти соҳасидаги иқтисодий жиноятлар – сифатсиз маҳсулот чиқариш ёки сотиш этил спиртли, алкаголли маҳсулот ва тамаки маҳсулотларини қонунга ҳилоф равишда ишлаб чиқариш ёки муомалага киритиш, савдо ёки воситачилик фаолияти билан қонунга ҳилоф равишда шуғулланиш, савдо ёки хизмат кўрсатиш қоидаларини бузиш фаолияти билан лицензиясиз шуғулланиш, қонунга ҳилоф равишда ахборот тўплаш, уни ошкор қилиш ёки ундан фойдаланиш, рақобатчиликни обрўсизлантириш қабилардан иборат.

Хориж капитали устидан самарали назорат – хориж капитали томонидан миллий табиий бойликларнинг талон-тарож қилинишига, экологияга зарар етказишга, иш ўринларини қисқартиришга, миллий капитални сиқиб қўйишга йўл бермаслик мақсадида қўлланиладиган назорат воситалари ва усуллари мажмуаси;

Хавфсизлик – ҳар қандай хавф-хатардан ўзини ҳимояланган деб ҳисобловчи инсон руҳининг хотиржам ҳолати; инсоният ҳаётининг турли соҳаларида вужудга келадиган хавф-хатар, таҳдидлардан ҳимояланганлик, қафолатланган.

Хавф-хатар – жамият, давлат, хўжалик субъекти, шахс ҳаёт фаолиятига, ривожланишга таҳдид солувчи потенциал ёки реал куч, омил, шарт-шароит, вазият.

Халқаро иқтисодий хавфсизлик – ҳар бир давлат, яъни дунё ҳамжамияти аъзосининг ўз ижтимоий ва иқтисодий тараққиёти стратегиясини эркин танлаш ва амалга ошириш имкониятларининг таъминлангандаги ҳолати.

Хуфёна (яширин) иқтисодиёт – давлат статистика органларида ҳисобга олинмаган, ғайриқонуний ва иқтисодий фаолиятга тескари бўлган ҳаракатлар йиғиндиси. «**Хуфёна иқтисодиёт**» – бу жамият томонидан назорат қилинмайдиган товар моддий бойликлар ва хизматларнинг ҳаражати. Алоҳида фуқаролар ва ижтимоий гуруҳлар ўртасидаги давлат бошқарув органларидан яширинадиган ижтимоий-иқтисодий муносабатларни ҳам ифодалайди.

Яшириш ёки норасмий иқтисодиёт – расмий ҳисоботларда ва расмий шартномаларда акс эттирилмайдиган хўжалик муносабатлари йиғиндиси.

Чайқовчилик – турли молларни арзон олиб, қиммат сотиш билан даромад топишни кўзлайдиган фаолият, ман этилган тижорат иши; хуфёна иқтисодиётнинг бир қисми. Чайқовчилик объекти тақчил (дефицит) товарлардир.

Шахснинг иқтисодий хавфсизлиги – унинг ҳаётӣ манфаатларининг, яъни яшаш ва шахсий дахлсизлик, эркин меҳнат қилиш, тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланиш, мулкдор бўлиш, ҳаётӣ истеъмол эҳтиёжларини кондириш, саломатлигини сақлаш, билим олиш ва касбга эга бўлиш, қариганда ижтимоӣ таъминот олиш ҳуқуқларининг ҳимояланганлигини ифодалайди.

Эмбарго (исп. таъқиқлаб қўйиш) –

1) Мамлакат ташқарисига мол, олтин, валюта ва бошқаларни чиқариш ёки киритишни таъқиқлаб қўйиш, чет мамлакатга қарашли кемалар, юklar ва жиҳозларни ушлаб қолиш;

2) Бошқа мамлакатларнинг ҳуқуқни бузиш ҳаракатларига жавобан ҳукумат томонидан бошқа мамлакат ёки ўз кемаларининг мамлакат портидан чиқиб кетишини талаб этиши. Эмбарго иқтисодӣ ва сиёсий сабабларга кўра ҳукумат томонидан жорий этилади.

Ўзгалар мулкни талон-тарож қилиш билан боғлиқ иқтисодӣ жиноятларга – моддий неъматлар ишлаб чиқариш ва меҳнат маҳсулоти бўлган бойликларни тақсимлаш соҳасидаги ижтимоӣ муносабатларга тажовуз қилувчи жиноятлардан энг хавфлиси ҳисобланади. Ўзгалар мулкни ўзлаштириш усулига Ўзбекистон Республикаси Жиноят Кодексида талон-тарож қилишнинг: босқинчилик, товламачилик, ўзлаштириш (растрата) фирибгарлик, ўғрилиқ каби шакллари киритилган. (164-169-моддалар). Талон-тарожнинг предмети моддий қиймати, пул баҳосига эга бўлган ва ўзгалар мулки ҳисобланган пул, қимматбаҳо қоғозлар ва шакллардир.

Ўзгалар мулкни талон-тарож қилиш билан боғлиқ бўлмаган жиноятларга - алдаш ёки ишончни суиистеъмол қилиш йўли билан мулкӣ зарар етказиш, жиноӣ йўл билан топилган мулкни олиш ёки ўтказиш, мулкни қўриқлашга виждонсиз муносабатда бўлиш, мулкни қасддан нобуд қилиш ёки унга зарар етказиш, ахборотлаштириш қоидаларини бузиш каби қилмишлар киради. ЎзР. Жиноят Кодексининг 170-174-моддалари).

8.Адабиётлар рўйхати

I. Қонунлар ва бошқа ҳуқуқий, сиёсий, расмий ҳужжатлар

- 1.1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. —Т., Ўзбекистон, 2017.
- 1.2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Ўзбекистон иқтисодиётида хусусий секторнинг улуши ва аҳамиятини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги Фармони, 2003 йил 24 январь.
- 1.3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Хорижий сармоя иштирокидаги корхоналар томонидан тайёр истеъмол моллари ишлаб чиқаришни кўпайтиришни рағбатлантиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида"ги Фармони, 2003 йил 20 июнь.
- 1.4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Бозор ислохотларини чуқурлаштириш ва иқтисодиётни янада эркинлаштириш соҳасидаги устувор йўналишлар амалга оширилишини жадаллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги Фармони, 2005 йил 14 июнь.
- 1.5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2009 йил 26 январдаги ПҚ-1047-сонли "Озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқаришни кенгайтириш ва ички бозорни тўлдириш юзасидан қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида"ги қарори
- 1.6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Ерларни мелиоратив ҳолатини яхшилашнинг тизимларини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги Фармони, 2007 йил 29 октябрь.
- 1.7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Суғориладиган ерларни 2008-2012 йилларда мелиоратив ҳолатини яхшилаш давлат дастури тўғрисида"ги 2008 йил 19 мартдаги ПҚ-817-сонли қарори.
- 1.8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2013 йил 19 апрелдаги "2013-2017 йиллар даврида суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини янада яхшилаш ва сув ресурсларидан самарали фойдаланиш бўйича чора-тадбирлар тўғрисида"ги ПҚ-1958-сонли қарори.
- 1.9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йилнинг 29 декабрида қабул қилинган "2016-2020 йилларда қишлоқ хўжалигини янада ислоҳ қилиш ва ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПҚ-2460-сонли қарори.
- 1.10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 5 октябрдаги «Тадбиркорлик фаолиятининг жадал ривожланишини таъминлашга, хусусий мулкни ҳар томонлама ҳимоя қилишга ва ишбилармонлик муҳитини сифат жиҳатидан яхшилашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПФ-4848-сонли Фармони.
- 1.11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги "Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида"ги фармони.
- 1.12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Ўзбекистон Республикасида маъмурий ислохотлар концепциясини тасдиқлаш тўғрисида"ги фармони. 2017 йил 8 сентябрдаги ПФ-5185-сон
- 1.13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг "2017-2021 йилларда мактабгача таълим тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги Қарори. 29.12.2016 й. ПҚ-2707
- 1.14. Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Тадбиркорлик мақсадларида фойдаланиш учун давлат мулки объектларини сотишни жадаллаштириш ва унинг тартиб-таомилларини янада соддалаштириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги Фармони. 17.01.2017 й. ПФ-4933
- 1.15. Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Хусусийлаштирилган корхоналар билан ишлаш самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги Қарори. 18.04.2017 й. ПҚ-2895.

1.16. Ўзбекистон Республикаси Президентининг” Ташқи бозорларда маҳаллий маҳсулотларнинг экспорт қилиниши ва рақобатдошлигини таъминлашни янада рағбатлантириш чора-тадбирлари тўғрисида“ги Фармони. 25.05.2017 й.ПФ-5057

1.17.Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасининг ташқи иқтисодий фаолиятни янада тартибга солиш чора-тадбирлари тўғрисида“ ги Қарори. 04.09.2017 й.ПҚ-3254

II. Китоб ва рисолалар

2.1. Мирзиёев Ш.М.Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак: Мамлакатимизни 2016 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2017йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маъруза. –Т.:”Ўзбекистон”, 2017.

2.2. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини мард ва олижаноб халқимиз билан бирга кураимиз: Ўзбекистон Республикаси Президенти лавозимига киришиш тантанали маросимига бағишланган Олий Мажлис палаталарининг қўшма мажлисидаги нутқи.//Халқ сўзи, 2016 йил 15 декабрь.

2.3.Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга мурожаатномаси// Халқ сўзи, 2017йил 23 декабрь

2.4. Абулқасимов Х.П. Давлатнинг иқтисодий хавфсизлиги. Ўқув қўлланма.- Т.: Akademiya, 2012.

2.5. Абулқосимов Ҳ.П., Фармонов Қ.З., Содиқов А.Х. Божхона ва иқтисодий хавфсизлик.Т.:” Iqtisod-Moliya“, 2009.

2.6. Абулқосимов Ҳ.П., Расулов Т.С. Ўзбекистонда озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш йўллари. Рисола. - Т.:”Fan va texnologiya”, 2015.

2.7. Абулқасимов Х.П., Саидахмедова Н.И., Абулқасимов М.Х.Экономическая безопасность предпринимательской деятельности. Учебное пособие.-Т.: Ilmiy-TehnikaAxboroti-Press, 2016. – 168 с.

2.8.Абулқосимов Ҳ.П., Расулов Т.С. Озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашнинг назарий жиҳатлари ва йўналишлари. Монография. Т.: “ Fan va texnologiya”, 2017. - 152 бет.

2.9. Абулқасимов Х.П., Расулов Т.С. Особенности научно-технической и инновационной политики стран СНГ, Ближнего и Среднего Востока. Учебное пособие.-Т.: ТашГИВ, 2017.

2.10. Абулқосимов Ҳ.П. Ўзбекистонда ишбилармонлик муҳитини яхшилаш ва кичик тадбиркорлик фаолияти иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш йўналишлари. Монография.- Т.: Ilmiy-Tehnika Axboroti-Press, 2017. – 208 бет.

2.11.Абулқосимов Ҳ.П., Расулов Т.С.Мамлакат иқтисодий хавфсизлиги ва рақобатбардошлигини таъминлашнинг илмий-назарий асослари.-Т.:LESSON PRESS, 2018. 156 бет.

2.12. Вечканов Г.С. Экономическая безопасность.- СПб: Изд. “Вектор”, 2007.

2.13. Гордиенко Д.В. Основы экономической безопасности государства. Курс лекций: учеб-метод. Пособие.- М.: финансы и статистика; ИНФРА-М., 2009.

2.14. Каримов И.А.Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари.-Т.: “Ўзбекистон”,1997.

2.15.Каримов И.А.Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида.-Т.:Ўзбекистон,2011.

2.16. Кочергина Т.Е. Экономическая безопасность. – Ростов на Дону: Феникс, 2007.

2.17. Общая теория национальной безопасности. Учебник. - М., РАГС, 2003.

2.18. Экономика и организация безопасности хозяйствующих субъектов, 2-е изд – СПб.: Питер,2004.

2.19. Қобилов Ш.Р. Миллий хавфсизликнинг иқтисодий муаммолари. –Т.: ЎзР ИИВ Академияси, 2006.

2.20. Қобилов Ш.Р. Глобаллашув ва хавфсизлик. –Т.: ЎзР ИИВ Академияси, 2006.

III. Журнал ва газеталар, илмий тўпламлардаги мақолалар ва тезислар.

3.1. Абулқосимов Ҳ.П., Абулқосимов М.Ҳ. Ўзбекистонда озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш омиллари. //Ж.Иқтисод ва молия, 2015й. 8-сон. 44-51-бетлар.

3.2.Абулқосимов Ҳ.П.Ўзбекистонда озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашнинг айрим масалалари. // Ўзбекистон иқтисодиётини институционал ривожлантириш: ютуқлар, муаммолар, ечимлар” мавзусидаги республика илмий-амалий конференцияси илмий мақолалар ва маърузалар тезислари тўплами. 1-қисм. 2016 йил 12 март.-Т.: Fan va texnologiya, 2016.- 32-35-бетлар.

3.3.Абулқосимов Ҳ.П., Расулов Т.С., Мамарахимов Б.Э., Шарипов К.Б.Ўзбекистонда озиқ-овқат саноатини ривожлантириш истиқболлари. // Ж.Ученый XXI века • 2016 • № 5-4 (18). - С. 77-83.

3.4.АбулқосимовМ.Ҳ. Шахснинг иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш йўналишлари// Ж. Biznes-эксперт, 2017йил. 11-сон. Б.47-50.

3.5.Абулқосимов М.Ҳ. Шахс иқтисодий хавфсизлигига таҳдидлар ва уларнинг олдини олиш йўллари// Ж. Иқтисод ва молия /Экономика и финансы, 2017й. 12-сон,19-25-бетлар.

3.6.Абулқосимов М.Ҳ.Ўзбекистонда барқарор иқтисодий ўсиш-шахс иқтисодий хавфсизлигини таъминлашнинг муҳим шартлари// Ж. Иқтисод ва молия /Экономика и финансы, 2018й. 4-сон,56-61-бетлар.

3.7.Дронов Р. Подходы к обеспечению экономической безопаснос-ти // Экономист №2, 2001.

3.8. Исажонов А.А. Конкурентоспособность национальной эконо-мики: мировой опыт и современнме тенденции развития // Экономический вестник Узбекистана, 1999, №6.

3.9. Маглакелидзе Т. Экономическая и экологическая безопасность: взаимосвязь и влияние на экономический рост. // Экономист, №6, 2002.

3.10.Макроэкономические и региональные аспекты моделирования устойчивого экономического роста. форум экономистов Узбекистана: [материалы], 14 декабря 2010г, Ташкент/ под ред. д.э.н. А.М.Садыкова; Ин-т прогнозирования и макроэкономических исследований, Программа Развития ООН.

3.11.Прохожев А., Корнилов М. О проблеме критериев оценок экономической безопасности // Общество и экономика, № 4-5, 2003.

3.12.Посткризисного развития: (на примере Узбекистана): Междунар. науч.-прот.конф.: [материалы], 12 апр.2010.-Т.: Узбекистан, 2010.Ч.Ии II.

3.13.Жонихонов М., Раҳмонов С. Озиқ-овқат дастури: мамлакат тараққиёти, иқтисодиёт барқарорлиги ва фаровонликнинг мустаҳкам асоси.//Халқ сўзи, 2014йил 7июнь.

IV. Статистик тўплам ва манбалар

4.1.Ўзбекистон Республикаси иқтисодий- ижтимоий тараққиётнинг мустақиллик йилларидаги (1990-2010 йиллар) асосий тенденция ва кўрсаткичлари ҳамда 2011-2015 йилларга мўлжалланган прогнозлари: статистик тўплам. Т.: Ўзбекистон, 2011.

4.2. Ўзбекистон иқтисодиёти: ахборот-таҳлилий бюллетень. 2011йил.-Т., ИТМ, 2012.

4.3.Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги. Статистик тўплам 2016 йил.-тошкент, 2016.

4.4. Ўзбекистон рақамларда. Статистик тўплам 2016 йил. –Тошкент, 2016.

4.5.Экономика Узбекистана: информационно-аналитический бюллетень за 2016год.-Т.,ЦЭИ, 2017.

4.6. Монетар сиёсатнинг 2017 йилга мўлжалланган асосий йўналишлари //Ўзбекистон Республикаси Марказий банки маълумотлари.

4.7.Ўзбекистон Республикасини 2016-йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари тўғрисида/ Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси ҳисоботи.

4.8.Социально-экономическое положение Республики Узбекистан за 2017год.-Т.:Госкомстат РУз, 2018.

Иқтисодиёт вазирлиги маълумотлари.

5.Интернет сайтлари

- 5.1.«Ўзбекистон иқтисодиёти» ахборот ва таҳлилий шарҳининг ўзбек, рус ва инглиз тилларидаги электрон нусхаси қуйидаги веб-саҳифада берилган: www.cer.uz.
- 5.2.<http://www.uzland.uz>.
- 5.3.www.economyta-culty.uz. – Экономика Узбекистана
- 5.4.<http://www.imf.org>.
- 5.5. <http://www.bank.uz>.
- 5.6. [http://www.Stat.uz](http://www.stat.uz)